

Veera Partanen

**TILINTARKASTUKSEN ROOLI
TALOUDELLISTEN VÄÄRINKÄYTÖSTEN
HAVAITSEMISESSA:
TILINTARKASTAJAN NÄKÖKULMA**

Johtamisen ja talouden tiedekunta
Pro gradu -tutkielma
Joulukuu 2022

TIIVISTELMÄ

Veera Partanen: Tilintarkastuksen rooli taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa:

Tilintarkastajan näkökulma

Pro gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Kauppätieteiden tutkinto-ohjelma; laskentatoimi

Ohjaaja: Ihantola, Eeva-Mari

Joulukuu 2022

Taloudelliset väärinkäytökset ovat ajankohtainen tutkimusaihe, sillä niiden yleistyminen voidaan nähdä merkittävänä haasteena niin organisaatioille kuin koko yhteiskunnalle. Digitalisaation ja teknologian kehityksen myötä taloudellisia väärinkäytöksiä pystytään tekemään eri tavoin ja väärinkäytösten tekijät reagoivat nopeasti organisaatioiden toimintaympäristössä tapahtuviin muutoksiin. Taloudellisten väärinkäytösten aiheuttamat seuraukset ovat moninaisia niin yksilöille, yrityksille ja yhteiskunnalle, mutta kenties vakavimpina vaikutuksina voidaan pitää merkittäviä taloudellisia seurauksia, joita väärinkäytökset aiheuttavat. Tilintarkastaja voidaan nähdä yhtenä yrityksen puolueettomista ulkopuolisista toimijoista ja sidosryhmistä, joka pystyy omalla roolillaan vaikuttamaan taloudellisten väärinkäytösten havaitsemiseen. Perinteisenä pidettyä tilintarkastuksen tutkimusta voidaan pitää ajankohtaisena tutkimusteemana tarkastusalan yleisesti ollessa muutosten edessä 2020-luvulla.

Tämän laadullisena tutkimuksena toteutetun tutkielman tavoitteena on tutkia tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa ja sitä, onko tätä roolia mahdollista kasvattaa. Tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa tutkitaan tässä tutkielmassa tilintarkastajan näkökulmasta ja taloudellisina väärinkäytöksinä tarkastellaan organisaation sisäisiä väärinkäytöksiä. Tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä tarkastellaan taloudellisten väärinkäytösten kokonaisuutta, ja liitetään ne tilintarkastuksen teemaan tarkastelemalla agenttiteoreettisista lähtökohdista tilintarkastusta ja tilintarkastajan roolia väärinkäytöstapauksissa. Tutkimuksen ytimessä ovat viiden tilintarkastajan teemahaastattelut, joilla korostetaan tilintarkastajan näkökulmaa tutkittavaan ilmiöön ja pyritään syventämään ymmärrystä aiheesta.

Tutkielman keskeisimpänä tuloksena havaittiin, että tilintarkastajalla on olemassa olennainen rooli väärinkäytösten havaittajana siinä mielessä, että lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa hänellä on täytettävänä tietyt velvollisuudet, ja sitä kautta väistämättä mahdollisuus myös väärinkäytösten havaitsemiseen. Kuitenkin todellisuudessa tilintarkastajat havaitsevat väärinkäytöksiä hyvin vähän, jolloin toisaalta tilintarkastajan havaittajan roolia ei voida pitää kovin merkittävänä. Yleisesti tilintarkastusvelvollisuuden voi nähdä ehkäisevän jossain määrin taloudellisia väärinkäytöksiä. Tutkimuksen mukaan tilintarkastajan rooliin väärinkäytösten havaittajana liittyy myös odotuskulua siitä, millaisessa roolissa tilintarkastaja nähdään väärinkäytöstapauksissa.

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta tilintarkastaja toimii haastavassa tehtävässä, johon on lisätty paljon vastuita viimeisen kymmenen vuoden aikana. Taloutta koskevien kriisien myötä todennäköisesti tilintarkastusta koskeva sääntely tulee lisääntymään, mutta nykyisen sääntelyn ja lakisääteisen tilintarkastuksen näkökulmasta tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaittajana tuskin tulee kasvamaan. Tilintarkastajan roolin kasvaminen taloudellisten väärinkäytösten havaittajana luultavasti edellyttäisi tilintarkastuksen luonteen ja sisällön muuttumista. Tutkimuksen tulosten perusteella tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaittajana ei voi nähdä yksiselitteisenä.

Avainsanat: tilintarkastus, tilintarkastaja, taloudelliset väärinkäytökset, tilintarkastajan rooli

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
1.1 Aihealueen esittely ja merkitys	1
1.2 Tutkielman tavoite ja keskeiset rajaukset.....	4
1.3 Tutkimusmetodologia	6
1.4 Tutkielman rakenne.....	9
2 TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN VIIITEKEHYS.....	11
2.1 Taloudelliset väärinkäytökset.....	11
2.1.1 Taloudellisten väärinkäytösten määrittely	11
2.1.2 Yleisimmät väärinkäytöstyypit	13
2.1.3 Väärinkäytösten tekijät, syyt ja vaikutukset.....	16
2.1.4 Väärinkäytösten torjunta	20
2.2 Tilintarkastuksen agenttiteoria	22
2.3 Tilintarkastus.....	25
2.3.1 Tilintarkastuksen lähtökohdat	25
2.3.2 Lakisääteinen tilintarkastus ja ISA-standardit	27
2.3.3 Tilintarkastustyöhön kohdistuvat vaatimukset.....	31
2.4 Tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa	33
2.4.1 Tilintarkastuksen sääntely koskien väärinkäytöksiä	33
2.4.2 Tilintarkastuksen odotuskuilu	35
2.4.3 Väärinkäytösten huomioiminen tilintarkastuksessa	36
2.4.4 Tilintarkastajan rooli	38
2.5 Yhteenvedo teoreettisesta viitekehyksestä.....	43
3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	46
3.1 Tutkimusmenetelmät.....	46
3.1.1 Teemahaastattelut aineistonkeruumenetelmänä.....	46
3.1.2 Teoriaohjaava sisällönanalyysi	48
3.1.3 Tutkimusetiikka	51
3.2 Empiirisen aineiston esittely	52
4 TUTKIMUKSEN EMPIIRISET TULOKSET	56
4.1 Taloudelliset väärinkäytökset.....	56
4.2 Tilintarkastus taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa.....	62
4.3 Tilintarkastajan rooli taloudellisten väärinkäytösten havaitsijana.....	65
5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	75
5.1 Johtopäätökset.....	75
5.2 Tutkimuksen luotettavuuden arviointi	80
5.3 Jatkotutkimusmahdollisuudet.....	82
LÄHDELUETTELO.....	84
LIITTEET	89

1 JOHDANTO

1.1 Aihealueen esittely ja merkitys

Tämä tutkielma käsittelee tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa tilintarkastajan näkökulmasta. Taloudellisten väärinkäytösten aihepiiri on olennainen jokaiselle yritykselle, sillä tutkitusti useat organisaatiot ovat joutuneet taloudellisten väärinkäytösten uhreiksi (kts. esim. Bierstaker, Brody & Pacini 2006; PwC 2018, 4). Väärinkäytökset muuttuvat jatkuvasti, ja väärinkäytösten tekijät reagoivat nopeasti yrityksen toimintaympäristössä tapahtuviin muutoksiin (Samociuk, Iyer & Lehtosuo 2004, 39). Yksi suuri tekijä taloudellisten väärinkäytösten mahdollistumiselle on ollut digitalisoituminen ja teknologian kehittyminen, jonka myötä taloudellisia väärinkäytöksiä voidaan tehdä nykyään monin eri tavoin ja entistä enemmän (KPMG 2016).

Taloudellisten väärinkäytösten laajuus ja vaikutukset ovat kasvaneet yritysten liiketoiminnassa, mutta niitä ei välttämättä saada tarpeeksi tuotua esiin, tai niitä voi olla vaikea tunnistaa (PwC 2018, 3; Deloitte 2021, 1). Väärinkäytöksillä arvioidaan olevan suurempi taloudellinen vaikutus yhteiskuntaan kuin muilla rikollisuuden luokilla (Free 2015, 191). Sen vuoksi on tärkeää, että organisaatiot tunnistavat taloudelliset väärinkäytökset omana toimintalajinaan eikä pelkästään yksittäisinä liiketoiminnan kustannuksina tai häiriötekijöinä. Väärinkäytökset eivät enää pitkään aikaan olekaan olleet vain yksittäisiä tapahtumia tai kulueria. (PwC 2018, 5.)

Jo 2000-luvulla maailmanlaajuisesti tunnetut yritysten kirjanpitoskandaalit, esimerkiksi Enronin ja WorldComin tapaukset, lisäsivät sekä huolta väärinkäytöksistä että tieteellistä kiinnostusta yritysskandaaleihin (Bierstaker ym. 2006; Van Driel 2019). Suomessakin uutisoidaan erilaisista väärinkäytöstapauksista vuosittain. Viime vuosien aikana on uutisoitu esimerkiksi kahvilatyöntekijästä, joka kavalsi Pyynikin Munkkikahvilalta 300 000 euroa lyömällä kassaan pankkikorttimaksuja asiakkaan maksaessa käteisellä ja jättämättä käteisostoja lyömättä ollenkaan kassaan (Yle Uutiset 2020). Puolestaan johtoasemassa toimivan henkilön väärinkäytösepäilystä uutisoitiin, kun Helsingin Taidehallin entinen johtaja käytti säätiön luottokorttia yksityisiin menoihin, joiden

yhteisarvo on suuruusluokaltaan toistasataatuhatta euroa (Helsingin Sanomat 2022). Väärinkäytöksiä tekevätkin niin yrityksen työntekijät kuin johtokin sekä yrityksen ulkopuoliset tahot (KPMG 2016). Vuonna 2020 alkaneella Covid-19 pandemialla arvioidaan myös olevan vaikutusta taloudellisten väärinkäytösten syntyyn organisaatioissa, vaikka vaikutusten laajuutta on vaikea vielä arvioida (Association of Certified Fraud Examiners eli AFCE 2022; Karpoff 2021). Tämän myötä väärinkäytösten tutkimuksen teema on erityisen tärkeä nyt sekä tulevaisuudessa, sillä pandemian vaikutukset voivat olla kauaskantoiset.

Tämän tutkielman näkökulmasta tilintarkastaja voidaan nähdä yhtenä yrityksen puolueettomista ulkopuolisista toimijoista ja sidosryhmistä, joka pystyy omalla roolillaan vaikuttamaan taloudellisten väärinkäytösten havaitsemiseen. Väärinkäytöstutkimuksen lisäksi 2000-luvun kirjanpitoskandaalien myötä myös tilintarkastuksen tutkimuksessa alettiin kiinnittää huomiota muun muassa tilintarkastajan roolien tunnistamiseen (Yu & Rha 2021, 21). Tilintarkastajan rooliin kuuluukin olennaisesti olla tietoinen, mikäli tarkastettavassa yrityksessä on syyllistytty väärinkäytöksiin. Tilintarkastuslain lisäksi kansainväliset tilintarkastusstandardit eli ISA-standardit ohjaavat pitkälti tilintarkastajien työtä. Erityisesti ISA 240 -standardi kuvaa tilintarkastajien velvollisuuksia väärinkäytöksiin liittyvissä tilanteissa. ISA 240 -standardin mukaan yksi olennainen tilintarkastajan tehtävä on kiinnittää työssään huomiota sellaisiin väärinkäytöksiin, jotka aiheuttavat tilinpäätökseen olennaisen virheellisuuden. Ensisijaisesti yrityksen johto on vastuussa väärinkäytöksien ehkäisemisessä, mutta koska myös esimerkiksi yrityksen johto voi syyllistyä tekemään taloudellisia väärinkäytöksiä, on selvää, että tilintarkastajan rooli tärkeä. (Suomen Tilintarkastajat 2021a, 175.)

Muun muassa KPMG:n (2016) tutkimuksen mukaan kontrollit väärinkäytösten ehkäisemiseksi, kuten sisäinen tarkastus, eivät enää ole riittäviä väärinkäytösten torjunnassa, ja ongelma on kasvussa koko ajan. Samassa tutkimuksessa ulkoisen tilintarkastuksen osuus väärinkäytösten havaitsemisessa oli yhteensä vain 6 %, kun taas esimerkiksi sisäisen tarkastuksen osuus oli 14 %. (KPMG 2016.) Sisäisen tarkastuksen osuuden voikin olettaa olevan suurempi, koska ensisijaisesti taloudellisten väärinkäytösten ehkäiseminen kuuluu organisaation johdon vastuulle. Kuitenkin ISA 240 -standardin mukaan myös tilintarkastajan tulee velvollisuuteensa mukaisesti saavuttaa kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös ei sisällä väärinkäytöksestä tai virheestä

johtuvaa olennaista virheellisyyttä (Ruuhonen 2020, 81), joten tilintarkastuksen osuutta ei voi vähätellä taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisen prosessissa.

Koska väärinkäytösten laajuus ja vaikutukset näyttävät lisääntyvän (esim. ACFE 2022) ja tilintarkastajilla on omat velvollisuutensa väärinkäytösten suhteen tarkastusprosessissa (Suomen Tilintarkastajat 2021a, 175), on perusteltua tutkia tilintarkastajan roolia ja mahdollisuuksia sen kasvattamiseen, jotta taloudellisia väärinkäytöksiä voitaisiin havaita entistä enemmän. Muun muassa Bierstaker ym. (2006) toteavat tutkimuksessaan, että väärinkäytösten tutkimuksissa voitaisiinkin tutkia väärinkäytösten havaitsemisesta ja torjuntaa juuri tilintarkastajien näkökulmasta. Free puolestaan (2015, 175) mainitsee, että vaikka taloudellisten väärinkäytösten määrä ja laajuus ovat tiedossa sekä tutkimustieto on kasvussa, on se kuitenkin edelleen hajanaista laskentatoimen kentällä. Yleisesti taloudellisia väärinkäytöksiä on tutkittu ja määritelty eri näkökulmista, mutta laskentatoimen kirjallisuudessa muiden tutkimusalojen löydökset ilmiöstä ovat jääneet huomiotta (Cooper, Dacini ja Palmer 2013, 440). Tarve tutkia taloudellisia väärinkäytöksiä laskentatoimen kentällä, ja myös tilintarkastuksen näkökulmasta, on siis perustellusti olemassa.

Taloudellisten väärinkäytösten rinnalla myös tilintarkastus yleisesti tutkimusaiheena on aina ajankohtainen, sillä se koskettaa niin monia yrityksiä ja yhteisöjä. Tilintarkastuksen tarve perustuu pohjimmiltaan yhteiskunnan asettamiin vaatimuksiin (Tomperi 2018, 9). Näin ollen tilintarkastus on myös yhteiskunnallisesti tärkeä aihe tutkia esimerkiksi tilintarkastusvelvollisuuden ja eri liiketoiminnan osapuolten luottamuksen rakentamisen näkökulmasta. Tilintarkastusala tulee varmasti tulevaisuudessakin olemaan esimerkiksi niin kansallisten kuin EU-tasoisten säännösmuutosten kohteena. Tilintarkastusalan tutkimuksen ajankohtaisuudesta kertoo se, että yleisesti tarkastuksen alalla eletään 2020-luvulla muutosten ja murroksen aikaa, jota aiheuttavat muun muassa teknologiat, raportoinnin standardit ja globaalit haasteet, jolloin tarkastuksen, arvioinnin ja valvonnan tieteelliselle tutkimukselle on selkeä tarve myös sen yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi. On myös hyvä huomioda, että Covid-19 pandemia on väistämättä asettanut myös tarkastusalan uudenlaisten haasteiden ja vaatimuksien eteen, jolloin tilintarkastuksen tutkimuksen tärkeyttä ei voi kiistää. (Kihn, Oulasvirta, Ruuhonen, Rönkkö, Urpilainen & Wacker 2021, 10; 18.)

Etenkin tilintarkastus voidaan nähdä perinteisenä tutkimusaiheena, sillä tilintarkastuksen tutkimusta on ollut runsaasti saatavilla Suomessa, erityisesti 2000-luvulta lähtien. Tutkimukset, joita ylipäättään tilintarkastuksesta on julkaistu, ovat kattaneet erilaisia teemoja, joista yksi suosituimmista näkökulmista on ollut juuri tilintarkastajan rooliin ja vastuuseen liittyvät aiheet (Kihn, Leponiemi, Oulasvirta, Ruohonen & Wacker 2017, 12), johon tämänkin tutkielman voi aihepiiriltään luokitella. Muun muassa Kosonen (2005) tutki väitöskirjassaan tilintarkastuksen kehityskaarta Suomessa 100 vuoden ajalta, jossa tilintarkastuksen eri tutkimusteemat ovat nousseet esille.

Taloudellisia väärinkäytöksiä ja talousrikoksia tilintarkastuksen roolin näkökulmasta on tutkittu pro gradu -tutkielmissa jonkun verran (esim. Hartlin 2009; Tamminen 2018; Jylhä 2022). Monissa pro graduissa tarkastelu on painottunut puhtaasti talousrikoksiin, kun taas tähän tutkielmaan on valittu laajemmin käsitteenä taloudelliset väärinkäytökset. Tässä tutkielmassa pyritään lähestymään taloudellisten väärinkäytösten aihetta tilintarkastajan näkökulmasta, jotta aiheen nykytilannetta voidaan ymmärtää sekä arvioida sitä, mihin suuntaan tilintarkastajan rooli on mahdollisesti kehittymässä. Tutkielman empiirinen aineisto kerätään tilintarkastajien haastatteluilla, jotka itsessään aiheen ajankohtaisuuden lisäksi lisäävät tutkielmaan arvoa.

1.2 Tutkielman tavoite ja keskeiset rajaukset

Tutkielman tavoitteena on tutkia tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa ja sitä, onko tätä roolia mahdollista kasvattaa. Tätä tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa tutkitaan tässä tutkielmassa tilintarkastajan näkökulmasta. Tutkimusongelmaa lähestytäänkin seuraavien tutkimuskysymysten avulla:

1. Millainen rooli tilintarkastuksella on taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa tilintarkastajan näkökulmasta?
2. Onko tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa mahdollista kasvattaa tilintarkastajan näkökulmasta?

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen avulla tarkoituksena on syventyä tilintarkastuksen rooliin ja merkitykseen väärinkäytösten havaitsemisessa. Pyrkimyksenä on täsmentää ja ymmärtää syvällisemmin, millaisina ja miten taloudelliset väärinkäytökset nähdään, ja mikä on tilintarkastuksen tehtävä väärinkäytösten havaitsemisessa. Näiden tarkastelu painottuu nimenomaan tilintarkastajan näkökulmaan. Toinen tutkimuskysymys voidaan nähdä ikään kuin ensimmäisen tutkimuskysymyksen alakysymyksenä. Sen myötä tarkoituksena on selventää, millaisia mahdollisuuksia tilintarkastuksen roolilla väärinkäytösten havaitsemisessa on kasvaa juurikin tilintarkastajan näkökulmasta.

Toinen tutkimuskysymys on perusteltua ottaa mukaan tutkielmaan, sillä väärinkäytökset ovat yleistyneet ja niiden vaikutukset kasvaneet (kts. esim. ACFE 2022; PwC 2018), jolloin niiden havaitsemisenkin voi olettaa olevan yhä merkittävämmässä roolissa. Tästä erityisen mielenkiintoisen ja hieman ristiriitaisen kysymyksen tekee se, että tilintarkastus on kuitenkin laissa ja standardeissa jo pitkälti säänneltyä, ja ensisijainen vastuu taloudellisten väärinkäytösten ehkäisyssä ja havaitsemisessa on organisaatiolla itsellään (Suomen Tilintarkastajat 2021a, 175). Täten tutkielman päätavoitteeksi voi nähdä syvällisemmän ymmärryksen siitä, millainen rooli tilintarkastuksella on väärinkäytösten havaitsemisessa - miten tilintarkastajat itse näkevät oman roolinsa tällä hetkellä ja sen, olisiko tätä roolia mahdollistaa kasvattaa, jotta väärinkäytöksiä saataisiin enemmän havaittua.

Tutkielmassa tarkastellaan taloudellisia väärinkäytöksiä, jotka ovat yrityksen sisäisiä väärinkäytöksiä. Sisäinen väärinkäytös tarkoittaa, että väärinkäytös kohdistuu organisaatioon ja tekijä on organisaatioon kuuluva taho. Tarkastelun ulkopuolelle jätetään siis organisaation ulkopuolisten tahojen, kuten asiakkaiden, tekemät väärinkäytökset. Useimmissa väärinkäytöksissä tekijä on nimittäin organisaation sisältä. Myöskään organisaation johdon ja omistajien tekemät väärinkäytökset eivät ole epätavallisia, ja mitä korkeammassa asemassa väärinkäyttöihin syyllistyvä henkilö on, sitä suurempi taloudellinen väärinkäytös yleensä määrältään on. (Ratsula 2021, 280.) Tutkielmassa tullaan sisäisistä väärinkäytöksistä käsittelemään sellaisia väärinkäytöksiä, joita yleisimmin organisaatioissa tehdään ja joilla on merkittäviä sekä taloudellisia että eitaloudellisia seurauksia. Taloudellisia väärinkäytöksiä tarkastellaan tämän tutkielman luvussa 2.1.

Kuten tutkielman nimestäkin käy jo ilmi, tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa tarkastellaan vain tilintarkastuksen ja tilintarkastajan näkökulmasta. Tilintarkastajan rooliin kohdistuu usein odotuksia siitä, että hänen tulisi valvoa, ettei tarkastuskohteessa ole syyllistytty taloudellisiin väärinkäytöksiin. Tähän liittyykin olennaisesti termi tilintarkastuksen odotuskuilu, joka tarkoittaa, että muiden sidosryhmien odotukset tilintarkastukselle ovat suuremmat kuin mihin todellisuudessa tilintarkastajan oikeudet, velvollisuudet sekä työn sisältö ulottuvat. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 332.) Tässä tutkielmassa keskitytään tarkastelemaan vain sitä, mikä tilintarkastajan tosiasiallinen rooli on ja miten tilintarkastajat itse kokevat oman roolinsa väärinkäytösten havaitsemisessa.

Yleisesti ottaen tässä tutkielmassa tilintarkastusta keskitytään tarkastelemaan tilintarkastajan suorittaman lakisääteisen tilintarkastustyön näkökulmasta, vaikka tilintarkastajan tehtäväkenttä todellisuudessa voi olla laajempi. Lakisääteinen tilintarkastus koostuu tilinpäätöksen, kirjanpidon ja hallinnon tarkastuksesta (Horsmanheimo & Steiner 2017, 28), ja muut kuin nämä lakisääteiseen tilintarkastukseen liittyvät tehtävät rajataan tutkielman teoreettisen viitekehyksen tarkastelun ulkopuolelle. Tutkielma tarkastelee siis tilintarkastajan roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa nimenomaan lakisääteisen tilintarkastuksen kontekstissa. Tutkielmaan haastateltavat rajataan tilintarkastusvelvollisia yksityisiä ja julkisia osakeyhtiöitä tarkastaviin tilintarkastajiin, joilla on auktorisointi tai vähintään auktorisoinnin suorittamiseen vaadittava työkokemus tilintarkastajana.

1.3 Tutkimusmetodologia

Tutkimusmetodologia tarkoittaa yleistä lähestymistapaa tutkittavaa aihetta kohtaan (Metsämuuronen 2006, 203). Tutkimukselliset lähestymistavat voidaan yleisesti jakaa kolmeen lähestymistapaan: kvalitatiivisiin, kvantitatiivisiin ja monimenetelmästrategioihin (Creswell 2014, 3). Tämä tutkielma toteutetaan kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Laadullinen tutkimusote on valittu tähän tutkielmaan, sillä tavoitteena on syvällisemmin ymmärtää tutkittavaa ilmiötä. Laadullista tutkimusta voidaan kutsua ymmärtäväksi tutkimukseksi, koska tietämisen tavan mukaisesti ilmiötä voidaan joko selittää tai ymmärtää (Tuomi & Sarajärvi 2018). Kauppatieteellisessä tutkimuksessa

laadullisen tutkimusotteen päätarkoituksena on nimenomaan lisätä ymmärrystä yritysten toiminnasta selittämisen tai kontrolloinnin sijaan (Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005, 16). Lähtökohtana laadullisessa tutkimuksessa on, että ilmiötä pyritään tutkimaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2009, 161).

Tutkimuksen lähestymistavasta riippumatta tutkimuksen teon lähtökohtana on aina uuden tiedon tuottaminen (Bryman & Bell 2015, 626). Kvalitatiivisessa lähestymistavassa tutkitaan ja ymmärretään yksilöiden ja ryhmien sekä inhimillisten että yhteiskunnallisten ongelmien merkityksiä (Bryman & Bell 2015, 392). Yleisellä tasolla kvalitatiivisessa lähestymistavassa kerätyn aineiston perusteella tehdään induktiivinen analyysi, joka tarkoittaa analysointia yksityisistä ilmiöistä yleisempiin teemoihin. Kvalitatiivisessa lähestymistavassa tutkija nimenomaan tulkitsee aineiston merkityksen. (Creswell 2014, 4.) Toisin sanoen, laadullisessa tutkimuksessa teoriaa rakennetaan tehtyjen havaintojen pohjalta, mikä sopii perusajatuksestaan tähän tutkielmaan hyvin.

Tutkimusmetodologiaa voidaan luokitella useilla tavoilla. Neilimo ja Näsi (1980) ovat määritelleet laskentatoimen tutkimuksessa käytettyjä tutkimusotteita, jotka ovat käsitteanalyttinen, nomoteettinen, päätöksentekometodologinen sekä toiminta-analyttinen tutkimusote (Kasanen, Lukka & Siitonen 1993). Kasanen ym. (1993) ovat myöhemmin lisänneet tähän vielä viidennen, konstruktivisen tutkimusotteen. Tämä tutkielma soveltaa tutkimusotetta, joka on lähimpänä toiminta-analyttista tutkimusotetta. Toiminta-analyttisessä tutkimusotteessa nimittäin tavoitteena on ilmiöiden ymmärtäminen ja empiria koostuu useimmiten vain yhdestä tai muutamasta kohdeyksiköistä (Kasanen ym. 1993). Toiminta-analyttinen tutkimusote soveltuu tähän tutkimukseen hyvin, sillä tavoitteena on laajentaa ymmärrystä tilintarkastuksen roolista taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa, ja haastateltavien joukko tulee olemaan pieni.

Ydinajatus toiminta-analyttisessä tutkimuksessa on pyrkiä erittelemään, ymmärtämään ja tulkitsemaan tutkittavia ilmiöitä ja asioita. Täten perinteisesti toiminta-analyttinen tutkimus vastaa kysymyksiin ”miten on” ja ”miksi on”. Vaikka kohdeyksiköitä on yleensä vain muutama, aineisto on usein rikas ja laadullinen. (Kihn & Näsi 2011, 65.) Ennen kaikkea siis toiminta-analyttisellä tutkimuksella pyritään tutkitun ilmiön syvälliseen ymmärtämiseen kohdeyksikössä, joten se on sopivin tutkimusote tähän tutkielmaan.

Hirsjärven ym. (2009, 129) mukaan tutkimusta tehdessä on hyvä selvittää sellaisia kysymyksiä, jotka ovat luonteeltaan filosofisia. Tutkimusprosessia voidaankin lähestyä tieteenfilosofisista lähtökohdista. Ontologiassa pohditaan ihmisten ja yhteiskunnan olemassaoloa. Useat kvalitatiivisen lähestymistavan ontologiset oletukset perustuvat siihen, että todellisuus ymmärretään subjektiivisena. Tämä tarkoittaa, että todellisuus perustuu havaintoihin sekä kokemuksiin, jotka ovat erilaisia eri henkilöillä, ja ne voivat muuttua ajan ja kontekstin myötä. (Eriksson & Kovalainen 2008.) Tässä tutkimuksessa ymmärretään, että haastateltavien tilintarkastajien näkemykset voivat muuttua riippuen ajasta ja kontekstista, ja jokainen tilintarkastaja havainnollistaa tilintarkastajan roolia vain omien kokemuksensa kautta. Haastattelutilanne on sidottu vain tiettyyn aikaan ja paikkaan, jolloin on kyse haastateltavien ajatuksista tutkittavasta ilmiöstä yhdessä hetkessä (Tuomi & Sarajärvi 2018), ja siten haastateltavien todellisuus on subjektiivinen.

Ontologian lisäksi tutkimusta voidaan lähestyä tieteenfilosofisesti epistemologian lähtökohdista. Tieteellisessä tutkimuksessa epistemologia määrittelee ja antaa rakenteet sille, millaista tieteellistä tietoa on saatavilla ja mitkä ovat sen tiedon rajat. (Eriksson & Kovalainen 2008.) Tätä tutkimusta tarkastellaan subjektiivisen epistemologisen näkemyksen mukaan, joka tarkoittaa, että tutkimuksessa huomioidaan kokemusten ja asioiden subjektiivisuus sekä se, että tutkija ja haastateltavat ovat olleet vuorovaikutuksessa keskenään. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkijan subjektiivisuutta ei pystytäkään täysin välttämään, varsinkaan tulosten analyysivaiheessa (Hirsjärvi & Hurme 2011, 186–187).

Kasasen ym. (1993) mukaan toiminta-analyyttisen tutkimuksen voi katsoa pohjautuvan hermeneutiikkaan. Tieteenfilosofisista lähtökohdista tarkasteltuna tämä tutkimus on siis myös hermeneuttinen. Hermeneutiikassa tavoitteena on syvälinen ymmärtäminen ja pyrkimyksenä tekstien ja ilmiöiden tulkinta (Bryman & Bell 2015, 28). Hermeneutiikka eli tekstien tulkintaoppi nimittäin tarkastelee ihmisen toimintaan liittyvien teorioiden sekä menetelmien tulkintaa yhteiskuntatieteissä, ja korostaa ymmärryksen tärkeyttä yksityisen toimijan näkökulmasta (Niiniluoto 1980; Bryman & Bell 2015). Tulkinta ja ymmärtäminen ovat välttämättömiä osana hermeneuttista tutkimusprosessia (Eriksson & Kovalainen 2008). Hermeneuttinen tutkimus keskittyy maailmaan, jossa ihmisten välinen kommunikaatio on tärkeää, ja ihmisten ilmaisut kantavat merkityksiä. Siten hermeneuttisessa tutkimuksessa yleisimmin aineisto kerätään haastatteluilla, joista tutkija

pyrkii löytämään haastateltavien ilmaisuista mahdollisimman oikean tulkinnan. (Laine 2018.)

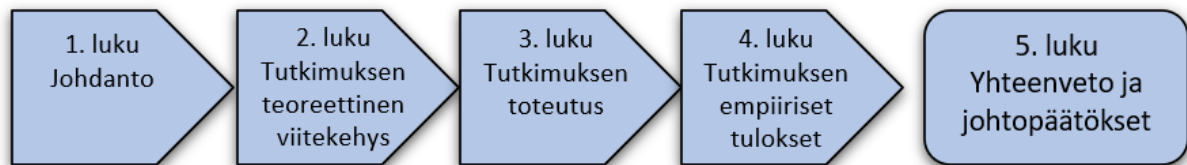
Tutkielmassa ennen empiiristä osuutta esitellään kirjallisuuskatsaus, joka samalla muodostaa tutkielmalle teoreettisen viitekehysten. Tämän voi nähdä edesauttavan tutkittavan ilmiön ymmärtämistä. Tällä kirjallisuuskatsauksesta johdetulla viitekehysellä voidaan myös perustella tutkimuksen tärkeyttä ja merkitystä. (Creswell 2014, 29–30.) Kirjallisuuskatsaus on tutkimusmenetelmä, jossa olemassa olevista tutkimusten tuloksista kootaan perusta uusille tutkimustuloksille. Kirjallisuuskatsauksia voidaankin luokitella seuraavasti: kuvaileva kirjallisuuskatsaus, systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja meta-analyysi. (Salminen 2011, 6–7.) Tämän tutkielman kirjallisuuskatsaus on lähimpänä kuvailevaa kirjallisuuskatsausta, sillä tavoitteena on pyrkiä muodostamaan yleiskatsaus tutkittavaan aiheeseen. Tutkielman empiirinen aineisto kerätään teoreettiseen viitekehukseen pohjautuvilla teemahaastatteluilta, joiden toteutuksesta kerrotaan yksityiskohtaisemmin luvussa kolme.

1.4 Tutkielman rakenne

Tämä tutkielma rakentuu viidestä pääluvusta. Ensimmäisen johdantoluvun jälkeen tutkielmassa esitetään tutkielman teoreettinen viitekehys. Teoreettisella viitekehysellä muodostetaan pohjaa tutkittavalle aiheelle ja sittemmin analysoitavalle empiiriselle aineistolle. Teoreettisessa viitekehyksessä teoreettinen lähestymistapa tulee olemaan tilintarkastuksen agenttiteoria. Lisäksi teoreettisessa viitekehyksessä keskitytään tarkastelemaan taloudellisia väärinkäytöksiä, tilintarkastusta yleisesti sekä tilintarkastajan roolia väärinkäytösten kontekstissa.

Kolmannessa pääluvussa aloitetaan käsittelemään tutkielman toteutusta. Siinä esitellään tarkemmin tutkielman toteutustapa. Luvussa avataan teemahaastattelua aineistonkeruumenetelmänä sekä kuvataan aineistoa, joka on kerätty. Lisäksi aineiston analyysitapa ja tutkimusetiikka käsitellään tässä luvussa. Neljäs pääluku puolestaan keskittyy esittelemään tutkimustuloksia ja syventymään aineiston analyysiin, jota tehdään ikään kuin vuoropuhelussa tulosten ja teoreettisen viitekehysten kanssa.

Tutkielman viimeisessä pääluvussa esitellään tutkimuksen johtopäätökset. Johtopäätöksiä peilataan tutkimuskysymyksiin sekä viimeisessä luvussa arvioidaan myös tutkielman luotettavuutta sekä jatkotutkimusmahdollisuuksia. Tutkielman lopuksi esitetään lähdeluettelo sekä liitteenä haastattelurunko. Tutkielman etenemislogiikka on esitelty kuviossa 1.

Kuvio 1. Tutkielman rakenne.

2 TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 Taloudelliset väärinkäytökset

2.1.1 Taloudellisten väärinkäytösten määrittely

Taloudellisia väärinkäytöksiä on käsitelty laajalti aiemmassa kirjallisuudessa (kts. esim. Jones 2011; Wells 2017; Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019). Cooperin ym. (2013, 440) mukaan laskentatoimen tutkimuksessa usein taloudelliset väärinkäytökset nähdään objektiivisena ilmiönä, jonka määritelmästä vallitsee yhteisymmärrys. Kirjallisuudesta väärinkäytöksille voidaan kuitenkin löytää monia eri määrittelyjä. Lähtökohtana on, että tässä tutkielmassa käsiteltäville väärinkäytöksille ei ole olemassa yhtä selkeää määritelmää. On myös hyvä huomioda, että kirjallisuudessa vilisee monia eri käsitteitä, joilla saatetaan joskus tarkoittaa samaa asiaa riippuen kontekstista. Muun muassa Van Drielin (2019, 1259) mukaan se, mitä kutsutaan väärinkäytökseksi, vaihtelee paikan ja ajan mukaan. Taloudellinen väärinkäytös, talousrikos tai petos lienevät yleisimmin käytettyjä termejä.

Esimerkiksi Laurion (2020, 1) mukaan talousrikollisuudella tarkoitetaan taloudellisen hyödyn tavoitteluun tähtäävää rikollisuutta, jonka päälajeja ovat muun muassa verorikokset, kirjanpitorikokset, erilaiset petosrikokset sekä rahanpesurikokset, kun taas taloudellisilla väärinkäytöksillä ymmärretään laajemmin työyhteisöön kohdistuvia väärinkäytöksiä. Paukun (2021) mukaan lainsäädännön näkökulmasta taloudellisella rikollisuudella tarkoitetaan laajaa ryhmää rikollisuutta, jota harjoitetaan taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi, yleensä elinkeinoiminnalle tyypillisissä oloissa.

Samociuk ym. (2004, 22) puolestaan mainitsevat, että nimenomaan väärinkäytöksille ei ole olemassa selkeää määritelmää. Myös Ratsulan (2021, 277) mukaan väärinkäytöksien määrittelyyn löytyy useita vaihtoehtoja, mutta tyypillisintä väärinkäytöksille on se, että teko on tahallinen ja sillä tavoitellaan omaa etua sekä se, että luottamuksellista asemaa käytetään väärin. Jonesin (2011, 8) mukaan väärinkäytösten määrittely voi olla jokaisessa maassa erilaista, mutta keskeistä määritelmille on kuitenkin se, että niiden mukaan väärinkäytöksissä rikotaan lakia tai toimitaan säännösten vastaisesti.

Koivu, Ranta-Aho ja Vuoti (2010) mainitsevat, että useasti väärinkäytös mielletään sellaiseksi teoksi, joka on rikos ja siitä seuraa jokin laissa määrätty sanktio. Käytännössä tämä ajatus ohjaakin ajatusta väärinkäytöksistä ja niiden torjunnasta. Kuitenkin väärinkäytös käsitteenä on laajempi kuin mitä rikoslaissa määrätään rangaistavaksi säädetystä teosta. (Koivu ym. 2010, 15.) Näin ollen taloudelliset väärinkäytökset ovat siis laajempi käsite kuin talousrikokset, sillä kaikki väärinkäytökset eivät välttämättä ole rikoksia. Kaikki talousrikokset voidaan katsoa olevan väärinkäytöksiä.

Sihvonen ja Uusi-Hautamaa (2019) nostavat esille, että yleisesti rikoksen ja väärinkäytöksen välinen rajanveto on haastavaa monestakin näkökulmasta. Heidänkin mielestään nimenomaan väärinkäytöksiä voidaan kuvata laajemmaksi kokonaisuudeksi kuin teot, jotka täyttävät rikoksen tunnusmerkistön. Väärinkäytökset nimittäin havaitaan myös sellaisissa tilanteissa, joissa kyse on epäeettisestä sekä arvojen vastaisesta toiminnasta – väärinkäytökset ovat siis moniulotteisempia ja joustavampia merkitykseltään kuin rikokset. Kuitenkin rikos ja väärinkäytökset voivat myös tarkoittaa samaa asiaa, sillä ne ovat toistensa lähitermejä, joilla on toisiinsa täydentävää vaikutus. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 17.) Väärinkäytös ja talousrikos -käsitteitä voikin pitää myös synonyymeina toisilleen, mikä tekee väärinkäytösten määrittelystä moninaista.

Painottaen tämän tutkimuksen kannalta relevanttia tilintarkastuksen näkökulmaa, voi lyhyesti todeta, että kuten ISA 240 -standardikin määrittelee, väärinkäytöksenä voidaan tässä tutkielman kontekstissa pitää *yhden tai useamman johdossa toimivan, hallintoelimiin tai henkilökuntaan kuuluvan tai kolmannen osapuolen tahallista tekoa, johon sisältyy vilpillinen menettely epäoikeutetun tai laittoman edun hankkimiseksi* (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 15). Tutkielmassa tullaan siis puhumaan taloudellisista väärinkäytöksistä olettaen, että esimerkiksi talousrikokset sisältyvät niihin. Taloudelliset väärinkäytökset nähdään ikään kuin yläkäsitteenä kaikelle rikolliselle ja epäeettiselle toiminnalle organisaation taloudellisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Samociuk ym. (2004) perustelevat teoksessaan ”väärinkäytös” -sanana käyttöä juuri sillä, että se kuvaa erilaisia ja moninaisia epärehellisiä, epäeettisiä tai organisaation omia ohjeita rikkovia tekoja oikeudettoman taloudellisen hyödyn hankkimiseksi.

Tutkielmassa taloudellisilla väärinkäytöksillä tullaan kuvaamaan ennen kaikkea organisaatioissa ja yritysmaailmassa tapahtuvia sisäisiä väärinkäytöksiä, joille on ominaista taloudellisen hyödyn tai muun vastaavan hyödyn saavuttamisen tavoite. Kuitenkin taloudellinen väärinkäytös voi olla myös taloudellisen menetyksen aiheuttamista, eli väärinkäytöksiä yrityksissä voidaan tehdä joko yrityksen toiminnan ja tuloksen parantamiseksi tai päinvastoin yrityksen toiminnan vahingoittamistarkoituksessa. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 15.)

Sihvosen ja Uusi-Hautamaan (2015) mukaan kenties perinteisimpiä taloudellisia väärinkäytöksiä rikoslakirikosten näkökulmasta ovat petokset, kavallukset sekä sisäpiiritiedon väärinkäyttäminen. Lisäksi esimerkiksi rahanpesurikokset yleistyvät koko ajan väärinkäytösselvittelyissä. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 15–20.) On hyvä muistaa, että myös yhteiskunnan taloudellisella tilanteella voi nähdä olevan jonkin verran vaikutusta siihen, millaisia taloudellisia väärinkäytöksiä tehdään, sillä esimerkiksi laman tai laskusuhdanteen aikana konkurssirikokset ovat yleisiä (Koivu ym. 2010, 18).

2.1.2 Yleisimmät väärinkäytöstyypit

Tämä tutkielma keskittyy tarkastelemaan sisäisiä taloudellisia väärinkäytöksiä eli sellaisia väärinkäytöksiä, joissa tekijä on organisaation sisäinen taho. Sisäisiksi taloudellisiksi väärinkäytöksiksi on rajattu tässä tutkielmassa varojen väärinkäyttö, taloudellisen tiedon vääristely ja korruptio. Muun muassa Wellsin (2017) ja ACFE:n (2022) tutkimuksen mukaan juuri varojen väärinkäyttö, taloudellisen tiedon vääristely ja korruptio ovatkin sisäisistä väärinkäytöksistä yleisimpiä. On hyvä myös huomioida, että väärinkäytösten tekeminen ei aina rajoitu vain yhteen väärinkäytöstyyppiin, vaan yhteen väärinkäytöstapaukseen voi liittyä useita väärinkäytöksen tekotapoja (ACFE 2022, 11). Seuraavaksi esitellään, mitä nämä väärinkäytöstyypit tarkoittavat, jotta voidaan ymmärtää, millaisia väärinkäytöksiä yritykset todellisuudessa kohtaavat.

Varojen väärinkäyttö

Sihvosen ja Uusi-Hautamaan (2019, 57) sekä PwC:n (2018) tutkimuksen mukaan sisäisistä väärinkäytöksistä *varojen väärinkäyttö* on yleisin väärinkäytöstyyppi. Myös

ACFE:n (2022, 9) tutkimuksen mukaan tutkituista tapauksista 86 % tapauksista liittyy varojen väärinkäyttöön. Varojen väärinkäyttö usein tarkoittaaakin sitä, että yrityksen omaisuutta tai varoja käytetään väärin tai omiin henkilökohtaisiin tarpeisiin (Wells 2017, 46). Varojen väärinkäyttö voi olla niin välitöntä, suoraan yrityksen omaisuuteen kohdistuvaa väärinkäytöstä tai välillistä väärinkäyttöä, jolloin esimerkiksi työntekijän tarjoamia resursseja tai työaikaa käytetään väärin (Sihvonen ja Uusi-Hautamaa 2019, 39–40). Vaikka varojen väärinkäyttö on yleisin väärinkäytöstyyppi sisäisistä väärinkäytöksistä, niiden aiheuttamat kustannukset ovat kuitenkin pienempiä kuin korruptiolla ja taloudellisen tiedon vääristelyllä (ACFE 2022, 9). Tämän voi nähdä johtuvan esimerkiksi siitä, että varojen väärinkäyttöä pystyy tekemään monella tasolla yrityksessä.

Varojen ja resurssien väärinkäytöksien tekotapoja ei pysty tyhjentävästi määrittelemään, mutta tyypillisimpiä tekotapoja ovat muun muassa yrityksen resurssien käyttäminen omiin tarkoituksiin, kavallukset rahatileiltä, yrityksen varojen käyttäminen muuhun kuin liiketoiminnallisiin tarkoituksiin ja yrityksen luottokortin käyttäminen omiin tarkoituksiin sekä myynnin tulouttamatta jättäminen. Tällaisissa väärinkäytöksissä kyse voi olla järjestelmällisesti pidempään jatkuneesta toiminnasta tai yksittäisestä teosta. Yhä useammin kyse on pidempään jatkuneesta järjestelmällisestä teosta, joka voi johtua erityisesti siitä, että erilaiset teknologiset ratkaisut ovat kehittyneet. Varojen väärinkäytön seuraukset näkyvät yrityksissä niin taloudellisina kuin mainehaittoina sekä se voi häiritä yrityksen liiketoimintakykyä. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 40–41.)

Taloudellisen tiedon vääristely

ACFE:n (2022, 9) määritelmän mukaan *taloudellisen tiedon vääristely* tarkoittaa tilannetta, jossa väärinkäytöksen tekijä tarkoituksellisesti väärentää tai jättää pois olennaista tietoa organisaation taloudellisista raporteista. Taloudellisen tiedon vääristely on muita harvinaisempaa, mutta se aiheuttaa selkeästi suurimmat kustannukset organisaatioille (ACFE 2022, 9). Taloudellisen tiedon vääristelyn seurauksena kirjanpidon tuottama informaatio on siis virheellistä. Taloudellista tietoa voi vääristellä esimerkiksi seuraavilla tavoilla: meno kirjataan toiselle yksikölle kuuluvan tositteen perusteella, tuloja kirjataan menoiksi, tarkoituksellisesti tehdään lasku- tai siirtovirheitä, käytetään virheellisiä sisäisiä tositteita, tai suuria vuosikuluja aktivoidaan

pitkävaikutteisiksi menoiksi, jotta tappiollinen tulos saadaan muutettua voitolliseksi. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 44–45.) Taloudellisen tiedon vääristelyn mahdollisuuden voi nähdä liittyvän vahvasti korkeampaan asemaan organisaatiossa.

Taloudellisen tiedon vääristelyyn voi liittää myös luovan laskentatoimen käsitteen. Luova laskentatoimi tarkoittaa sellaisia toimia, joilla yrityksen johto voi muokata yhdessä laskentahenkilöiden kanssa yrityksen tulosta ja taloudellista asemaa tietoisesti intressinään niin yrityksen kuin omat henkilökohtaiset hyödyt. Luovassa laskentatoimessa kyse onkin tilinpäätöksen laatijan omien pyrkimysten edistämisestä samalla kun taloudellisen tiedon saajia ja hyödyntäjiä tahallisesti johdetaan harhaan. (Näsi 2017, 102–103.) Luovaa laskentatoimea toteutetaan kuitenkin lainsäädännön puitteissa, joten se ei ole rikollista toimintaa (Jones 2011, 5). Väärinkäyttöksiin sillä on kuitenkin yhteys, sillä on useita tapauksia, joissa yrityksissä on toteutettu ensin luovaa laskentatoimea sekä sitten tehty taloudellinen väärinkäytös (Jones 2011, 459–460). Joskus luovan laskentatoimen soveltamisen voi nähdä hyödyttävän yritystä, mutta yleisesti luovan laskentatoimen voi nähdä heikentävän luottamusta juuri esimerkiksi tilintarkastukseen (Jones 2011, 29).

Korruptio

Kolmas yleisin väärinkäytöstyyppi on *korruptio*, joka Sihvosen ja Uusi-Hautamaan (2019, 41) mukaan voidaan määritellä vastuullisen aseman väärinkäyttämiseksi tai yksityiseksi eduksi. Yksityinen etu voi olla välitön etu, kuten lahjaraha tai välillinen etu intressipiirille. Lahjonta on yksi korruption tekomuoto, joka määritellään rikokseksi Suomen rikoslaissa. Myös korruption vaikutukset niin taloudellisesti kuin maineessa voivat olla yrityksille merkittäviä. (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 41.) Wellsin (2017, 253) mukaan korruption voi liittyä lahjonnan lisäksi myös eturistiriidat, taloudelliset kiristykset sekä sääntöjen vastaiset palkkiot.

ACFE:n (2022, 9) mukaan korruptio sijoittuu yleisyytensä sekä siitä aiheutuvien kustannusten mukaan kahden muun yleisimmän väärinkäytöstyyppin välille. Väärinkäytöstapaukset, joihin liittyy korruptiota, ovat kasvaneet huomattavasti viimeisen kymmenen vuoden aikana (ACFE 2022, 19).

2.1.3 Väärinkäytösten tekijät, syyt ja vaikutukset

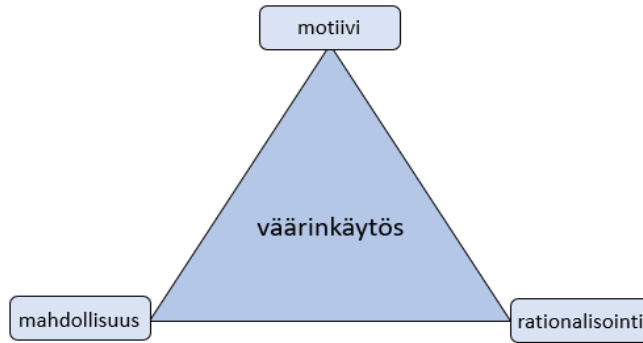
Väärinkäytöksiä tekevät niin yrityksen oma henkilöstö kuin ulkopuoliset tekijät, kuten esimerkiksi entiset työntekijät, toimittajat tai täysin ulkopuoliset rikolliset. Useimmissa väärinkäytöksissä tekijä on kuitenkin organisaation sisältä, työntekijä tai esihenkilö joko yksin tai yhdessä. Erityisesti organisaation johdon ja omistajien tekemät väärinkäytökset eivät ole epätavallisia, ja mitä korkeammassa asemassa väärinkäyttöön syyllistynyt henkilö on, sitä suurempi taloudellinen väärinkäytös yleensä määrältään on. (Ratsula 2021, 280.)

Yrityksen sisältä tulevatkin merkittävimmät väärinkäytösriskit, jonka vuoksi tässä tutkielmassa tarkastellaan vain sisäisiä väärinkäytöksiä. Väärinkäytöksiä tehdään kaikilla organisaation tasoilla ja se, että sisäisiä väärinkäytöksiä on mahdollista tehdä, johtuu yleensä heikosta valvonnasta ja puutteellisista ohjeistuksista. (Koivu ym. 2010, 22–23.) KPMG:n (2016, 7) tutkimuksen mukaan tyypillisiä ominaisuuksia väärinkäytöksen tekijälle ovat muun muassa organisaation johtotehtävissä toimiminen sekä yli kuuden vuoden työsuhde kyseisessä organisaatiossa.

Taloudellisten väärinkäytösten tutkimusta on tehty eri tieteenaloilla, ja useiden viime vuosikymmenten aikana monet tutkijat ovat pyrkineet selvittämään niiden syitä ja seurauksia (Yu & Rha 2021). Useasti väärinkäytösten tutkimuksissa esiin nousee *fraud triangle* eli väärinkäytöskolmio, joka selittää syitä väärinkäytöksien tekemiselle. Väärinkäytöskolmiolla voi nähdä olevan merkittävä asema tutkimuksissa, sillä se on myös perustana tilintarkastusstandardeissa ympäri maailman (Free 2015, 177). Ticknerin ja Buttonin (2021, 722) mukaan väärinkäytöskolmiota onkin tarkasteltu jo kolmen vuosikymmenen ajan niin akateemisessa maailmassa kuin ammatinharjoittajien keskuudessa, ja sen voi nähdä olevan laskentatoimen ja tilintarkastuksen opetuksessa sekä väärinkäytöstutkimuksessa tärkeä malli, johon nojata.

Nykypäivänä tunnetun väärinkäytöskolmion kehittäjänä voidaan pitää Steve Albrechtia (Tickner & Button 2021, 725). Alun perin malli kuitenkin perustuu Donald Cressey'n (1953) ajatukseen, jossa kolme eri tekijää ovat samaan aikaan läsnä tilanteessa, jossa väärinkäytös päädytään tekemään. Nämä tekijät ovat motiivi, mahdollisuus ja rationalisointi. Väärinkäytöksen tekevällä henkilöllä onkin usein motiivi toimia väärin. Väärinkäytöstilanteisiin liittyy kuitenkin aina myös tekijän kokemus mahdollisuudesta

toteuttaa väärinkäytös sekä se, että hän pystyy perustelemaan itselleen oikeutuksen väärinkäytöksen tekemiselle (Cressey 1953). Albrecht (1991) sanoitti artikkelissaan mallin kolmea tekijää koetuksi paineeksi, havaituksi mahdollisuudeksi sekä kyvyksi järkeistää petollinen toiminta sen hyväksymiseksi, joista yhdessä syntyy malli *väärinkäytöskolmio*.

Kuvio 2. Väärinkäytöskolmio (mukaillen Cressey 1953 ja Albrecht 1991).

Kuten yllä oleva kuvio havainnollistaa, kaikki kolme väärinkäytöskolmion elementtiä ovat sidoksissa toisiinsa väärinkäytöstä tehdessä. Albrechtin (1991) mukaan väärinkäytöstä ei tapahdu, mikäli yksi tai useampi kolmesta elementistä puuttuu. Näistä kolmesta elementistä *mahdollisuus* syntyy, kun väärinkäytöksen tekijällä on tilaisuus tehdä väärinkäytös perustuen esimerkiksi hänen asemaansa organisaatiossa tai heikkoon sisäisen valvontaan sekä siihen, että tekijällä on lisäksi uskomus, että hän pystyy toteuttamaan väärinkäytöksen jäämättä kiinni (Ratsula 2021, 283). Albrechtin (1991) mukaan mahdollisuus syntyy juuri siitä, kun riittäviä kontroleja ei ole tai olemassa olevat kontrollit sivuutetaan. Väärinkäytöksen tekijällä on aina syy, miksi hän päätyy toteuttamaan väärinkäytöksen. Alkuperäinen malli perustuukin siihen, että *motiivi* on taloudellinen, kuten esimerkiksi henkilökohtainen tarve rahalle. Joskus motiivin kohdalla kyse voi olla myös välinpitämättömyydestä, ahneudesta tai asetetuista kannustimista. Kolmas elementti, *rationalisointi*, syntyy siitä, kun väärinkäytöksen tekijä perustelee itselleen, miksi väärinkäytöksen tekeminen on oikeutettua. Rationalisoinnin myötä harva edes kokee tekevänsä väärin toteuttaessaan väärinkäytöksen. (Albrecht 1991; Ratsula 2021, 283.)

Vaikka väärinkäytöskolmio onkin akateemisessa tarkastelussa paljon käytetty teoreettinen lähtökohta, on sitä myös kritisoitu. Ticknerin ja Buttonin (2021, 728) mukaan mallista ei ole hyötyä ehkäisemään ja havaitsemaan väärinkäytöksiä käytännössä

organisaatioissa. Trompeter, Carpenter, Desai, Jones ja Riley (2013, 298) puolestaan mainitsevat, että väärinkäytöskolmio olettaa, että väärinkäytöksen tekijä toimii yksin eikä huomioi lainkaan sitä, että väärinkäytöksiä organisaatioissa tehdään myös yhteistyössä useamman henkilön kesken. Huber (2017) käsittelee artikkelissaan laajemmin väärinkäytöskolmioon liittyvää kritiikkiä. Hän mainitsee, että muun muassa väärinkäytöskolmio jättää huomioitta kokonaan sosiaaliset ja organisatoriset tekijät, jotka vaikuttavat myös väärinkäytösten tekemiseen sekä kritisoi ylipäättään mallin soveltuvuutta käytäntöön (Huber 2017). Cooperin ym. (2013, 444) mukaan väärinkäytöskolmio jättää huomioimatta laajemman taloudellisen ja institutionaalisen kontekstin sekä valtakysymykset. On myös olemassa muita väärinkäytöksiin liittyviä teorioita, mutta ne on jätetty tämän tutkielman tarkastelun ulkopuolelle.

Teoriaan nojaten ymmärretäänkin yksilöiden syytä väärinkäytösten tekemiselle, mutta niitä tuskin voidaan koskaan estää kokonaan. On kuitenkin olemassa merkkejä, joita tulisi seurata kohonneena riskinä väärinkäytösten tekemiselle; huono yrityskulttuuri yhdistettynä huonoihin kontroleihin sekä mahdollisuus taloudellisen edun saavuttamiseen voi luoda otolliset olosuhteet väärinkäytöksille (Juutinen 2016, 109). Väärinkäytöksiä ilmaantuukin enemmän silloin, kun sisäisen valvonnan laatu ja työntekijöiden käsitykset organisaation oikeudenmukaisuudesta vastaavat heikkoa tasoa (Rae & Subramaniam 2008, 119). Väärinkäytöksille tyypillinen ominaisuus on, että ne kestävät vuosia (Ratsula 2021, 279; ACFE 2022) ennen kuin ne havaitaan.

Kirjallisuudessa huomioidaan laajalti vaikutuksia, joita taloudelliset väärinkäytökset aiheuttavat. Jo 2000-luvun alussa Poliisiammattikorkeakoulun teettämän tutkimuksen mukaan yrityksille yhteensä aiheutuneet välittömät vahingot arvioitiin 0,7-1,7 miljardin euron arvoiseksi (Samociuk ym. 2004, 8). Tästä asti väärinkäytösten määrä on varmasti vain kasvanut entisestään esimerkiksi digitalisaation tuomien mahdollisuuksien myötä. Esimerkiksi Deloitte (2021, 2) tutkimuksen mukaan kaikki yritykset kohtaavat väärinkäytöksiä, joita voidaan pitää tänä päivänä liiketoiminnan tavallisina kustannuksina, ja kaikista vakavimmat väärinkäytökset voivat jopa tuhota yrityksen. Myös Free (2015, 175) alleviivaa, että on selvää, että taloudelliset väärinkäytökset aiheuttavat valtavia taloudellisia kustannuksia niin organisaatioille kuin yhteiskunnalle. Väärinkäytöksillä on monitasoisia vaikutuksia yrityksiin globaalisti kaikilla toimialoilla (Yu & Rha, 2021; Cooper ym. 2013, 441; ACFE 2022, 8).

Paukku (2021) tuo esille, että erilaisten talousrikosten ja harmaan talouden määrästä on olemassa vain arvioita, mutta joka tapauksessa niiden vuoksi menetetään useita prosentteja verokertymästä. ACFE:n (2022, 4) tutkimuksen mukaan keskivertoyritys menettää 5 % vuotuisesta liikevaihdostaan ammatillisten väärinkäytösten seurauksena. Myös Koivun ym. (2010, 16) mukaan yhteiskunnallisesti sekä harmaa taloudella että väärinkäytöksillä ja talousrikoksilla on huomattava merkitys, sillä arviolta harmaan talouden määrä on noin 5 miljardia vuosittain, ja vain murto-osa väärinkäytöksistä ja rikoksista saadaan paljastettua. Kansalaisjärjestö Transparency Internationalin mukaan EU:n tasolla niin korruption kuin muun järjestäytyneen rikollisuuden seurauksena aiheutuu 120 miljardia taloudellista tappiota, joka tarkoittaa prosenttia koko EU:n bruttokansantuotteesta (Eur-lex-tietokanta 2012).

On siis selvää, että taloudellisilla väärinkäytöksillä on suuret vaikutukset euromääräisesti. Taloudellisten menestysten lisäksi väärinkäytöksistä aiheutuvat vaikutukset voivat ulottua muun muassa yrityksen maineeseen, suhteisiin sidosryhmien kanssa sekä yhteisön työhyvinvointiin (Ratsula 2021, 279). KPMG:n (2016) tutkimuksen mukaan yritykset ymmärtävät hyvin nämä sekä taloudelliset että maineeseen liittyvät haitat, joita väärinkäytökset voivat aiheuttaa. Raen ja Subramariam (2008, 119) mukaan työntekijöiden tekemien väärinkäytösten vähentäminen onkin kiinnostanut niin tilintarkastajia, yritysten omistajia, osakkeenomistajia kuin tutkijoitakin, koska väärinkäytöksillä on ollut ja on edelleen merkittäviä taloudellisia ja sosiaalisia seurauksia. Väärinkäytösten epäsuorat vaikutukset voivat jopa olla suurempia kuin välittömät taloudelliset menetykset (Samociuk ym. 2004, 18).

Esimerkiksi ulkopuolisten sijoittajien voi nähdä kuuluvan suurimpiin häviäjiin vakavissa väärinkäytöstapauksissa, koska väärinkäytöksestä aiheutuvan mainehaitan kautta myös yrityksen markkina-arvo heikkenee (Jones, 2011, 483). Vaikka väärinkäytöksistä syntyvillä mainehaitoilla onkin varmasti negatiivisia vaikutuksia, Klimczakin, Sisonin, Pratsin & Torresin (2021) mukaan ne ovat välillisiä kustannuksia, joiden vakavuutta ei ole todennettu, ja heidän mukaansa esimerkiksi väärinkäytösten mainehaittojen tutkimustulokset ovat olleet ristiriitaisia, koska mainetta ei koeta yhtä tärkeäksi kaikissa organisaatioissa. Mainehaitan aiheuttamia vaikutuksia onkin varmasti vaikeampi arvioida luotettavasti kuin esimerkiksi väärinkäytöksen aiheuttamia taloudellisia vaikutuksia.

Kaiken kaikkiaan voi kuitenkin sanoa, että väärinkäytöksillä on todettu olevan merkittäviä seurauksia yritysten toiminnalle, osakkeenomistajille, tilintarkastajille kuin yhteiskunnalle (kts. esim. Trompeter ym. 2013). Laajemmassa kuvassa väärinkäytösten ilmeneminen voi vaikuttaa esimerkiksi lainsäätelyyn tai muutoksiin poliittisessa ilmapiirissä (Jones, 2011, 484–488). Väärinkäytösten vaikutukset ulottuvat siis laajalle ja niitä voi olla vaikea arvioida tai ennakoida niin organisaatioissa kuin yhteiskunnallisellakin tasolla.

Puhuttaessa taloudellisten väärinkäytösten vaikutuksista on huomioimisen arvoista, että lähtökohtaisesti kaikki arviot väärinkäytösten vaikutuksista perustuvat väärinkäytöksiin, jotka pystytään havaitsemaan ja tulevat ilmiannetuiksi. Viime vuosien tutkimuksissa onkin nostettu esiin sitä, että tutkimusten arviot väärinkäytösten määrästä ja kehityssuunnista luonnollisesti perustuvat jo tapahtuneiden väärinkäytösten tutkimiseen parhaillaan tapahtuvien tai onnistuneesti salattujen väärinkäytösten sijasta (Karpoff 2021; Ticner & Button 2021). Väärinkäytösten määriä ja niiden kehityssuuntia, ja siten myös niiden vaikutusten arviointia, voidaan pitää ristiriitaisena (Karpoff 2021). Väärinkäytösten todellisista määrästä ja vaikutuksista onkin mahdotonta varmistua, vaikka havaittujen väärinkäytösten laajat vaikutukset pystytäänkin tunnistamaan.

2.1.4 Väärinkäytösten torjunta

Väärinkäytöstapoja on olemassa laajalti, ja niiden ehkäisemiseksi ja havaitsemiseksi on organisaatioissa tehtävä jatkuvaa kokonaisvaltaista työtä. Kaikkia väärinkäytöksiä tuskin pystytään torjumaan täysin kattavasti, sillä eri koko luokan väärinkäytöksiä tapahtuu aina. Ei olekaan olemassa keinoa, jolla väärinkäytösten tekeminen voitaisiin poistaa kokonaan (Klimczak ym. 2021). Väärinkäytösten torjumisen eteen voi tehdä kuitenkin paljon, sillä kyse on ennen kaikkea niin yrityksen sisäisistä kuin ulkoisista toimintatavoista (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 63). Perinteisesti laskentatoimen tutkimuksissa painotetaan sitä, miten väärinkäytösten tekijöiden päätöksentekoon väärinkäytöksen tekemisestä pystyttäisiin vaikuttamaan ja miten tilintarkastajien tulisi tehdä päätöksiä koskien mahdollisia väärinkäytöksiä (Cooper ym. 2013, 443).

Jotta väärinkäytöksiä pystytään torjumaan, on tärkeää, että yritykset tunnistavat ja määrittelevät, mitä väärinkäytökset tarkoittavat heille (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019,

29). Tämän myötä on selkeämpää, kenen vastuulla väärinkäytösten torjunta on ja millä keinoilla eli eri kontrolleilla sitä voidaan toteuttaa. Kontrollit siis ehkäisevät väärinkäytöksiä sekä pyrkivät paljastamaan niitä (Ratsula 2021, 285).

AFCE:n (2022, 34) mukaan kaksi yleisintä väärinkäytöstä ehkäiseviä kontrollia organisaatiossa ovat ulkoinen tilintarkastus sekä code of conduct. Tutkielman tarkastelunäkökulman mukaan tilintarkastusta ja sen merkitystä taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa käsitellään tämän pääluvun muissa alaluvuissa. Code of conduct tarkoittaa ylimmän johdon laatimia eettisiä toimintaperiaatteita, jotka määrittävät miten organisaatio odottaa jokaisen työntekijän toimivan (Ratsula 2021, 287). Jonesin (2011, 19) mukaan tulee organisaatiolla olla hyvä hallinnointi- ja ohjausjärjestelmä, joka koostuu niin vahvoista sisäisistä kontrolleista, toimitusjohtajan ja hallituksen puheenjohtajan tehtävien eriämisestä, tarkastuskomitean olemassaolosta kuin itsenäisestä johtoportaasta.

Myös Ratsulan (2021) mukaan tuloksellinen sisäinen valvonta auttaa merkittävästi tunnistamaan ja ehkäisemään väärinkäytöksiä. Ylipäätään toimenpiteet väärinkäytösten vähentämiseen pitäisi painottua niiden ehkäisemiseen (Deloitte 2021, 17). Väärinkäytösriskiä hallitaan usean eri tahon ja prosessin yhteistyössä (Ratsula 2021, 285). Kontrollien toimivuuden kannalta on kuitenkin tärkeää, että sisäisten kontrollien käytännön toteutus vastaa sitä, mitä on tarkoituskin. Nimittäin AFCE:n (2022, 5) mukaan melkein puolet tutkimuksen tapauksista, joissa väärinkäytöksiä havaittiin, liittyy kontrollien puute tai niiden ohittaminen. Organisaation tulee siis huolehtia, että sisäisiä kontrolleja käytetään oikein, jotta niistä on hyötyjä väärinkäytösten ehkäisyssä ja havaitsemisessa. Yhteiskunnallisella tasolla väärinkäytöksiä ensisijaisesti voidaan torjua lisäämällä lainsäädäntöä (Jones 2011, 484).

Toimivien sisäisten kontrollien sekä riittävän sääntelyn lisäksi on selvää, että myös tilintarkastaja on olennaisessa roolissa tunnistamassa väärinkäytöksiä organisaatiossa – hyvää tilintarkastustapaa noudattaen tehty tilintarkastus kattaa useita sellaisia seikkoja, joiden tarkastuksella taloudellisia väärinkäytöksiä voidaan havaita (Paukku 2021, 49). Seuraavaksi käsitelläänkin tilintarkastuksen agenttiteoriaa tärkeänä osana tämän tutkimuksen teoreettista viitekehystä.

2.2 Tilintarkastuksen agenttiteoria

Tilintarkastuksen ydintarkoitus on valvoa yritysten johtoa ja valtaapitäviä (Mähönen 2008, 584). Kirjallisuudessa tähän aiheeseen liitetäänkin vahvasti tilintarkastuksen agenttiteoria, joka on kehitetty 1960- ja 1970-luvuilla (Eisenhardt 1989, 58). Tämän tutkielman mukaisesti tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaitsemisessa voikin lähestyä teoreettisesti agenttiteorian näkökulmasta.

Talousteorian näkökulmasta tilintarkastuksen lähtökohta on tilintekovelvollisuus kahden tai useamman osapuolen kesken, jolloin tätä tilintekovelvollisuutta tilintarkastuksen tarpeellisuuden näkökulmasta selitetään agenttiteorialla. Yleisesti agenttiteorialla selitetään kannustinongelmia yrityksessä, jossa omistus ja valvonta ovat eriytyneet. Tätä kutsutaan päämies-agenttiongelmaksi. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 24.) Agenttiteoria on muodostunut liiketaloustieteelliselle pohjalle, jossa tarkastellaan päämiehen ja agentin sopimusten tekemistä, toteuttamista ja valvomista (Lumijärvi 1987, 6). Tilintarkastus ulkopuolelta tulevana valvontamekanismina vastaa päämies-agenttioongelmaan (Watts & Zimmerman 1983, 613). Agenttiteorian kehittymisen taustalla voidaan pitää erityisesti Jensenin ja Mecklinin (1976) tutkimusta.

Jensenin ja Mecklinin (1976) mukaan agenttiteorian suhde määritellään sopimukseksi, jossa yksi tai useampi henkilö valtuuttaa agentille oikeudet toimia puolestaan eli antaa valtuudet päätöksentekoon päämiehen edun mukaisesti (ks. myös Eisenhardt 1989, 58). Tyypillinen päämies-agentti -suhde on yrityksen osakkeenomistajien ja johdon välinen suhde. Keskeinen ongelma agenttiteoriassa on, että agentti ei kuitenkaan aina välttämättä toimi päämiehen edun mukaisesti, jolloin hän haluaa maksimoida oman hyötynsä päämiehen kustannuksella. (Jensen & Mecklin 1976, 5.)

Päämies ja agentti voivat esimerkiksi suhtautua eri tavalla riskinottoon (Subramaniam 2006, 59). Agenttiteorian ydinoletus onkin, että päämies ja agentti ovat sidottuna yhteistyöhön, mutta heidän tavoitteensa ja riskipreferenssit eroavat toisistaan. Päämies ei siis voi varmistua, että agentti toimii aina hänen etujensa mukaisesti. (Eisenhardt 1989, 58–59.) Yllä kuvatun agenttioongelman välttääkseen päämiehelle aiheutuu lisäkuluja, joita kutsutaan agenttikustannuksiksi (Jensen & Mecklin 1976). Päämies siis maksaa

agenttikustannuksia, jotta hän voi varmistua, että agentti toimii päämiehen hyödyn mukaisesti.

Jensenin ja Mecklinin (1976) mukaan agenttikustannuksia voidaan luokitella kolmeen ryhmään: valvontakustannuksiin, sitouttamiskustannuksiin sekä jäännöstappioista aiheutuviin kustannuksiin. Valvontakustannukset ovat agenttikustannuksia, jotka syntyvät, kun päämies haluaa valvoa ja tarvittaessa rajoittaa agentin toimintaa esimerkiksi erilaisten tarkastustoimenpiteiden, kontrollijärjestelmien ja budjettirajoitteiden avulla. Tilintarkastajille maksetut palkkiot ovat myös merkittäviä valvontakustannuksia. Sitouttamiskustannukset syntyvät tilanteista, joissa osakkeenomistajat ja johto ovat solmineet sopimuksen, jolla estetään toteuttamasta ratkaisuja, jotka voisivat olla päämiehen edun vastaisia. Tällaisia ovat esimerkiksi palkitsemisjärjestelmät, joilla minimoidaan agentin alisuoriutumisesta tai opportunistisesta käyttäytymisestä johtuvat tappiot. Jäännöskustannukset ovat muita kustannuksia, jotka syntyvät siitä, kun johdon tekemät päätökset eivät vastaa osakkeenomistajien kannalta optimaalisinta päätöstä. (Jensen & Mecklin 1976; Subramaniam 2006, 61.)

Agenttisuhteessa vallitsee perinteisesti informaation epäsymmetrisyys ja täten myös intressiristiriita (Subramaniam 2006, 59; Ruohonen 2020, 49). Epäsymmetrinen informaatio tarkoittaa tilannetta, jossa toiselle osapuolella on enemmän tietoa asioista kuin toisella osapuolella (Pohjola 2019, 123). Useimmiten tämä tarkoittaa agenttisuhteessa, että agentilla on päämiestä enemmän tietoa päivittäisistä toiminnoista organisaatiossa (Subramaniam 2006, 59). Tällaisesta tilanteesta syntyy intressiristiriita, jolloin agentti voi tavoitella omaa etuaan päämiehen etua vastaan (Ruohonen 2020, 49). Tästä seuraa ongelma, miten päämiehen ja agentin välinen sopimus voidaan rakentaa niin, että agentti toimii päämiehen edun mukaisesti, vaikka päämiehellä ei ole tiedossa kaikkea agentin informaatiota ja toimintaa (Lumijärvi 1987, 9). Päämiehen on kuitenkin kallista ja vaikeaa valvoa, että agentti toimii koko ajan tarkoituksenmukaisesti ja optimaalisesti (Eisenhardt 1989, 58).

Informaation epäsymmetrisyys voi aiheuttaa haitallista valikoitumista ja moraalikatoa (Subramaniam 2006, 59). Moraalikato tarkoittaa tilannetta, jossa toinen osapuoli käyttäytyy eri tavoin ollessaan riskiltä suojassa kuin ollessaan riskille alttiina, jolloin toinen osapuoli kantaa mahdolliset negatiiviset seuraukset (Pohjola 2019, 340).

Haitallinen valikoituminen puolestaan liittyy tilanteeseen, jossa päämiehen valvoessa agentin toimintaa hän ei kuitenkaan pysty arvioimaan, onko se kaikkein optimaalisin toimintatapa. Haitalliseen valikoitumiseen liittyy myös se, että päämies ei pysty vakuuttamaan etukäteen agentin kyvyistä. Haitallinen valikoituminen voi ilmetä esimerkiksi tilanteessa, jossa agentti valitsee sovellettavaksi laskentatapoja, jotka maksimoivat raportoidun nettotuloksen ja siten hänen etujensa mukaisesti mahdollisuuden ansaita isompia bonuksia päämiehen kustannuksella. (Subramaniam 2006, 59–60.)

Tämä tutkielman näkökulmasta tarkasteltuna tiedon epäsymmetrisyyden voidaan katsoa synnyttävän taloudellisia väärinkäytöksiä ja täten myös esteen päämiehen edun toteutumiselle. Tästä syntyy useita kustannuksia väärinkäytösten selvitys- ja tutkimustyöstä sekä väärinkäytösten korjaustoimenpiteistä. Lisäksi tästä voi aiheutua suuria taloudellisia menetyksiä sekä muun muassa negatiivisia markkinareaktioita. (Trompeter ym. 2013, 308.) Informaation epäsymmetrisyyttä ja intressiristiriitoja, ja siitä seuraavia taloudellisia väärinkäytöksiä, päämies voikin olennaisesti pyrkiä vähentämään tilintarkastuksen avulla.

Tilintarkastajalla on siis olennainen rooli, sillä päämiehen toimintaa ohjaa pitkälti agentin antama informaatio. Ruohosen (2020, 49) mukaan tilintarkastuksen tarpeen voi katsoa juontuvan juuri päämies-agenttisuhteesta sekä pyrkimyksestä vähentää siitä aiheutuvia kustannuksia, jolloin se on tärkeä teoreettinen lähestymistapa tähän tutkimukseen. Agenttiteoriaa onkin hyödynnetty laskentatoimen tutkimuksessa laajalti, ja sen voidaan katsoa lisänneet tietoa laskentainformaation hyödyntämisestä, organisaatioiden rakenteesta, taloudellisesta raportoinnista sekä valvonnasta (Subramaniam 2006, 77).

Tiivistetysti agenttiteoriaan voi nähdä siis liittyvän tilintarkastuksen tarpeen siten, että päämiehen palkkaama tilintarkastaja varmistaa ulkopuolisena toimijana agentin antaman informaation oikeellisuuden. Tällöin varsinainen työn suorittaminen ja toteutustavat jäävät tilintarkastajan vastuulle (Ruohonen 2020, 51). Tämän tutkielman kontekstissa tätä voi soveltaa ajatukseen, että tilintarkastaja omalla roolillaan ja tekemällään tarkastuksella varmistaa, että muun muassa tiedon epäsymmetrisyydestä aiheutuvia taloudellisia väärinkäytöksiä havaitaan sekä pystytään estämään.

2.3 Tilintarkastus

2.3.1 Tilintarkastuksen lähtökohdat

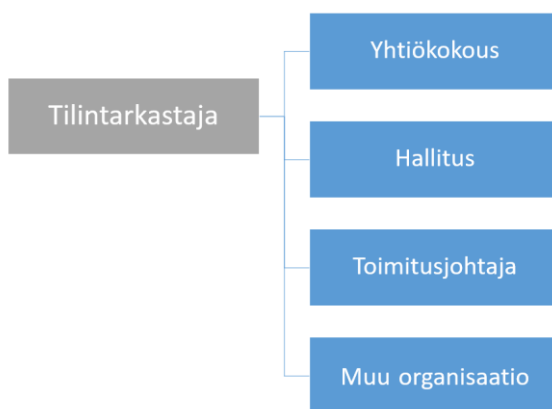
Tässä alaluvussa käsitellään tilintarkastusta yleisesti. Tilintarkastuksen kirjallisuudessa on käsitelty tilintarkastuksen taustaa, jotta voidaan ymmärtää sitä, millainen tehtävä ja rooli tilintarkastuksella tänä päivänä on yhteiskunnassamme. Tilintarkastuksen tarve syntyi alun perin jo 1800-luvulla, kun yritykset kasvoivat, kirjanpito monimutkaistui ja yritysten omistajat halusivat turvata oman etunsa sillä, että yritysten johto antaa heille oikeaa tietoa yrityksen taloudesta ja toiminnasta (Watts & Zimmerman 1983, 630; Horsmanheimo & Steiner 2017, 23). Tämän tilintarkastuksen tarpeen voidaan siis katsoa perustuvan agenttiteoreettiseen lähestymistapaan, jota käsiteltiin aiemmassa luvussa. Tilintarkastus oli aiemmin vapaaehtoinen keino löytää ratkaisuja agenttisuhteeseen liittyviin kannustinongelmiin, mutta nykyään tilintarkastus on lakisääteistä länsimaissa ja muutenkin tiukemmin säänneltyä liittyen yrityksen kokoon ja toimialaan (Horsmanheimo & Steiner 2017, 25).

Mähönen (2008) esittelee artikkelissaan 2000-luvun alun maailmanlaajuisista tilintarkastusjärjestelmän kriisiä. Tällöin suurten kirjanpitoskandaalien myötä niin kirjanpito- ja corporate governance -sääntely kuin tilintarkastusta koskeva sääntely kiristyi. Tämän myötä tilintarkastuksen yhdeksi keskeisimmäksi seuraukseksi nousi lakisääteinen tilintarkastus sekä tilintarkastusdirektiivin säätäminen. Tilintarkastusdirektiivi sisältää muun muassa säännökset ISA-standardien noudattamisesta ja tilintarkastajien ammattieettisistä velvollisuuksista. Uuden lain tavoitteena oli parantaa tilintarkastuksen ja siten myös tilinpäätösten luotettavuutta ja uskottavuutta. (Mähönen 2008, 586.) Vuonna 2016 alkoikin Euroopan Unionin uuden tilintarkastusasetuksen soveltaminen, jolla oli tarkoituksena tavoitella rahoitusjärjestelmän vakautta ja sijoittajien luottamuksen palauttamista finanssijärjestelmään (Korkeamäki 2017, 9).

Myös Ruohosen (2020, 2) mukaan tilintarkastusalaa on kohdannut 2000-luvulla monet muutokset, kuten tilintarkastuksen ja kansainvälisten ISA-standardien yhtenäistyminen ja tämän myötä kokonaisuuden monimutkaistuminen, tilintarkastajana toimimisen edellytysten rajautuminen vain auktorisoituihin tilintarkastajiin sekä yleisesti

yrityselämän sääntelyn monimutkaistuminen. Tilintarkastusta koskevalle sääntelylle onkin tyypillistä, että sillä reagoidaan taloudessa tapahtuviin kriiseihin ja skandaaleihin – niin vuosituhannen vaihteen tilinpäätösskandaalit kuin vuonna 2008 alkanut finanssikriisi sekä niistä seuranneet sääntelyn kiristykset vaikuttavat edelleen siihen, millaiseksi tilintarkastuksen sääntely lähitulevaisuudessa kehittyi (Horsmanheimo & Steiner 2017, 22).

Suomessa tilintarkastajana voi toimia tilintarkastuslain mukaisesti hyväksytyt tilintarkastusyrittäjä tai luonnollinen henkilö, jolla on lain mukaisesti oikeus tehdä tilintarkastuksia. Näihin kuuluu HT-, KHT-, JHT-tilintarkastajat ja hyväksytyt tilintarkastusyhteisöt. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 50–51.) Yhtiön johtoon tilintarkastaja ei kuulu, eikä siten osallistu johdolle kuuluvaan päätöksentekoon, mutta pienemmissä yrityksissä tilintarkastaja voi toimia johdon keskustelukumppanina. Tilintarkastaja toimii aina toteavana tekijänä eikä koskaan määrää tai ohjaa toimintaa. (Korkeamäki 2017, 9.)

Kuvio 3. Tilintarkastajan asema organisaatioissa (Tomperi 2016, 7).

Yllä olevasta kuvioista voi nähdä, että tilintarkastaja ei kuulu varsinaiseen organisaatioon. Tilintarkastaja on siis organisaation ulkopuolinen toimija, joka raportoi yrityksen osakkaille toimistaan ja havainnoistaan. (Tomperi 2016, 7.) Ulkopuolisena toimijana tilintarkastajan rooli sopiikin tämän tutkielman tarkastelunäkökulmaksi sisäisten väärinkäytösten havaitsemisessa.

Yleisesti organisaatioissa tarkastustoiminta voidaan jakaa kahteen osaan: ulkoiseen ja sisäiseen tarkastukseen. Tilintarkastajan tekemä tarkastus on ulkoinen tarkastus, joka tarkoittaa lakisääteistä yhtiökokouksen toimeksiantona suoritettavaa tilintarkastusta. Sisäinen tarkastus puolestaan on organisaation omaa tarkastustoimintaa, joka jätetään tämän tutkielman tarkastelun ulkopuolelle. (Korkeamäki 2017, 37.)

Tilintarkastuslaissa (2:1) on määrätty tilintarkastusvelvollisuudesta eli siitä, kuka on velvollinen tilintarkastukseen. Lähtökohtana tilintarkastusvelvollisuudessa on se, että tilintarkastus tulee toimittaa kirjanpitovelvollisessa yhteisössä. Vain pienimmillä kirjanpitovelvollisilla yhteisöillä ei ole tätä velvollisuutta. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta, mikäli enintään yksi seuraavista edellytyksistä täyttyy:

- 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa;
- 2) liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa; tai
- 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä. (Tilintarkastuslaki 2:1.)

Toisin sanoen, mikäli yhteisöissä yllä olevista edellytyksistä täyttyy vähintään kaksi, on tilintarkastusvelvollisuus täytettävä. Paukun (2021, 33) mukaan nämä tilintarkastusrajat ovat merkityksellisiä esimerkiksi talousrikollisuuden kannalta, sillä harmaata taloutta esiintyy merkittävästi yrityksissä, joiden liikevaihto on alle 100 000 euroa. Mikäli tilintarkastusvelvollisuuden rajoja siis nostettasi, lisäisi se entisestään taloudellisten väärinkäytösten riskiä.

2.3.2 Lakisääteinen tilintarkastus ja ISA-standardit

Monet tilintarkastusta koskevat säännökset ovat suurimmilta osin kansainvälisiä (Horsmanheimo & Steiner 2017, 85). Tilintarkastajan työtä Suomessa ohjaa vahvasti tilintarkastuslaki sekä kansainväliset ISA-standardit. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastus tulee sisältää yhteisön ja säätiön kirjapidon ja tilinpäätöksen sekä hallinnon tarkastuksen yhden tilinkauden ajalta (Tilintarkastuslaki 3:1). Tätä osaa tilintarkastuksesta kutsutaankin yleensä lakisääteiseksi tilintarkastukseksi.

Tilintarkastuslaissa (Tilintarkastuslaki 1:1.2) kuitenkin tilintarkastajalle määrätään myös paljon muita tehtäviä, jotka eivät ole säännönmukaisia vaan erityistilanteissa toteutettavia tehtäviä. Nämä muut lakisääteiset tehtävät suoritetaan kutakin tehtävää koskevien säännösten mukaisesti. Nämä muut lakisääteiset tehtävät jätetään tämän tutkielman tarkastelun ulkopuolelle.

Kuvio 4. Tilintarkastuksen kohde.

Kuten yllä oleva kuvio havainnollistaa, lakisääteinen tilintarkastus koostuu siis *tilikauden kirjanpidosta, tilinpäätöksestä sekä hallinnon tarkastuksesta*. Vaikka lakisääteinen tilintarkastus on jaettu näihin osa-alueisiin, käytännön tarkastustyössä nämä osa-alueet eivät ole erillisiä tarkastuskohteita. Aiemmin tilintarkastuksen kohteena oli myös toimintakertomus, mutta vuonna 2016 lakimuutoksella (622/2016) se poistettiin. Tästä huolimatta se edelleen kuuluu tarkastettaviin kohteisiin ja sillä on vaikutusta tilintarkastajan tekemään tarkastustyöhön. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 245; 21.)

Tilintarkastuslaki ei määrää tarkempia säännöksiä kirjanpidon tarkastuksen sisällöstä ja toteutuksesta. Tilintarkastajan tulee ennen kaikkea kirjanpitoa tarkastaessa noudattaa kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja osana hyvää tilintarkastustapaa, ja kirjanpidon tarkastuksen laajuus ja sisältö määräytyvät tapauskohtaisesti. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 245.) Kirjanpitolain 2 luvussa on määritelty kirjanpidon tarkastuksen keskeisiä kohteita. Muun muassa sen mukaan kirjanpidossa olevat tapahtumat tulee voida todentaa, eli liiketapahtumien tulee olla aitoja ja kirjausketjun tulee olla todenmukainen (Kirjanpitolaki 2:1). Laajemmalti määriteltynä tarkastettava kirjanpito kattaa niin pääkirjanpidon kuin kirjanpidon osajärjestelmät, kuten osto- ja myyntireskontran (Korkeamäki 2017, 60–61).

Tilinpäätöksen tarkistus perustuu kirjanpitolain 3 lukuun, jonka mukaan tilikaudelta laadittava tilinpäätöksen tulee sisältää tase, tuloslaskelma, liitetiedot sekä rahoituslaskelma, mikäli kirjanpitovelvollinen on suuryritys tai yleisen edun kannalta merkittävä yhteisö (Kirjanpitolaki 3:1.1). Tilinpäätöksen tarkastus tähtää siihen, että tilintarkastaja pystyy muodostamaan perustellun näkemyksen siitä, onko tilinpäätös laadittu voimassa olevien säännösten mukaisesti. Ennen kaikkea tilintarkastajan tulee antaa lausunto siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä täyttääkö tilinpäätös kaikki lakisääteiset vaatimukset. Lisäksi tilintarkastajan on annettava lausunto toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen yhtenevistä tiedoista. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 249.)

Hallinnon tarkastus on kolmas osa-alue lakisääteisessä tilintarkastuksessa. Sen sisältöä ei ole täsmällisesti määritelty säännöksissä. Hallinnon tarkastuksen kohteita voidaan kuvata esimerkiksi sen perusteella, mitä tilintarkastuskertomus sisältää. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 254.) Tilintarkastuslain 3:5.4:n mukaan tilintarkastajan tulee huomauttaa, jos tarkastuskohteen vastuuvollinen on syyllistynyt tekoon, jossa voi olla seurauksena vahingonkorvausvelvollisuus tarkastuskohteelle taikka hän on rikkonut tarkastuskohdetta koskevaa lakia. Hallinnon tarkastuksen tarkoitus on siis tuottaa tilintarkastusevidenssiä siitä, onko tarkastuskohteen johto syyllistynyt laiminlyöntiin tai lain rikkomukseen, josta voi seurata vahingonkorvausvelvollisuus (Korkeamäki 2017, 91; Horsmanheimo & Steiner 2017, 255).

Tilintarkastuslaki viittaa myös kansainvälisen tilintarkastajaliiton IFAC:in kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin, joista käytetään lyhennettä ISA-standardit (*International Standards on Auditing*) (Tilintarkastuslaki 3:3). Vaikka EU:ssa ei vielä ole säädetty, että standardeja tulisi soveltaa sitovasti, ISA-standardit ovat kuitenkin Suomessa käytössä laajalti, ja ne ovat olennainen osa tilintarkastajan työtä ja hyvää tilintarkastustapaa. ISA-standardit koskevat kuitenkin vain tilinpäätöksen tilintarkastusta. ISA-standardit ohjeistavat tilintarkastajia siinä, kuinka tilintarkastus tulisi tehdä ja harvoin tilintarkastajat poikkeavat työssään näiden standardien ohjeista. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 160–161.)

Tilintarkastajien tulee siis yleisesti ottaen käyttää kaikkia kyseisen tilintarkastuksen kannalta olennaisia ISA-standardeja. ISA-standardi on silloin relevantti tilintarkastuksen

kannalta, kun se on voimassa sekä standardissa määrätyt olosuhteet ovat vallitsevia. Tilintarkastajan tulee tilintarkastustyötä suunnitellessaan ja toteuttaessaan käyttää apuna ISA-standardeissa mainittuja tavoitteita ja standardien välisiä yhteyksiä, jotta tarkastuksen yleiset tavoitteet tulee täytettyä. (Suomen Tilintarkastajat ry 2021b).

Myös hyvä tilintarkastustapa on jo pitkään ohjannut tilintarkastuksen työtä (Ruohonen 2020, 53). Tilintarkastuslaki sisältääkin säädöksen hyvästä tilintarkastuksen tavasta, jota tilintarkastajan on noudatettava tilintarkastuslaissa tarkoitettuja tehtäviä suorittaessaan (Tilintarkastuslaki 4:3). Hyvä tilintarkastustapa onkin keskeistä normistoa, joka sääntelee tilintarkastusta muodostuen niin noudatettavista periaatteista, omaksutuista soveltamiskäytännöistä kuin käytetyistä menetelmistä tilintarkastustyössä (Horsmanheimo & Steiner 2017, 158; 229).

Koska tilintarkastuksen tavoitteena on arvioida, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, tilintarkastajan tärkeimpänä tehtävänä voidaan pitää taloudellisten tietojen luotettavuuden arviointia (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 23). Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan on annettava jokaiselta tilikaudelta päivätty ja allekirjoitettu *tilintarkastuskertomus* tämän luotettavuuden todentamisesta (Tilintarkastuslaki 3:5). ISA 700 -standardi määrääkin tilintarkastajalle tavoitteeksi laatia tilintarkastusevidenssin perusteella tehtyjen johtopäätösten mukainen lausunto tilinpäätöksestä selkeässä kirjallisessa raportissa (Suomen Tilintarkastajat 2021b). Täten tilintarkastuskertomus onkin tärkein raportointiväline tilintarkastajalle. Ennen tilintarkastuskertomuksen antamista tilintarkastaja voi kuitenkin raportoida havaitsemistaan erilaisista seikoista yhtiölle esimerkiksi suullisesti tai kirjallisesti tilintarkastuspöytäkirjassa (Ruohonen 2020, 91).

Tilintarkastuskertomus on vakiomuotoinen silloin, kun tilintarkastus on suoritettu hyvän tilintarkastustavan mukaisesti eikä tehdyn tarkastuksen perusteella ole aihetta poiketa vakiokaavasta. Tilintarkastuskertomus voidaan antaa myös mukautettuna, joka tarkoittaa, että tilintarkastuskertomuksessa on lausunto, joka on sisältää varauman tai on kielteinen. Tilintarkastaja voi jättää myös lausunnon kokonaan antamatta, jolloin hän ilmoittaa sen tilintarkastuskertomuksessa. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 372–373.)

Tilintarkastuksen perusteella annetaan myös muita raportteja tilintarkastuskertomuksen lisäksi. *Tilintarkastuspöytäkirjassa* ilmoitetaan sellaiset tarkastushavainnot, joita ei sisällytetä tilintarkastuskertomukseen. Tilintarkastuspöytäkirja ei ole julkinen raportti, joten sen tarkoitus on informoida johtoa luottamuksellisesti esimerkiksi havainnoista, jotka vaativat pikaisia toimenpiteitä sekä virheistä, jotka pitää korjata. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 407–408.) Tilintarkastuspöytäkirjan lisäksi tilintarkastajan antamia raportteja ovat *tilinpäätösmerkintä*, joka kuitataan tilinpäätökseen sekä *tilintarkastusmuistio*, johon sisällytetään seikkoja, joita ei esitetä tilintarkastuskertomuksessa eikä tilintarkastuspöytäkirjassa, kuten esimerkiksi kuvaus tarkastustoimenpiteistä ja tarkastushavainnoista (Horsmanheimo & Steiner 2017, 367; 412).

2.3.3 Tilintarkastustyöhön kohdistuvat vaatimukset

Tilintarkastajan työhön liittyy paljon erilaisia vaatimuksia, joista tämän tutkielman aiheen kannalta tärkeimpiä tarkastellaan tässä alaluvussa. Tilintarkastuslaki määrää, että tilintarkastajan tulee noudattaa työssään ammattieettisiä periaatteita. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastus tulee suorittaa rehellisesti, ammattitaitoisesti, objektiivisesti ja huolellisesti säilyttäen ammatillinen kriittisyys sekä yleisen edun huomioonottaminen kaikissa soveltamisalaaan liittyvissä tehtävissä. (Tilintarkastuslaki 4:1.) Tilintarkastajalla on myös velvollisuus ylläpitää ja kehittää ammattitaitoaan jatkuvasti, jota valvoo Patentti- ja rekisterihallitus (Tilintarkastuslaki 4:2).

Tilintarkastajan riippumattomuuden vaatimuksen voi nähdä yhtenä kulmakivenä, johon koko tilintarkastus nojaa (Horsmanheimo & Steiner 2017, 277). Tilintarkastajan riippumattomuus tarkastuskohteesta on tilintarkastajien valitsijoiden ja muiden sidosryhmien luottamuksen perusta. Tämä tarkoittaa, että ulkopuolisten tulee olla varmoja siitä, että valittu tilintarkastaja pystyy toimimaan objektiivisesti ja puolueettomasti koko tarkastettavana olevan tilinpäätöksen kattaman ajan. Jos edellytyksiä riippumattomuudelle ei ole, tilintarkastajan tulee kieltäytyä toimeksiannosta. (Korkeamäki 2017, 24.)

Tilintarkastuksen tarkoitus toteutuu vain, jos tilintarkastaja on riippumaton tarkastettavasta kohteesta (Horsmanheimo & Steiner 2017, 277). Tilintarkastuslain mukaan riippumattomuus on vaarassa muun muassa silloin, jos tilintarkastajalla on taloudellisia etuuksia tai muuten kuin tavanomainen suhde tarkastettavaan kohteeseen, tarkastettavana on tilintarkastajan oma toiminta, tilintarkastajalla on läheinen suhde tarkastettavassa kohteessa työskentelevään henkilöön tai tilintarkastajaa painostetaan (Tilintarkastuslaki 4:6).

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajaan kohdistuu salassapitovelvollisuus, joka turvaa tilintarkastuksen luottamuksellisuutta (Tilintarkastuslaki 4:8). Salassapito tarkoittaa, että tiedot suojataan luotettavasti, tiedot arkistoidaan ja tuhoetaan turvallisesti sekä työtapoja kehitetään niin, että ne turvaavat salassapidon. Salassapitosäännös on yleissäännös, ja salassapitovelvollisuus koskee kaikkea Tilintarkastuslain 1:1:ssä määriteltyä toimintaa ja se kohdistuu toimeksiantoon nähden ulkopuolisiin henkilöihin. (Horsmanheimo & Steiner 2017 342–343, 346.)

Kyseisessä laissa säädetään kuitenkin myös poikkeuksista salassapitovelvollisuuteen, jotka liittyvät tilanteisiin, joissa jokin seikka on lain mukaan ilmoitettava tilintarkastuskertomuksessa, kuten esimerkiksi vastuuhenkilön laiminlyönnin tapauksessa. Myös viranomaisen lain perusteella antama määräys luovuttaa tietoa on laillinen poikkeus salassapitovelvoitteeseen. (Tilintarkastuslaki 4:8.2.) Tilintarkastustyön dokumentointi on myös yksi tilintarkastajan työhön kohdistuvista vaatimuksista, joka koskee tilintarkastuksen merkityksellisten tietojen ja asiakirjojen kokoamista yhteen tilintarkastuskansioon (Tilintarkastuslaki 4:10).

Tämän tutkielman näkökulmasta olennainen vaatimus tilintarkastajalle on myös velvollisuus ottaa väärinkäytökset huomioon tilintarkastuksessa. Tilintarkastuskertomuksessa on todettava, onko tilintarkastaja tilintarkastuksen yhteydessä saamiensa tietojen perusteella havainnut olennaisia virheellisyyksiä toimintakertomuksessa, sekä ilmoitettava näiden virheellisyyksien luonteesta (Tilintarkastuslaki 3:5). Yleisesti ottaen yrityksissä, joissa on tilintarkastaja, tilintarkastuksella on pystytty tehokkaasti havaitsemaan ja puuttumaan myös väärinkäytöksiin (kts. esimerkiksi Mähönen 2008; Pauku 2021).

Lisäksi ISA-standardien näkökulmasta yksi vaatimus on, että tilintarkastajan tulee olla jatkuvassa yhteydessä yrityksen johdon kanssa. Tämän myötä tilintarkastaja samalla ohjaa yrityksen johtoa noudattamaan hyviä käytänteitä ja välttämään virheellisiä ratkaisuja tilinpäätökseen liittyen sekä paljastamaan mahdollisia yrityksissä tapahtuvia väärinkäytöksiä. (Mähönen 2008, 605.) Samociuk ym. (2004, 93) mainitsevat, että yrityksen johto ja omistajat usein elävätkin siinä uskossa, että väärinkäytöksiä jatkuvasti valvotaan jonkun muun, eli useimmiten tilintarkastajan, toimesta. Tämä on sinänsä ongelmallinen ajatus, koska tilintarkastaja ei kuitenkaan ole ensisijaisessa vastuussa taloudellisista väärinkäytöksistä. Seuraavassa luvussa käsitelläänkin tarkemmin tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaitsemisessa.

2.4 Tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa

2.4.1 Tilintarkastuksen sääntely koskien väärinkäytöksiä

Tilintarkastajan työssä ei voi välttyä kohtaamasta väärinkäytöksiä (Koivu ym. 2010, 157). Suomessa tilintarkastuslaissa ei kuitenkaan ole erikseen määrätty tilintarkastajan velvollisuudesta tarkastaa yrityksissä tapahtuvia väärinkäytöksiä. Tilintarkastuslaissa väärinkäytösten tarkastamisen näkökulma kytkeytyy tilintarkastajan huomauttamisvelvollisuuteen ja näin ollen myös hallinnon tarkastukseen (Tilintarkastuslaki 3:5.4). Tilintarkastuslaissa määrätään huomauttamisvelvollisuudesta seuraavalla tavalla:

”Tilintarkastajan on huomautettava tilintarkastuskertomuksessa, jos yhteisön tai säätiön yhtiömies, hallituksen, hallintoneuvoston tai vastaavan toimielimen jäsen, puheenjohtaja tai varapuheenjohtaja taikka toimitusjohtaja tai muu vastuuvollinen on:

- 1) *syyllystynyt tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus yhteisöä tai säätiötä kohtaan; tai*
- 2) *rikkonut yhteisöä tai säätiötä koskevaa lakia taikka yhteisön tai säätiön yhtiöjärjystä, yhtiösopimusta tai sääntöjä.”* (Tilintarkastuslaki, 3:5.4.)

ISA-standardien näkökulmasta tilintarkastajan roolista taloudellisissa väärinkäytöksissä on määrätty enemmän kuin tilintarkastuslaissa. Erityisesti ISA 240 -standardi määrittää, miten tilintarkastajan tulisi arvioida väärinkäytöksestä johtuvaa olennaisen virheellisuuden riskiä tilinpäätöksessä. Standardi täsmentää myös sitä, että joskus tilintarkastajan tekemästä hyvästä suunnittelusta ja toteutuksesta huolimatta väärinkäytökset voivat jäädä havaitsematta. Standardissa on myös maininta siitä, että suurimman vastuun väärinkäytösten havaitsemisessa ja ehkäisemisessä ottaa yrityksen johto. (Suomen Tilintarkastajat 2021a, 175.) Kyseinen standardi on tarkin kirjallinen ohjeistus, joka tilintarkastajan roolista väärinkäytöstapauksissa on annettu (Horsmanheimo & Steiner 2017, 334).

Standardin mukaan tilintarkastajalla on velvollisuus ammatillisella skeptisyydellä hankkia kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös ei sisällä väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyyttä (Suomen Tilintarkastajat 2021a, 175–176). Ammatillinen skeptisyys kuvaa tilintarkastajan asennoitumista mahdollisiin väärinkäytöksiin. Tämä tarkoittaa muun muassa kyseenalaistavaa näkemystä, tarkkaavaisuutta olosuhteille, jotka saattavat paljastaa virheellisyyksiä sekä kriittistä arviointia tilintarkastusaineistoa kohtaan. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 333.)

Tilintarkastaja ei siis ole ensisijaisesti vastuussa väärinkäytösten etsimisestä ja havaitsemisesta, sillä tilintarkastuksessa voi jäädä jotain huomaamatta, vaikka se olisi suoritettu hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Yksi tilintarkastuksen keskeisistä käsitteistä onkin tilintarkastusriski. Se tarkoittaa riskiä siitä, että tilintarkastaja antaa tilintarkastuslausunnon, joka on epäasiallinen, sillä tilinpäätös on ollut olennaisesti virheellinen. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 33.) Tilintarkastaja pyrkii minimoimaan tilintarkastusriskin tekemällä tarkistussuunnitelman ja reagoimalla havaintoihin, joita tarkastuksessa tulee vastaan (Ratsula 2021, 326).

Kaiken kaikkiaan voisi sanoa, että tarkimmin väärinkäytösepäilyistä tilintarkastajan työssä kirjallisesti ohjeistetaan ISA 240 -standardissa. Mitä siis tilintarkastaja rooliin tulee, ISA 240 -standardin mukaisesti tilintarkastajan tavoitteena on tunnistaa väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisuuden riskit, hankkia tarpeeksi tilintarkastusevidenssiä ja reagoida väärinkäytösepäilyyn asianmukaisella tavalla. Jonesin (2011, 25) mukaan tehokkaiden sääntöjen ja sääntelyn olemassaolo onkin

olennaista, jotta tilintarkastaja voi työssään nojata niihin. Tilintarkastajat ovat oman roolinsa puolesta turvassa, kun toimitaan selkeästi säädösten ja lakien mukaisesti (Näsi 2017, 109).

2.4.2 Tilintarkastuksen odotuskuilu

On yleistä, että tilintarkastajaan kohdistuu odotuksia siitä, että hänen tulisi valvoa, ettei tarkastuskohteessa ole syyllistytty taloudellisiin väärinkäytöksiin. Tähän liittyykin olennaisesti termi tilintarkastuksen odotuskuilu, joka tarkoittaa, että odotukset tilintarkastukselle ovat suuremmat kuin mihin todellisuudessa tilintarkastajan oikeudet, velvollisuudet sekä työn sisältö ulottuvat. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 332.) Tutkittaessa tilintarkastajan roolia taloudellisten väärinkäytösten havaittajana, odotuskuilun määrittely ja tunnistaminen ovat siten olennaista.

Lähtökohtaisesti tilintarkastukseen liittyy vahvasti käytännön rajoituksia, jonka vuoksi tilintarkastus ei pysty antamaan täydellistä varmuutta siitä, että taloustiedot ovat oikeellisia. Tilintarkastusasiakkaan tulisikin ymmärtää näitä rajoituksia sekä ylipäätään tilintarkastuksen sisältöä, jotta tilintarkastuksen odotuskuilu olisi mahdollisimman pieni. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 25.) Ruohosen (2020, 3) mukaan yleensä tilintarkastuksen odotuskuilun tapauksessa kyse onkin eri intressitahojen yleisistä uskomuksista koskien tilintarkastajien velvollisuuksien laajuutta eikä niinkään odotuksista. Vanascon (1998, 60) mukaan myös tilintarkastajilla ja tilintarkastuksen yleisöllä maailmanlaajuisesti näyttää olevan erilaisia näkemyksiä siitä, mitä tilintarkastajalta odotetaan.

Tilintarkastuksen odotuskuilusta on tehty paljon tutkimusta. Ensimmäisenä odotuskuilun esitteli Liggio tutkimuksessaan (1974, 2) määritellen odotuskuilun tarkoittavan sitä, millaisia odotuksia tilintarkastajalla itsellään on omasta suoritustasostaan tilintarkastuksessa sekä sitä, millaisia odotuksia ulkopuolisilla tilinpäätöksen käyttäjillä on tilintarkastuksesta. Puolestaan Ruhnke ja Schmidt (2014, 573) määrittävät odotuskuilun syntyvän, kun sidosryhmillä on erityisiä odotuksia lakisääteisen tilintarkastuksen ja tilintarkastajien palvelun laajuudesta, mutta tilintarkastajan suorituskyky ei vastaa sidosryhmien odotuksia.

Porterin (1993) artikkelissa odotuskuilu on määritelty hyvin tarkasti. Hänen mukaansa odotuskuilu tarkoittaa yhteiskunnan näkökulmasta tilintarkastukseen kohdistuvien odotusten sekä tilintarkastajien näkökulmasta oletusten välille syntyvää eroa. Artikkelissa odotuskuilu on nimetty odotus-suorituskuiluksi, joka on puolestaan jaettu osiin. Porterin mukaan odotus-suorituskuilu koostuu kahdesta tekijästä, sekä kohtuullisuuskuilusta että suorituskuilusta. Kohtuullisuuskuilu tarkoittaa eroa sen välillä, mitä tilintarkastajalta voidaan kohtuudella odottaa ja toisaalta mitä yhteiskunta olettaa tilintarkastajan saavuttavan. Suorituskuilu niin ikään tarkoittaa eroa sen välillä mitä yhteiskunnan voidaan kohtuudella odottaa tilintarkastajan saavuttavan ja mitä tilintarkastajan oletetaan pystyvän saavuttaa. (Porter 1993, 50.)

Tämän jälkeen Porterin artikkelissa suorituskuilu on vielä jaettu puutteelliseen säännös- ja suorituskyvyinkuiluun. Puutteellisella säännösten kuilulla Porter tarkoittaa, että tilintarkastaja ei työtä tehdessään noudata standardeja ja lainsäädäntöä tai noudattaa niitä puutteellisesti, kun taas puutteellinen suorituskyvyinkuilu tarkoittaa, että standardeja ja lainsäädäntöä pidetään puutteellisena ihmisten toimesta. (Porter 1993, 50.)

Odotuskuilun pienentäminen on ollut ja varmasti tulee myös jatkossa olemaan tärkeä tutkimusaihe. Muun muassa Olojeden ym. (2020) tutkimuksen mukaan odotuskuilun pienentäminen on hankalaa, mutta jo olemassa olevassa kansainvälisessä kirjallisuudessa on kuitenkin osoitettu useita tapoja, miten odotuskuilua voisi vähentää. Näitä tapoja olisi esimerkiksi tilintarkastajan vastuiden laajentaminen koskien väärinkäytöksiä, virheitä ja laittomia toimia sekä laajennetun tarkastusraportin tuottaminen, tilintarkastuskoulutus ja tilintarkastajan havaitun riippumattomuuden lisääminen. (Olojede, Erin, Asiriwa & Usman 2020, 4–5.) Lisäksi muun muassa Koh ja Woo (1998) esittivät, että odotuskuilun pienentämiseen voisi vaikuttaa koulutus, sillä on tutkimuksia, jotka osoittavat, että mitä koulutetumpaa ja tilintarkastusta ymmärtävämpää tilintarkastuksen sidosryhmät ovat, sitä pienemmäksi tilintarkastuksen odotuskuilu muodostuu. Heidän mielestään on kuitenkin todennäköistä, että odotuskuilu ei tule katoamaan lähivuosina. (Koh & Woo 1998, 152.)

2.4.3 Väärinkäytösten huomioiminen tilintarkastuksessa

On hyvän tilintarkastustavan mukaista, että tilintarkastaja suorittaa tietynlaisia toimenpiteitä tunnistaa vääriä käytöksiä johtuvan olennaisen virheellisuuden

riskejä. Tilintarkastajan tulee tiedustella johdolta, hallintoelimiltä, mahdollisilta sisäisiltä tarkastajilta sekä muilta tahoilta, onko heillä tiedossa todellista, väitettyä tai epäiltyä väärinkäytöstä tarkistuskohteessa. Tilintarkastajan tulee myös muodostaa käsitys siitä, kuinka hallintoelimet todellisuudessa valvovat prosesseja, joilla väärinkäytösriskejä voidaan tunnistaa. On myös olennaista arvioida mahdollisia epätavallisia tai odottamattomia yhteyksiä sekä muuta hänen saamaansa tietoa, jotka saattavat aiheuttaa väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisyysriskin. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 335.)

Ratsula (2021) tuo teoksessaan ilmi KHT-tilintarkastajan näkökulman, jonka mukaan käytännön työssään tilintarkastaja voi huomioida useita asioita, jotka auttavat pienentämään olennaisen virheen riskiä tilintarkastuksessa. Yksi niistä on kiinnittää tilintarkastajana huomioita siihen, että johdolla on mahdollisuus sivuuttaa kontrolloja; tilintarkastajan tulisikin kiinnittää huomiota esimerkiksi monimutkaisiin liiketapahtumiin ja johdon tekemiin ennusteisiin, sillä mikäli niissä ilmenee normaalista poikkeavia ratkaisuja, voi se olla merkki vilpillisestä taloudellisesta raportoinnista. Hyvin olennaista tilintarkastajalle on muodostaa myös käsitys yhteisöstä ja siitä, millaisessa valvontaympäristössä se toimii. Esimerkiksi vaaralliset työyhdistelmät voivat lisätä väärinkäytösriskiä yrityksessä. Lisäksi esimerkiksi tilintarkastajan tulee aina tarkistaa muistiotositeviennit, sillä tyypillisesti niillä voi peitellä tehtyjä väärinkäytöksiä. (Ratsula 2021, 327.)

Väärinkäytöksiä koskevissa tutkimuksissa on perinteisesti painotettu varoitussignaaleja (Bierstaker ym. 2006, 522). Muun muassa Samociuk ym. (2004) tuovat teoksessaan esille useita varoitussignaaleja, joiden myötä myöhemmin on paljastunut ylemmän johdon tekemiä väärinkäytöksiä. Tällaisia varoitussignaaleja ovat muun muassa olleet kova halu tehdä yritysostoja ilman kunnan taustatutkimusta ja due diligence -selvityksiä, johdon itsevaltaisuus tehdä päätöksiä liikekumppaneista sekä tappiot ja myyntikatteiden supistuminen. Mikäli liiketoiminta näyttääkin heikentyneen, se voi olla yksi merkki siitä, että tulos on huonontunut juuri väärinkäytösten myötä. Tulee kuitenkin muistaa, että varoitussignaalit eivät siltikään ole takuvarmoja merkkejä väärinkäytöksestä. (Samociuk 2004, 95.) Täten Bierstakerin ym. (2006, 521) mukaan varoitussignaalien listausta osana tilintarkastusta ei enää pidetäkään tehokkaana. Varoitussignaalit voi nähdä kuvaavan olosuhteita, joihin väärinkäytökset voivat liittyä. On todennäköisempää, että

verraten työntekijöiden tekemiin väärinkäytöksiin, tilintarkastuksessa juuri johdon tekemät väärinkäytökset jäävät havaitsematta, sillä johdolla on mahdollisuus kirjanpidon manipulointiin ja kontrollien sivuuttamiseen (Ruohonen 2020, 81).

Erityisesti digitalisaation ja teknologian kehittymisen myötä väärinkäytöksiä voidaan nykyään erilaisin menetelmin estää ja havaita data-analytiikan ja muiden tekoälyyn liittyvien tekniikoiden avulla (PwC 2018, 11; KPMG 2016, 20). Myös tilintarkastuksen näkökulmasta data-analytiikkaa pystytään hyödyntämään esimerkiksi isojen tietomassojen käsittelyssä. Muun muassa erilaiset trendianalyysit ja budjettivertailut voidaan nähdä hyödyllisinä työkaluina tilintarkastajille väärinkäytösten havaitsemisessa (Bierstaker ym. 2006, 525). Myös Yu ja Rha (2021, 22) mainitsevat, että big datan ja tekoälyn hyödyntäminen ovat ratkaisevassa asemassa, kun ehkäistään ja havaitaan laskentatoimen skandaaleja.

2.4.4 Tilintarkastajan rooli

Vuosikymmenten kuluessa tilintarkastus on muuttunut yhä monipuolisemmaksi ja vaativammaksi sääntelyn myötä. Tämän tiedon valossa on perusteltua tutkia sitä, kasvaako tilintarkastajan rooli entisestään tulevaisuudessa. Tutkijat, poliittiset päättäjät ja tilintarkastajat ovatkin keskustelleet tilintarkastajan vastuista väärinkäytöstapauksissa jo useiden vuosikymmenien ajan (Nieschwietz, Schultz & Zimbelman 2000). Vanascon (1998, 60) mukaan tilintarkastus on nähty sosiaalisena palveluna yhteiskunnalle, jonka yksi tärkein tavoite on väärinkäytösten havaitseminen. Nykyään useat eri sidosryhmät, kuten esimerkiksi sijoittajat, sopimuskumppanit ja viranomaiset, ovat riippuvaisia siitä tiedosta, onko yrityksen antama taloudellinen tieto luotettavaa. Jotta talousjärjestelmä toimii, osapuolten täytyy luottaa toisiinsa, ja tässä tilintarkastuksella on merkittävä tehtävä. (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 23.) Yksittäisen tilintarkastajan roolin voikin nähdä muuttuneen vuosikymmenten kuluessa yhä vastuullisemmaksi.

Tilintarkastukseen on lisätty vaatimuksia, jotta yritysten valvonta-, päätöksenteko- ja johtamisjärjestelmät olisivat toimivia (Horsmanheimo & Steiner 2017, 25). Tilintarkastajan roolin muuttuminen on johtunut sekä tilintarkastuksen sisällön että tilintarkastusjärjestelmän muutoksista. Nykypäivänä tilintarkastaja halutaan nähdä ikään

kuin yleisen edun vartijana. (Ruuhonen 2017, 28–29.) Esimerkiksi Cooperin ym. (2013, 443) tutkimuksessa oletetaan, että on yhteiskunnallisesti toivottavaa, että tilintarkastajat havaitsevat väärinkäytökset. Näsin (2017, 110) mukaan tilintarkastuksen koulutukseen tänä päivänä tulisi liittää vahvasti myös eettinen ja yhteiskunnallinen näkökulma lainsäädännön ja tilintarkastuksen standardien hallitsemisen lisäksi, mikä monipuolistaisi tilintarkastajien substanssiosaamista. Tilintarkastajan työhön kuuluu tänä päivänä hallita yhä useampia osa-alueita ammatissaan.

Tilintarkastustyöhön liittyy keskeisesti olennaisuuden periaate, joten tilintarkastajan roolin näkökulmasta on muistettava, että tilintarkastajan suoriutumista arvioidaan aina olennaisuuden mukaan. Mikäli sääntely lisääntyy ja kiristyy lisää tulevaisuudessa, olennaisuuden periaatteen soveltaminen voi muuttua vaikeammaksi. Tämä tarkoittaa, että tilintarkastajan toimintaa arvioidaan yhä tiukemmin ja tilintarkastukseen liittyvien riskien hallinta muuttuu entistä merkityksellisemmäksi. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 499.)

Cooperin ym. (2013) mukaan voidaan nähdä, että tilintarkastajat itse ovat lähtökohtaisesti vastustaneet sitä, että heillä olisi vastuu väärinkäytösten havaitsemisesta. Siitä, miten tilintarkastajat voivat tunnistaa väärinkäytöksiä ja miten tilintarkastus voi vähentää väärinkäytöksiä, on olemassa kuitenkin laajaa tutkimuskirjallisuutta, ja tilintarkastajien ammattiin on kehittynyt laajalti säännöksiä, joiden nähdään parantavan mahdollisuuksia väärinkäytösten havaitsemiseen. (Cooper 2013, 454.) Paukun (2021) mukaan tilintarkastuksella onkin luonnostaan vaikutusta väärinkäytösten kiinnijäämisriskiin, koska tilintarkastaja käy läpi yrityksen talouteen ja hallintoon liittyviä seikkoja, jonka myötä erilaiset väärinkäytökset saattavat tulla ilmi.

Tilintarkastajat ovat siten olennaisessa asemassa tunnistamassa taloudellisiin väärinkäytöksiin liittyviä riskejä, koska he tarkastelevat organisaatiota ja sen prosesseja organisaation ulkopuolisena toimijana. Havaitessaan väärinkäytöksiä tilintarkastajat kykenevät roolissaan myös ilmoittamaan niistä, vaikkakaan se ei ole ollut tilintarkastuksen perimmäinen tehtävä. Erilaiset taloudelliset väärinkäytökset vaikuttavat tilintarkastukseen, koska ne lisäävät riskiä raportoinnin virheellisyydelle ja muutoinkin tilintarkastusriskiä liiketoimintariskin ja sisäiseen kontrolliin liittyvien riskien kasvaessa. (Pauku 2021, 37.) Tilintarkastajilla väistämättä on siis tietty velvollisuus

väärinkäytösten havaitsemisessa, vaikka he itse vastustaisivatkin suurta vastuuta väärinkäytösten havaitsijana.

Luotettava tilintarkastus nousee entistä suurempaan merkitykseen valvontaympäristössä, jossa muut valvontamekanismit ovat heikkolaatuisia (Choi & Wong 2007, 15). Muun muassa Smithin, Omarin, Sayd Idrisin ja Baharuddin (2005) tutkimuksen mukaan tilintarkastajien työn luonne tekeekin heistä väistämättä osittain vastuussa olevan myös väärinkäytösten havaitsemisessa, vaikka johto aina onkin ensisijaisessa vastuussa väärinkäytösten havaitsemisessa. Roussey'n (2000, 207) mukaan tilintarkastaja voi kokemuksensa, tietojensa ja taitojensa perusteella auttaa johtoa väärinkäytöstapauksissa antamalla arvokasta tietoa ja neuvoja. Paukun (2021, 51–52) mukaan tilintarkastajan roolista puhuttaessa tilintarkastaja toimiikin sellaisessa asemassa, jossa hänellä on kyllä mahdollisuudet havaita useita erilaisia taloudellisia väärinkäytöksiä lakisääteisen tilintarkastuksen yhteydessä. On kuitenkin huomionarvoista, että havainnointimahdollisuudet ovat rajallisia ja erityisesti hyvin suunnitelluissa väärinkäytöksissä niiden havaitseminen voi olla mahdotonta.

Tilintarkastuksen sisältöä enemmän tilintarkastajan roolia rajoittaa väärinkäytöstapauksissa ilmoitusvelvollisuuden puute, sillä Suomessa tilintarkastaja informoi havaitsemistaan väärinkäytöksistä sekä säädösten ja määräysten noudattamatta jättämisestä ensisijaisesti vain yrityksen johdolle (Paukku 2021, 51–52). Horsmanheimon ja Steinerin (2017, 339) mukaan tilintarkastajan noudattaessa salassapitovelvollisuutta, se estää häntä lähtökohtaisesti ilmoittamasta väärinkäytöksistä ulkopuolisille viranomaisille. Suomessa lainsäädäntö edellyttää ilmoittamista viranomaisille ainoastaan silloin, kun epäillään rahanpesua tai terrorismin rahoittamista. Mikäli siis johto ei halua puuttua väärinkäytösten tekoihin tai jatkaa väärinkäytöksiä, tilintarkastaja ilmoittaa asiasta oikeastaan vain tilintarkastuskertomuksessa. Siispä viranomaisten näkökulmasta tilintarkastuskertomus ei ole riittävä työkalu taloudellisten väärinkäytösten estämisessä. (Paukku 2021, 51–52.) Kuitenkin, lakisääteinen tilintarkastus voidaan varmasti nähdä ehkäisevän useita sellaisia väärinkäytöksiä, joiden ilmitulo tilintarkastuskertomuksissa voisi aiheuttaa yrityksille haitallisia seurauksia.

Hsun, Kungin ja Jamesin (2013) tutkimuksen mukaan tilintarkastajat kokevat olevansa vastuussa väärinkäytöksen havaitsemisesta vain silloin, kun tarkastustoimenpiteet on

suunniteltu sitä varten, että väärinkäytöksiä pystytään todellisuudessa havaitsemaan. Muuten tilintarkastajat nojaavat pitkälti siihen, mitä tilintarkastusstandardit määräävät. Heidän tutkimuksensa kuitenkin osoittaa myös odotuskuilun olemassaolon eli sen, että muut kuin tilintarkastajat itse näkevät, että tilintarkastajilla pitäisi olla enemmän vastuuta etsiä ja havaita väärinkäytöksiä. (Hsu ym. 2013.)

Sen sijaan Chongin (2013) mukaan tilintarkastajan työ on siirtynyt vuosikymmenten saatossa siihen, että tilintarkastajat ovat täydessä vastuussa sen sijaan, että eivät olisi ollenkaan vastuussa taloudellisista väärinkäytöksistä. Hänen mukaansa tilintarkastusstandardit ovat ikään kuin vain ohjeita tilintarkastuksen ammatille, ja tilintarkastajien on koko ajan noudatettava asianmukaista huolellisuutta kaikissa tehtävissä. Vaikka johto vastaa sisäisten kontrollien suunnittelusta ja toteuttamisesta sekä väärinkäytösten havaitsemisesta, tilintarkastajien on kuitenkin arvioitava valvontajärjestelmien luotettavuus ja raportoitava väärinkäytöksistä asianmukaisille tahoille. Kaikki nämä toimet luovat lisäarvoa raportteihin ja vakuuttavat, että raportit ovat tarkoituksenmukaisia, jolloin myös tilintarkastajalla on aina olemassa vastuuta väärinkäytösten havaitsemisessa. (Chong 2013, 53.) Myös Trompeter ym. (2013, 303) mukaan tilintarkastajan ensisijainen rooli, ainakin taloudellisen tiedon vääristelyn suhteen, on väärinkäytöksen havaitseminen.

Tilintarkastajien on jatkuvasti tarkasteltava resurssejaan, joihin kuuluu väärinkäytösten asiantuntijoiden ja tietotekniikan asiantuntijoiden tarpeiden huomioiminen suurissa toimeksiannoissa sekä asiakkaiden liiketoiminnan ymmärtäminen tekemällä välitarkastuskäyntejä ja pitämällä säännöllisiä tapaamisia asiakkaiden kanssa (Chong 2013, 53). Tilintarkastajan toimet väärinkäytösten suhteen voikin nähdä laajana kokonaisuutena. Lisäksi muun muassa Krambia-Kapardiksen (2010) mukaan tilintarkastajien kyky havaita olennaisia sääntöjenvastaisuuksia on ollut viime vuosina lisääntyneen tarkastelun kohteena, minkä seurauksena tilintarkastajiin kohdistuu huomattava paine ottaa oikeudellinen vastuu väärinkäytösten havaitsemisesta. Muun muassa näistä syistä tilintarkastajien tehtävien voi siis nähdä moninaistuneen huomattavasti vuosikymmenten saatossa. Työn haastavuus tuo mukanaan sen, että mikäli tilintarkastajat eivät havaitse väärinkäytöksiä, se on riski myös heidän maineelleen (Jones 2011, 26).

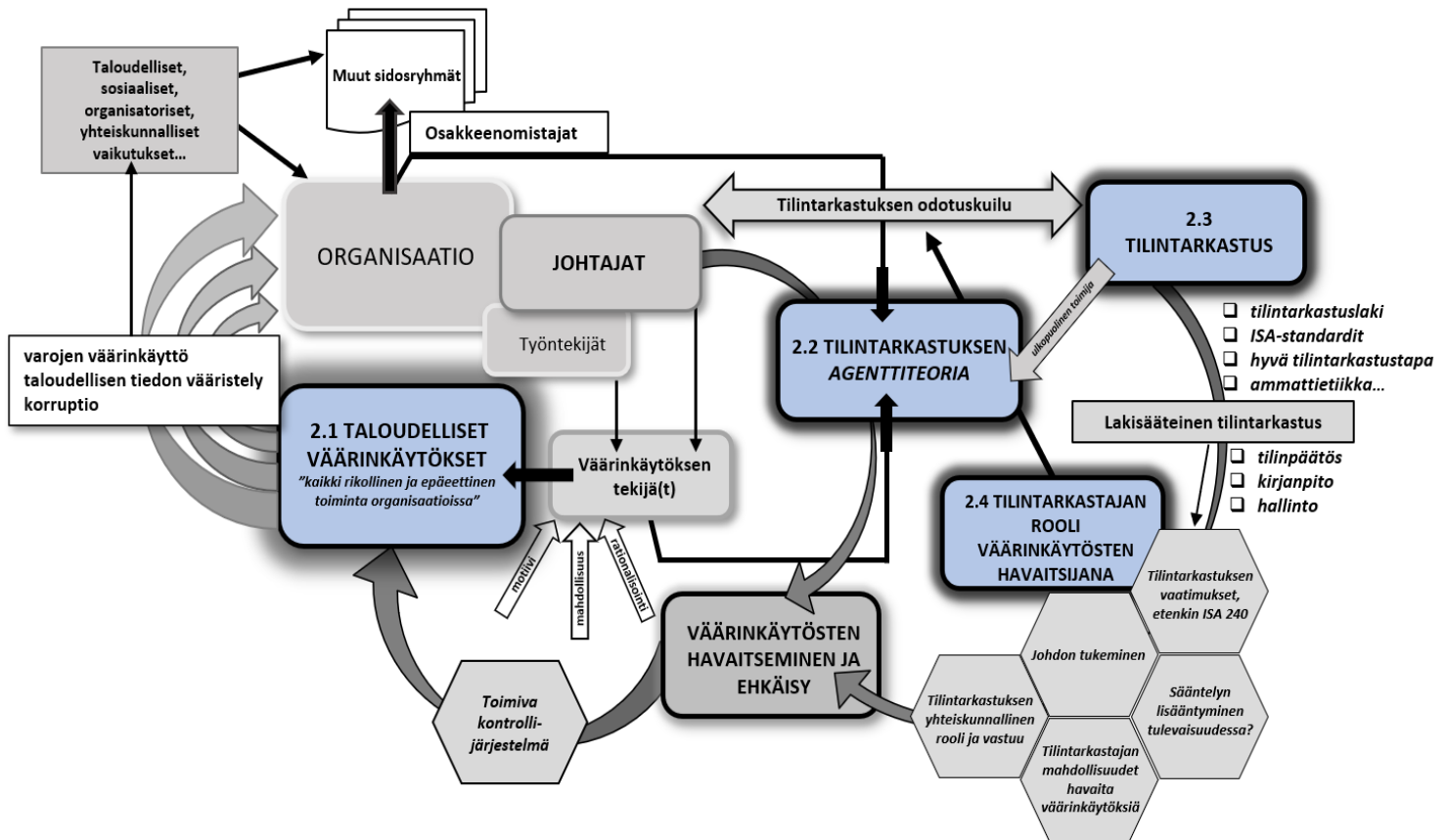
Tilintarkastajan rooliin liittyvä lisääntyvä sääntely on ollut Suomessa esillä viimeisen kymmenen vuoden aikana. Esimerkiksi Ruohosen (2020, 125) mukaan vuonna 2014 hallitus antoi esityksen siitä, että tilintarkastajalle säädettäisiin kaksiosainen ilmoitusvelvollisuus havaituista väärinkäytöksistä. Tämä olisi tarkoittanut tilintarkastajalle sellaisia velvollisuuksia, jotka kuuluisivat viranomaisten valvottaviksi. Tässä pyrkimyksenä oli korostaa tilintarkastajan yhteiskunnallisen valvojan roolia, mikä olisi tarkoittanut tilintarkastajille entistä isompaa työtaakkaa, muun muassa välttämättömyytenä perehtyä rikosoikeudellisiin kysymyksiin aiempaa huomattavasti tarkemmin. (Ruohonen 2020, 125–126.) Mitä tulee yleisesti tilintarkastajan roolin sääntelyyn koskien väärinkäytöksiä, on odotettavissa, että tulevaisuudessa sääntely tiukentuu entisestään, koska väärinkäytökset ovat kasvava yhteiskunnallinen ongelma (Deloitte 2021).

Kaiken kaikkiaan tilintarkastajan roolin ymmärtämisessä on muistettava lähtökohta, että tilintarkastajan ensisijainen työ lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa ei ole väärinkäytösten havaitseminen. Tästä osoituksena esimerkiksi ACFE:n (2022, 22) tutkimuksen mukaan on se, että selkeästi yleisin väärinkäytöksen paljastumiseen johtava syy on vihje, ja tämän lisäksi sisäisen tarkastuksen ja johdon katselmuksen myötä väärinkäytöksiä paljastuu eniten. Organisaation näkökulmasta ei siis missään nimessä ole riittävää varautumista luottaa siihen, että ulkoisen tilintarkastuksen avulla mahdolliset taloudelliset väärinkäytökset havaitaan. Tilintarkastajan ensisijainen tehtävä ei ole havaita väärinkäytöksiä, vaan kyse on laillisuusvalvonnasta, että tilinpäätös on laadittu säännösten mukaisesti (Kailiala 2015, 93).

Tilintarkastajan rooli on siis omalta osaltaan tekemänsä tarkastuksen ja sen vaatimusten puitteissa tukea organisaation valvontamekanismeja ja kontroleja väärinkäytösten havaitsemisessa. Myös tilintarkastajan mahdollisuus väärinkäytösten havaitsemiseen lakisääteisessä tilintarkastuksessa on selkeästi olemassa. Kuten AFCE:n (2022) tutkimus osoittaa, tilintarkastus voidaan nähdä ehkäisevänä kontrollina organisaatiossa, mutta se ei suinkaan saa olla ainoa kontrolli väärinkäytöksen kontekstissa. Tilintarkastuksella voi nähdä olevan ainakin ennaltaehkäisevä rooli väärinkäytöstapauksissa, ja tilintarkastuksen yleisen tiukan sääntelyn valossa tilintarkastajalle voi nähdä myös syntyvän vastuuta väärinkäytösten havaitsemisessa lain mukaisten vaatimusten täyttämisen kautta.

2.5 Yhteenveto teoreettisesta viitekehyksestä

Tässä luvussa esitellään yhteenveto teoreettisesta viitekehyksestä. Ensiksi esitetään tutkielman aiheen kokonaisuutta havainnollistava kuvio, jolla aiheen eri osa-alueiden, eli tämän pääluvun alalukujen, yhteys voidaan perustellusti osoittaa. Tämän jälkeen selitetään sanallinen yhteenveto esitetystä kuviosta ja koko tutkielman pääluvusta 2.

Kuvio 5. Yhteenveto tutkielman teoreettisesta viitekehyksestä.

Teoreettinen viitekehys lähti tarkastelemaan taloudellisia väärinkäytöksiä kappaleessa 2.1. Taloudellisten väärinkäytösten määritelmä on moninainen. Tutkimuskirjallisuudessa yhtenäistä määritelmää taloudelliselle väärinkäytöksille ei ole olemassa. Väärinkäytöksen piirteiksi voidaan tässä tutkielman kontekstissa määritellä ainakin vilpillisyys ja tahallisuus. Taloudelliset väärinkäytökset voikin nähdä yläkäsitteenä kaikelle rikolliselle ja epäeettiselle toiminnalle organisaatioissa.

Monet taloudellisista väärinkäytöksistä ovat organisaation sisällä tapahtuvia väärinkäytöksiä. Yleisimmät sisäisten väärinkäytösten tyypit ovat varojen väärinkäyttö, taloudellisen tiedon vääristely sekä korruptio. Sisäisiä väärinkäytöksiä tehdään kaikilla organisaation tasoilla, mutta erityisesti johdon tekemät väärinkäytökset ovat yleisiä ja niillä on merkittävimmät (taloudelliset) vaikutukset organisaatioon.

Väärinkäytöksiä on jo vuosikymmeniä selitetty väärinkäytöskolmiolla, jonka mukaan väärinkäytöksen tekijällä on aina motiivi, mahdollisuus sekä kyky rationalisoida väärinkäytöksen tekeminen. Tämä malli kuitenkin korostaa väärinkäytöksen tekemistä vain yksilön näkökulmasta, jolloin monet muut näkökulmat jäävät vaille huomiota. Väärinkäytöskolmiota on käytetty ja käytetään edelleen monilla eri tieteenaloilla väärinkäytöksiä selittävänä mallina.

Taloudellisten väärinkäytösten seuraukset ulottuvat laajalle. Ne aiheuttavat merkittäviä taloudellisia menetyksiä, mutta lisäksi muun muassa mainehaittoja. Väärinkäytösten seuraukset ulottuvat myös yksilöiden ja organisaatioiden tasolta koko yhteiskunnan tasolle ja niillä voi olla vaikutusta myös toimenpiteisiin lainsäädännössä. Todellisten tarkkojen väärinkäytösten määrien ja kehityssuuntien arvioiminen on kuitenkin mahdotonta, koska useat väärinkäytökset jäävät paljastumatta. Väärinkäytösten aiheuttaminen vaikutusten myötä väärinkäytösten torjunta tulee nähdä organisaatioissa tärkeänä toimenpiteenä osana organisaation valvonta- ja kontrollijärjestelmää.

Teoreettisen viitekehyksen tilintarkastuksen lähtökohtana luvussa 2.2 toimi agenttiteoria, joka selittää ongelmia, joita syntyy johdon ja omistajien välille organisaatioissa. Näitä agenttiongelmia, kuten esimerkiksi intressiristiriitoja ja tiedon epäsymmetrisyyttä, pyritään ehkäisemään ulkopuolisen tilintarkastuksen avulla. Agenttiongelmien voi nähdä synnyttävän myös taloudellisia väärinkäytöksiä ja täten esteen päämiehen edun toteutumiselle. Tilintarkastus pyrkiikin vahvistamaan tilipäätöksen oikeellisuuden ja sen, että se antaa organisaation toiminnasta oikean ja riittävän kuvan. Tilintarkastaja toimii siis myös olennaisessa roolissa tunnistamassa taloudellisia väärinkäytöksiä organisaatioissa.

Luvun 2.3 mukaisesti tilintarkastajan työtä ohjaa vahvasti tilintarkastuslaki, ISA-standardit, hyvä tilintarkastustapa ja ammattieettiset periaatteet. Tilintarkastajan tekemä

lakisääteinen tilintarkastus koostuu tilinpäätöksen, kirjanpidon ja hallinnon tarkastuksesta, jota tässä tutkielmassa on pääsääntöisesti tarkasteltu. Muun muassa riippumattomuus, salassapitovelvollisuus ja ammatillinen skeptisyys ovat olennaisimpia vaatimuksia, joita tilintarkastajaan kohdistuu tämän tutkielman aiheen näkökulmasta.

Luvun 2.4 mukaisesti yksi tärkeä vaatimus, joka tilintarkastajaan kohdistuu, on velvollisuus ottaa väärinkäytökset huomioon tilintarkastuksessa. Tätä säännellään erityisesti ISA 240 -standardissa. Sen mukaan tilintarkastajalla on velvollisuus ammatillisella skeptisyydellä hankkia kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös ei sisällä väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyyttä. Mitä siis väärinkäyttöksiin tulee, tilintarkastajan tavoitteena on tunnistaa väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisyyden riskit, hankkia tarpeeksi tilintarkastusevidenssiä ja reagoida väärinkäytösepäilyyn asianmukaisella tavalla.

Ensisijaisesti organisaation johto on vastuussa väärinkäytösten havaitsemisesta, joten tilintarkastajan rooli tässä kontekstissa on mielenkiintoinen. Tilintarkastajan voi nähdä toimivan johdon tukena omassa roolissaan. Johdolla voi kuitenkin olla käsityksensä, että tilintarkastaja havaitsee väärinkäytökset. Tällöin odotukset tilintarkastukselle ovat suuremmat kuin mihin todellisuudessa tilintarkastajan oikeudet, velvollisuudet sekä työn sisältö ulottuvat. Tämän odotuskuilun pienentäminen on yksi tavoite odotuskuilun ja tilintarkastuksen tutkimuksissa. Odotuskuilun pienentämiseksi on ehdotettu esimerkiksi tilintarkastajien vastuuden lisäämistä väärinkäytöstapauksissa sekä koulutuksen ja tietoisuuden lisäämistä yleisemminkin.

Tilintarkastajan työ on muuttunut haastavammaksi lisääntyneen sääntelyn vuoksi ja vastuuden kasvun myötä. Useat sidosryhmät ovat nykyään riippuvaisia siitä tiedosta, onko organisaation antama taloudellinen tieto luotettavaa, jolloin tilintarkastuksen rooli on merkittävä niin organisaation kuin koko yhteiskunnan näkökulmasta. Useat tutkimukset ovat sitä mieltä, että nykypäivänä tilintarkastajalla on vastuuta ja tärkeä rooli väärinkäytösten ennaltaehkäisyssä sekä havaitsemisessa. Tilintarkastajan roolista väärinkäytösten havaittajana voi olla ristiriitaisia näkemyksiä, mutta selvää on, että lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa tilintarkastajalla on kuitenkin mahdollisuus havaita väärinkäytöksiä. Väärinkäytöksiä koskeva tilintarkastuksen sääntely voi lisääntyä tulevaisuudessa, jolla olisi tietysti vaikutusta myös tilintarkastajan rooliin.

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tutkielman tavoitteena on tutkia tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa ja sitä, onko tätä roolia mahdollista kasvattaa. Tätä tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa tutkitaan tässä tutkielmassa tilintarkastajan näkökulmasta. Tutkielman empiirisessä osuudessa tuodaankin tutkimusaineiston muodossa esille tilintarkastajien omia näkemyksiä roolistaan osana taloudellisten väärinkäytösten havaitsemista.

Tämän kolmannen pääluvun tarkoituksena on esitellä tarkemmin tutkielman empiirisen osuuden toteutusta. Ensimmäisenä tässä luvussa käsitellään teemahaastattelua aineistonkeruumenetelmänä sekä aineistonanalyysimenetelmää ja tutkimusetiikkaa. Toisessa alaluvussa esitellään tutkimusaineisto ja käsitellään haastatteluiden toteutumista.

3.1 Tutkimusmenetelmät

3.1.1 Teemahaastattelut aineistonkeruumenetelmänä

Tutkielman empiirinen aineisto kerättiin haastatteluilla. Haastatteluja voidaankin pitää kvalitatiivisen tutkimuksen päämenetelmänä. Haastattelut ovat menetelmänä joustava, mikä onkin niiden merkittävä etu. (Hirsjärvi ym. 2009, 204–205.) Joustavaa haastatteluissa on esimerkiksi se, että kysymykset voidaan esittää siinä järjestyksessä, kun on tutkielman kannalta aiheellista, kysymyksiä voi tarkentaa ja haastateltavan kanssa voi keskustella aiheesta (Tuomi & Sarajärvi 2018). Haastattelut soveltuivat tähän tutkimukseen sen vuoksi, että haastatteluilla saatiin syvällisempää ymmärrystä siitä, miten tilintarkastajat itse kokevat oman roolinsa väärinkäytösten havaitsemisessa, mikä taas antaa perspektiiviä yleisesti tilintarkastajan rooliin. Haastattelut syvensivät tutkielman lähdeaineiston merkitystä aiheesta. Lisäksi haastatteluissa keskityttiin aihealueisiin, joiden uskottiin tuovan lisäarvoa tutkimuksen aiheeseen.

Haastattelujen etu on myös se, että niihin voidaan valita haastateltavia, joilla on kokemusta ilmiöstä, jota tutkitaan tai tietoa aiheesta (Tuomi & Sarajärvi 2018). Siksi empiiriseksi aineistoksi valittiin juuri tilintarkastajien haastattelut. Haastattelut toivat täydentäen aiheeseen subjektiivista näkökulmaa siitä, miten todellisuudessa väärinkäytöksiä havaitaan ja esimerkiksi miksi se toisaalta on niin haastavaa. Haastattelut toivat myös esille sen, millaisena tilintarkastajan rooli todella nähdään osana taloudellisten väärinkäytösten havaitsemista ja voisiko roolia kehittyä entisestään. Haastattelut ovat tutkielman ytimessä, sillä niillä aiheesta on saatu uutta informaatiota ja uutta näkökulmaa tutkielman aiheeseen. Laadullisessa tutkimuksessa onkin ominaista, että siinä eritellään yksittäistapauksia tutkimukseen osallistuvien ihmisten näkökulmasta (Koskinen ym. 2005, 31). Haastattelujen teemat sekä esitettävät kysymykset olivat samoja kaikille haastateltaville.

Tutkimushaastatteluja voidaan jakaa moniin eri ryhmiin. Tavallinen jaottelutapa on erotella haastattelulajeja sen mukaan, kuinka muodollinen ja strukturoitu haastattelutilanne on. Ääripäät jaottelussa ovat täysin strukturoitu haastattelu, jossa ennakoon määritellyt kysymykset esitetään tarkassa järjestyksessä sekä täysin vapaa, strukturoimaton haastattelu, jossa keskustelu käydään hyvin vapaasti aiheen ympärillä. Tutkimushaastattelut voidaan esimerkiksi jakaa kolmeen ryhmään seuraavasti: strukturoitu haastattelu eli lomakehaastattelu, teemahaastattelu sekä avoin haastattelu. (Hirsjärvi ym. 2009, 208–209.)

Tämän tutkielman aineistonkeruumenetelmäksi valittiin teemahaastattelut. Teemahaastatteluille on tyypillistä, että haastattelussa teema-alueet ovat tiedossa, mutta kysymysten tarkka muoto ja järjestys voivat puuttua (Hirsjärvi ym. 2009, 208). Teemahaastatteluissa edetäänkin siis tiettyjen etukäteen valittujen teemojen ja kysymysten perusteella, ja etuna voi nähdä sen, että teemahaastattelussa voidaan tarkentaa ja syventää kysymyksiä haastateltavien vastausten perusteella (Tuomi & Sarajärvi 2018). Teemahaastatteluilla aineistonkeruumenetelmänä on korostunut merkitys liiketaloustieteissä, sillä niiden tehokkuus perustuu siihen, että tutkija voi ohjata haastattelua ilman, että täysin kontrolloi sitä (Koskinen ym. 2005, 105).

Koska teemahaastattelut etenevät ennalta määritettyjen teemojen varassa, se vapauttaa haastattelun tutkijan näkökulmasta ja tutkittavien ääni pääsee paremmin kuuluviin.

Teemahaastattelut huomioivatkin erityisesti sen, että ihmisten omat tulkinnat ja merkitykset ovat olennaisia yhdessä sen kanssa, että merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. Teemahaastatteluja pidetään lähempänä strukturoimattomia haastatteluja kuin strukturoitua haastattelua. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu menetelmä, koska teemat ovat kaikille haastateltaville samat. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 48.) Kaiken kaikkiaan teemahaastattelu voidaan nähdä hyvin yksinkertaisena vuorovaikutuksen muotona, joka kuitenkin hyvin käytettynä on erittäin tehokas tutkimusmenetelmä (Koskinen ym. 2005, 105;108).

Tämän tutkielman haastatteluissa teemat ja esitetyt kysymykset olivat siis samat kaikille haastateltaville. Haastateltavat olivat kaikki tilintarkastajia, joten tutkimuksen aiheen kannalta ei ollut tarpeen kohdistaa haastateltaville erilaisia kysymyksiä. Tavoitteena oli saada samoihin kysymyksiin useampia vastauksia, ja tarvittaessa esittää lisäkysymyksiä, mikäli se on vastausten ymmärtämisen ja oikeellisuuden varmistamisen suhteen tarpeellista. Haastateltavilla oli erilaisia kokemuksia ja havaintoja liittyen väärinkäytöstapauksiin, joihin syventyminen oli mahdollista teemahaastattelujen avulla, sekä se oli myös toivottavaa koko tutkielman kannalta.

3.1.2 Teoriaohjaava sisällönanalyysi

Hirsjärven ym. (2009, 224) mukaan perinteisimpiä kvalitatiivisen tutkimuksen analyysimenetelmiä ovat esimerkiksi teemoittelu, tyypittely, sisällönanalyysi ja grounded theory -metodi. Tässä tutkielmassa aineiston analysointitavaksi valittiin sisällönanalyysi. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jota voidaan käyttää kaikissa laadullisissa tutkimuksissa. Yleisesti laadullisen tutkimuksen analyysi voidaan jakaa kahteen ryhmään. Toinen ryhmä on sellainen, jossa analyysia ohjaa jokin tietty epistemologinen tai teoreettinen asemointi, kun taas toiseen ryhmään kuuluvat ne analyysimuodot, joita ei lähtökohtaisesti ohjaa mikään teoria, vaan niihin voidaan soveltaa vapaasti erilaisia teoreettisia ja epistemologisia lähtökohtia. Sisällönanalyysi kuuluu tähän jälkimmäisenä mainittuun ryhmään. (Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa analyysia voidaan aloittaa tekemään päällekkäin aineistonkeruun kanssa (Bryman & Bell 2015, 581). Tavallinen menettelytapa onkin, että

aineisto analysoidaan samaan aikaan aineiston keruun, tulkinnan ja narratiivisen raportoinnin kanssa. Vaikka on tutkijasta riippuvaista, kuinka erillisinä toimintoina he pitävät aineiston luokittelua, analyysia ja tulkintaa, etenkin hermeneuttisesti painottuneissa tutkimuksissa ei tehdä selvää eroa näiden välille. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 136.) Tärkeää kuitenkin on, että tutkijan täytyy itse aktiivisesti työstää analyysinsa ja tulkintansa aineistosta (Eskola 2018).

Hirsjärven ja Hurmeen (2009, 143–144) mukaan yksinkertaistettuna aineiston analyysi koostuu analyysivaiheesta ja synteisistä. Analyysivaiheessa aineistoa eritellään ja luokitellaan kokonaisuudesta osiksi, kun taas synteisissä aineistosta tehdään uudelleen kokonaisuus tulkintaa ja ilmiön teoreettista uudelleen hahmottamista varten. Kirjallisuudessa onkin esitetty useita tapoja, miten analyysissa voi edetä. Esimerkiksi Eskolan (2018) mukaan analyysissa ensimmäisenä aineisto tulee järjestää teemoittain. Teemoittelu onkin hyödyllinen osa sisällönanalyysissa (Bryman & Bell 2015, 599–601), jonka vuoksi sitä käytettiin myös osana tämän tutkielman aineiston analyysia.

Laadullisen tutkimuksen analyysia voi tarkastella *aineistolähtöisenä* eli induktiivisena, *teorialähtöisenä* eli deduktiivisena tai *teoriaohjaavana* analyysinä. Tässä tutkielmassa aineisto analysoitiin teoriaohjaavana sisällönanalyysinä, sillä siinä teoria voi toimia apuna analyysissä, mutta analyysi ei pohjautu suoraan aiempaan teoriaan. Teorialähtöisessä analyysissa analyysi taas pohjautuu jo valmiiseen teoriaan tai käsitejärjestelmään, jota testataan uudessa kontekstissa. Aineistolähtöisessä analyysissa puolestaan aikaisemmilla teorioilla ei ole vaikutusta tutkimuksen analysointiin. Teoriaohjaavassa analyysissa puhutaan abduktiivisesta päättelystä, sillä siinä tutkijan ajattelua ohjaa niin aineistolähtöisyys kuin valmiit mallit, ja hän pyrkii yhdistelemään näitä toisiinsa tutkielmaan sopivalla tavalla. Teoriaohjaavaa analyysiä voidaankin pitää teoria- ja aineistolähtöisen analyysin välimuotona. (Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Kuten jo aiemmin mainittu, tässä tutkielmassa teoreettinen viitekehys on siis ohjannut tutkimuksen empiiristä osuutta ja teemahaastattelurungon tekemistä, jolloin voidaan katsoa, että teoria vaikuttaa aineiston analyysissä, mutta analyysi ottaa ehdottomasti huomioon myös uudet näkökulmat, joita haastatteluissa nousee esille. Haastattelut tarkoituksellisesti analysoitiin aineistosta lähtien, koska haastateltavien tilintarkastajien omat näkökulmat ovat tutkielman tärkeintä antia.

Tässä tutkielmassa heti haastattelujen jälkeen empiirinen aineisto litteroitiin. Litteroinnin tarkkuustasoa keskeisesti määrittävä seikka on tutkimuskysymys. Jos tutkielman kannalta erityisen keskeistä on haastattelujen sisältö, ei litterointia tehdessä oteta välttämättä huomioon esimerkiksi taukoja ja äänenpainoja. (Hyvärinen, Nikander, Ruusuvuori & Aho 2017.) Tällaisia seikkoja ei myöskään tämän tutkielman aineiston litteroinnissa otettu huomioon. Litteroinnin jälkeen aineistoa luettiin läpi moneen kertaan aineiston kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Aineiston analyysi aloitetaankin aina lukemalla aineistoa läpi useaan kertaan (Koskinen ym. 2005, 231).

Teoriaohjaavan sisällönanalyysin voi nähdä etenevän aineiston ehdoilla. Tämän tutkielman aineiston analysointiprosessia voidaankin kuvata selkeimmin Milesin ja Hubermanin (1994) aineistolähtöisen analyysiprosessin kuvailun mukaisesti, jossa analyysiprosessi koostuu seuraavista vaiheista: *aineiston redusointi* (pelkistäminen), *aineiston klusterointi* (ryhmittely) sekä *abstrahointi* eli teoreettisten käsitteiden luominen. (Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Aineiston redusoinnissa tarkoituksena on karsia tutkimukselle epäolennaiset asiat pois (Tuomi & Sarajärvi 2018). Tutkielman aineiston pelkistäminen alkoi niin, että aineiston litteroinnin jälkeen aineistoa ensin jäsenneltiin eri osiin teema-alueiden mukaisesti. Tässä vaiheessa teema-alueet muodostuivat haastattelurungon (liite 1) mukaisesti taustakysymyksistä, taloudellisista väärinkäytöksistä sekä tilintarkastuksesta ja tilintarkastajan roolista. Nämä teemat koodattiin eri värein. Kuten aiemmin mainittu, teemoittelu sopii sisällönanalyysiin. Teemojen myötä aineistoa saatiin nimittäin jäsenneltyä tarkoituksellisempaan muotoon keräämällä tärkeimpiä ilmaisuja ja muodostamalla vastauksista pelkistetympiä eri väristen teema-alueiden alle. Tarkoituksena oli ottaa mukaan sellaisia asioita, jotka ovat olennaisia tutkimuskysymysten kannalta ja karsia turhat ilmaisut pois. Teemoittelun jälkeen aineisto oli saatu huomattavasti selkeämpään muotoon seuraavaa vaihetta varten.

Kun aineistoa oli jäsennelty ja pelkistetty, oli vuorossa aineiston klusterointi. Klusteroinnissa eli ryhmittelyssä tarkoitus on tarkasti käydä ilmaisuja läpi ja etsiä niistä samankaltaisuuksia ja/tai eroavaisuuksia, ja tämän myötä luoda niistä yhteisiä alaluokkia (Tuomi & Sarajärvi 2018). Tämä edellytti aineiston huolellista läpikäyntiä useaan kertaan sekä muistiinpanojen tekemistä, jotta ilmaisujen samankaltaisuuksille ja eroavaisuuksille

pystyttiin löytämään yhteys ja yhdistelemään niitä tarkoituksenmukaisesti. Klusteroinnin lopputuloksena syntyi useita alaluokkia, joihin yhdistyi aineistoista nousseita samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia. Ryhmittelyn myötä aineisto oli muodossa, josta tutkija pystyi muodostamaan käsitystä, mitkä asiat nousivat tärkeimmiksi haastateltavien vastauksista.

Analyysin viimeistä vaihetta, abstrahointia, voidaan kuvata käsitteellistämiseksi, jossa erotetaan tutkimuksen olennainen tieto, jonka perusteella muodostetaan teoreettisia käsitteitä. Abstrahointi nähdään prosessina, jossa tutkija muodostaa käsitteiden avulla kuvauksen tutkittavasta ilmiöstä. Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä nämä teoreettiset käsitteet tuodaan valmiina teoriasta. (Tuomi & Sarajärvi 2018.) Tässä tutkielmassa alaluokat syntyivät suoraan aineistosta, mutta yläluokat ovat johdettu teoreettisesta viitekehystä. Yläluokat tässä tutkielmassa on kuvattu luvussa 4 tutkimusten tulosten esittelyssä kursivoituina otsikoina. Nämä yläluokat ovat siis johdettu tutkielman teoreettisesta viitekehystä. Aineistolähtöisessä analyysissä sen sijaan teoreettiset käsitteet nousevat suoraan aineistosta, ja täten teoriaohjaavan analyysin ja aineistolähtöisen analyysin ero tulee ilmi tässä kohtaa (Tuomi & Sarajärvi 2018). Sisällönanalyysissä haastatteluaineisto saatettiin siis sellaiseen muotoon, että alaluokkien avulla vastaukset pystyttiin kytkemään aiempaan tietoon taloudellisista väärinkäytöksistä, tilintarkastuksesta ja tilintarkastajan roolista, ja näin tekemään johtopäätökset siitä, millainen tilintarkastajan rooli on, ja voiko tätä roolia kasvattaa.

3.1.3 Tutkimusetiikka

Tutkimuksen tekemiseen liittyy eettisiä kysymyksiä, jotka jokaisen tutkijan on otettava huomioon. Tutkimusetiikkaan tulee kiinnittää huomiota esimerkiksi tutkimuskohteen valinnassa ja aineiston hankinnassa. Tutkijan tulee tuntea periaatteet ja osata toimia niiden mukaisesti. Tutkimusetiikkaan liittyy olennaisesti hyvä tieteellinen käytäntö. Tutkija onkin itse vastuussa hyvän tieteellisen käytännön ja tutkimusperiaatteiden noudattamisesta. (Hirsjärvi ym. 2009, 23.) Tutkimus, joka on eettisesti toteutettu, edellyttää niin tieteellisiä tietoja ja taitoja kuin hyviä toimintatapoja sekä tutkimuksen teossa että toimittaessa tiedeyhteisössä ja osana ympäröivää yhteiskuntaa (Kuula 2011).

Tässä tutkielmassa on noudatettu tutkimuseettisiä periaatteita kaikissa tutkielman vaiheissa. Ennen kaikkea haastateltaville tiedotettiin asianmukaisesti, miksi tutkimusta tehdään, mikä on tutkimuksen tavoite sekä kerrottiin muista olennaisista tutkimuksen tekoon liittyvistä seikoista. Haastateltaville tehtiin selväksi vapaaehtoisuus osallistua haastateltavaksi sekä se, että haastattelu on mahdollista keskeyttää milloin tahansa tai kysymyksiin on mahdollista jättää vastaamatta. Haastattelussa pyydettiin lupa haastattelun nauhoittamiselle. Vapaaehtoinen osallistuminen sekä itsemääräämisoikeus ovatkin tutkimuseettisiä normeja (Kuula 2011). Lisäksi tärkeä tutkimuseettinen periaate on, että koko aineisto analysoitiin niin, että yksittäisiä haastateltavia on mahdoton tunnistaa ja tallenteet haastatteluista poistettiin välittömästi litteroinnin jälkeen. Lähdeviittaukset on esitetty tässä tutkielmassa asianmukaisesti sekä muiden tutkimusten tulokset on esitetty totuudenmukaisesti, mikä onkin yksi korostetun tärkeä asia hyvän tieteellisen käytännön noudattamisessa.

3.2 Empiirisen aineiston esittely

Tutkielman empiirinen aineisto kerättiin viidellä tilintarkastajan teemahaastattelulla. Yleisesti haastateltavien määrä voidaan katsoa määräytyvän aina tutkimuskohtaisesti. Aineiston riittävyttä voidaan esimerkiksi tarkastella sen kautta, tarjoaako haastattelut merkittävää lisäarvoa vai alkaako haastatteluissa toistua samat asiat. Tätä kutsutaan aineiston saturoitumiseksi. (Hirsjärvi ym. 2009.) Uusia haastatteluja ei siis välttämättä enää tarvita, kun ne eivät tuota enää lisää teoreettisesti tärkeitä teemoja (Hyvärinen, Nikander, Ruusuvoori & Aho 2017). Viiden haastattelun jälkeen koettiin, että se on riittävä määrä, sillä vastaukset haastattelukysymyksiin alkoivat toistaa samoja asioita. Hirsjärven ym. (2009) mukaan haastattelut voidaan toteuttaa joko yksilö-, pari- tai ryhmähaastatteluna, mutta tässä tutkielmassa haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina, koska tutkielman tavoitteen mukaisesti haluttiin tutkia tilintarkastajien omia näkökulmia ja näin saada mahdollisesti erilaisia näkökulmia tutkittavasta ilmiöstä.

Kvalitatiivinen tutkimus ei pyri tilastollisiin yleistyksiin. Koska sen sijaan siinä pyritään kuvaamaan, ymmärtämään tai antamaan tulkinta ilmiölle, on tärkeää, että haastateltavat henkilöt tietävät tutkittavasta ilmiöstä mahdollisimman paljon. Heillä tulee siis olla

riittävästi kokemusta asiasta. Haastateltavien valinta tulee siten olla harkittua ja tarkoitukseen sopivaa. (Tuomi & Sarajärvi 2018.) Tutkielman haastateltaviksi lähdettiin tavoittamaan auktorisoinnin suorittaneita tilintarkastajia. Auktorisoinnit eli HT-, KHT- ja JHT- tutkinnot ovat vaativia ammattitutkintoja, joissa testataan kokelaiden kykyä soveltaa teoreettista tietämystään vaativissa tilintarkastustilanteissa. Ennen näitä tutkintoja tilintarkastajalla tulee olla suoritettavan tutkinnon mukaan vähintään 3 vuoden tilintarkastuksen kokemus. (Korkeamäki 2017, 22.)

Haastattelujen toteuttamisen aikataulu oli kuitenkin tiukka ottaen huomioon koko tutkimusprosessin aikataulun sekä sen, että kaikki kontaktoidut auktorisoidut tilintarkastajat eivät vastanneet yhteydenottoon, minkä vuoksi päädyttiin ratkaisuun, jossa kaksi viidestä haastateltavasta eivät lopulta olleet auktorisoituja tilintarkastajia. Auktorisoinnin puuttumisesta huolimatta kyseisillä haastateltavilla oli kuitenkin 5-10 vuoden kokemus tilintarkastajana työskentelystä, joten tutkielman rajoitukset huomioon ottaen katsottiin heillä olevan riittävästi kokemusta tämän tutkielman kannalta osallistua haastateltavaksi. Haastateltavien tilintarkastuskokemus oli kerätty niin kuudesta suurimmasta tilintarkastus- ja konsulttiyhtiöistä kuin pienemmistä tilintarkastustoimistoista. Kuusi suurinta tilintarkastusyhtiötä Suomessa ovat PwC, KPMG, EY, Deloitte, BDO Oy sekä Grant Thornton Oy (Kailiala 2015, 82).

Haastateltavia lähestyttiin sekä sähköpostilla että LinkedInissä. Haastattelut pidettiin etänä Teamsin kautta videohaastatteluna loka- ja marraskuussa 2022. Haastattelukysymykset (liite 1) lähetettiin haastateltaville tutustuttavaksi etukäteen. Haastattelut kestivät 30-55 minuuttia. Videohaastatteluissa yleinen keskustelu jäi vähemmälle, minkä vuoksi kaikki haastattelut saatiin toteutettua alle tunnissa. Tästä huolimatta jokaisessa haastattelussa haastattelurunko ehdittiin käydä perusteellisesti läpi ja tarvittaessa esitettiin myös lisäkysymyksiä.

Lisäksi haastattelut nauhoitettiin haastateltavien suostumuksella, jotta aineistoa olisi mahdollista käsitellä tehokkaasti myös jälkikäteen. Heti haastattelujen jälkeen ja ennen aineiston analysointia nauhoitukset litteroitiin. Litteroinnin myötä pystyttiin myös havaitsemaan haastattelurungossa haasteellisia kohtia ja tämän myötä esittämään mahdollisesti tarkentavia lisäkysymyksiä seuraavissa haastatteluissa. Tutkielmassa haastattelut käsiteltiin anonyymisti niin, että haastateltavia on mahdoton tunnistaa.

Haastateltava	Lyhenne tutkielmassa	Haastattelun kesto	Haastattelun ajankohta
Tilintarkastaja 1	T1	55 minuuttia	18.10.2022
Tilintarkastaja 2	T2	31 minuuttia	18.10.2022
Tilintarkastaja 3	T3	30 minuuttia	26.10.2022
Tilintarkastaja 4	T4	38 minuuttia	26.10.2022
Tilintarkastaja 5	T5	50 minuuttia	02.11.2022

Taulukko 1. Yhteenveto haastatteluista

Yllä oleva taulukko esittää koostetusti tämän tutkielman haastattelut. Tilintarkastaja 1 on työskennellyt tilintarkastajana 16 vuotta ja suorittanut KHT-tutkinon vuonna 2014. Pohjakoulutuksena hänellä on tradenomin ylempi ammattikorkeakoulututkinto. Hän on työskennellyt kirjanpitoimistossa ennen tilintarkastajan uraa, josta on ollut paljon apua tilintarkastuksen työssä. Hän toimii tilintarkastajana yrityksissä, joissa liikevaihto on 1-10 miljoonaa euroa ja vuositasolla hän on mukana yli sadassa tilintarkastuksessa.

Tilintarkastaja 2 on koulutukseltaan kauppatieteiden maisteri ja työskenteli tilintarkastajana lähes 10 vuotta ollen mukana niin eri toimialoilla toimivien pienten yhtiöiden tilintarkastuksessa kuin Suomen suurimpien pörssi-yhtiöiden tarkastustiimeissä. Vuosittain hän oli mukana alle kymmenessä toimeksiannossa. Tilintarkastuksen lisäksi hän on työskennellyt sisäisen laskennan tehtävissä, joissa työnkuvaan on kuulunut muun muassa ulkoistettujen talousjohtopalveluiden tuottaminen. Nykyään hän työskentelee talousjohtajana, joten monipuolisen talouspuolen työkokemuksen myötä hänellä on näkemystä väärinkäytösten teemasta sekä tilintarkastuksen roolista myös toisesta näkökulmasta.

Tilintarkastaja 3 myös koulutuksestaan kauppatieteiden maisteri sekä KHT-tilintarkastaja. Hän on työskennellyt tilintarkastajana 12 vuotta ja auktorisointi on vuodelta 2015. Hän on työskennellyt kirjanpitäjänä vähän aikaa ennen tilintarkastajan uraa. Aiemmin urallaan hän on tilintarkastanut pääosin isoja konserneja, pörssi-yhtiöitä ja kansainvälisiä yhtiöitä, mutta nykyään tilintarkastusasiakkaina on pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Vuositasolla hän on mukana lähemmäs sadassa toimeksiannossa.

Tilintarkastaja 4 on työskennellyt tilintarkastajana 13 vuotta. Hän on koulutukseltaan kauppatieteiden maisteri sekä suorittanut HT-tilintarkastajan auktorisoinnin vuonna 2018. Myös hänellä on työkokemusta kirjanpidosta ennen tilintarkastajan uraa. Hän tarkistaa pääasiassa 10-20 miljoonan liikevaihdon yrityksiä ja arvioi, että on noin 30 tilintarkastustoimeksiannossa mukana vuosittain.

Tilintarkastaja 5 on koulutustaustaltaan sekä kauppatieteiden maisteri että tradenomi. Tilintarkastajana hän on työskennellyt lähes 5 vuotta. Työssään hän on suurimmaksi osaksi tarkastanut pörssiyhtiöitä ja keskikokoisia osakeyhtiöitä, ja vuositasolla hän on mukana noin 20-30 tilintarkastustoimeksiannossa.

4 TUTKIMUKSEN EMPIIRISET TULOKSET

Tässä luvussa esitellään tämän tutkielman keskeisimmät empiiriset tulokset. Aineiston analyysi on pohjautunut teoriaohjaavaan sisällönanalyysiin. Teoriaohjaavan sisällönanalyysin mukaisesti tutkielman empiirisiä tuloksia tullaan esittelemään aineistolähtöisesti yhdistellen niihin teoreettisen viitekehyksen kytkeviä.

Haastatteluaineiston tulosten esittely on jaettu kolmeen alalukuun, joiden voi nähdä mukailevan teoreettisessa viitekehyksessä esitettyä rakennetta sekä haastattelurungon kysymysten jaottelua. Ensimmäinen alaluku käsittelee sitä, millaisia näkemyksiä ja kokemuksia haastateltavilla oli taloudellisista väärinkäytöksistä. Toisessa alaluvussa käsitellään tilintarkastusta väärinkäytösten havaitsemisen näkökulmasta ja kolmannessa alaluvussa tarkemmin tilintarkastajan roolia väärinkäytöksen havaitsijana tällä hetkellä ja tulevaisuudessa. Näiden kolmen alaluvun alla olevat kursivoidut otsikot kuvastavat teoriaohjaavan sisällönanalyysin mukaisia yläluokkia, jotka on niin ikään johdettu teoreettisesta viitekehyksestä, ja helpottavat tulosten selkeää esittelyä. Mainittujen kolmen alaluvun lisäksi yhteenveto tutkielman keskeisistä tuloksista esitellään neljännessä alaluvussa.

4.1 Taloudelliset väärinkäytökset

Taloudellisen väärinkäytöksen määritelmä

Taloudellisille väärinkäytöksille ei ole olemassa selkeää määritelmää, mutta tässä tutkielmassa taloudellinen väärinkäytös on nähty yläkäsitteenä kaikelle epäeettiselle toiminnalle organisaatiossa. Väärinkäytökset kuvaavat erilaisia epärehellisiä, epäeettisiä tai organisaation omia ohjeita rikkovia tekoja oikeudettoman taloudellisen hyödyn hankkimiseksi (Samociuk 2004, 5). Tässä tutkielmassa on kuvattu organisaation sisäisiä väärinkäytöksiä, joille on ominaista taloudellisen hyödyn tai muun vastaavan hyödyn saavuttamisen tavoite.

Vaikka taloudellinen väärinkäytös on käsitteenä laaja, kaikille väärinkäytöksille tyypillisintä on tahallisuus, oman edun tavoittelu ja luottamuksellisen aseman

väärinkäyttö (Ratsula 2021, 276). Näitä ominaisuuksia tunnistettiin hyvin myös kaikkien haastateltavien keskuudessa, joten sinänsä myös Cooperin ym. (2013, 44) esiintuomaa näkemystä taloudellisen väärinkäytöksen määritelmän yhteisymmärryksestä laskentatoimen alalla voidaan pitää tässä tutkielmassa validina.

”No mä ajattelen sen niin, että taloudellinen väärinkäytös on siis joku tahallinen teko, että niinku tietoisesti tehdään jotenkin väärin ja sitten saadaan sillä semmoista perusteetonta etua itselle. Mä ajattelen, että se on oikeastaan mitä tahansa väärintekemistä ja vastoin yhtiön ohjeistusta tai sääntöjä.” (T4)

”Taloudellinen väärinkäytös on mun mielestä kaikki talouteen liittyvä lainvastainen toiminta, siis hyvinkin kattava käsite minun mielestäni.” (T3)

Kaikki haastateltavat nostivat siis esille samankaltaisia elementtejä kysyttäessä määrittelemään taloudellinen väärinkäytös. Taloudellista väärinkäytöstä voi tyypillisesti kuvailla varojen väärinkäyttönä tai taloudellisen tiedon vääristelynä (T1 ja T3). Myös ominaisuuksina tahallisuus ja oman edun tavoittelu tunnistettiin olennaisiksi määriteltäessä taloudellisia väärinkäytöksiä (T1, T2, T4, T5). Lisäksi se, että väärinkäytösten tekeminen voi olla lainvastaista, mainittiin useampaan kertaan (T2 ja T3). Tahallisen teon ero verrattuna virheeseen nostettiin myös esille puhuttaessa taloudellisista väärinkäytöksistä (T2). Termin laajasta määritelmästä huolimatta kaikki haastateltavat selkeästi ymmärsivät, mistä taloudellisissa väärinkäytöksissä on kyse tilintarkastuksen näkökulmasta.

Yleisimmät sisäiset taloudelliset väärinkäytökset

Yleisimpiä sisäisiä väärinkäytöksiä, joita yrityksissä tehdään kaikkien haastateltavien mukaan, ovat selkeästi varojen väärinkäyttö sekä taloudellisen tiedon vääristely. Juuri tilintarkastuksen näkökulmasta relevantteja väärinkäytöksiä ovatkin vilpillinen taloudellisen tiedon raportointi sekä varojen väärinkäytön virheellisyydet (Horsmanheimo & Steiner 2017, 334). Useasti varojen väärinkäyttö näyttäytyy niin, että yhtiöllä maksetetaan omia henkilökohtaisia kuluja tai kavalletaan rahatileiltä (T1, T2, T3, T4 ja T5). Tämä tarkoittaa, että yleisimmin tekijänä on henkilö, jolla on pääsy yhtiön kirjanpitoon ja maksuliikenteeseen (T1 ja T2). Yleistä varojen väärinkäyttöä voi olla myös varastaminen (T1, T3 ja T4). Lisäksi erilaiset lähipiiritoimet ilman järkiperusteisia

syitä ovat mahdollisia väärinkäytöksiä, joita tapahtuu jonkin verran (T5). Tällaiset lähipiiritoimet voidaan nähdä liittyvän varojen väärinkäytön lisäksi myös korruption määritelmään (Sihvonen & Uusi-Hautamaa 2019, 42).

Taloudellisen tiedon vääristelyssä tarkoituksellisesti väärennetään tai jätetään pois olennaista tietoa organisaation taloudellisista raporteista (ACFE 2022, 9). Tällöin raporttien antama tieto on virheellistä ja yleisesti tällaisen väärinkäytöksen tekijänä on yhtiössä korkeammassa asemassa työskentelevä henkilö. Haastateltava T5 mukaan taloudellisen tiedon vääristely on varsin yleistä, varsinkin silloin, kun johdon bonukset ovat sidottu yrityksen tulokseen. Haastateltava T1 näki taloudellisen tiedon vääristelyn pääasiassa tilinpäätöstietojen vääristelynä, jonka tavoitteena on oman edun lisääminen.

”Tilinpäätöstä voi manipuloida joko niin että esittää vääriä tietoja tai sitten jättää semmoisia olennaisia, ehkä kuluihin liittyviä tietoja, esittämättä, jotta saataisiin se näyttämään riittävän hyvältä ja jotta taas siitä sitten itse hyötyisi sitten bonuksien muodossa esimerkiksi. --. Jos me puhutaan ihan tittleleistä niin kyllähän se monesti saattaa vähän ehkä vaihdella, mutta kuitenkin tietyllä tavalla ne ovat kirjanpitäjät ja ehkä talouspäälliköt, mitkä sitten näihin [sisäisiin väärinkäytöksiin] liittyy kaikkein niinku keskeisimpänä.” (T1)

Myös haastateltava T3 tunnisti tilinpäätöksen vääristelyn taloudelliseksi väärinkäytökseksi.

”Tosiaan näitä liikevaihdon ja kulujen jaksotuksia on tehty väärinkäytöksenä niin, että on saatu se tilikauden tulos semmoiseksi, kun on haluttu, esimerkiksi, jos haluaa välttää verot tai sitten osingon määrää kasvattaa.” (T3)

Taloudellisen tiedon vääristelyyn voikin liittää luovan laskentatoimen käsitteen, jossa on kyse tilinpäätöksen laatijan omien intressien edistämisestä sen kustannuksella, että taloudellisen tiedon hyödyntäjiä johdetaan tahallisesti harhaan, kuitenkin lainsäädännön puitteissa (Näsi 2017; Jones 2011, 5). Monesti epäillyt väärinkäytöstapaukset ovatkin laittoman ja laillisuuden rajamailla, mikä tekee mahdollisen väärinkäytöksen arvioinnista entistä haastavampaa (T5).

Haastateltavat kertoivat, minkälaisia väärinkäytöstapauksia he ovat omassa työssään kohdanneet. Haastateltavat T1, T2, T4 ja T5 mainitsivat, että itseasiassa ovat kohdanneet väärinkäytöksiä melko vähän tai ei ollenkaan. Haastateltava T3 puolestaan mainitsi, että aika usein kuitenkin tulee eteen mahdollisia väärinkäytöstapauksia, mutta on vaikeampaa

erottaa, että onko ne tehty tahallisesti vai virheellisesti johtuen tietämättömyydestä ja osaamattomuudesta. Hänen mukaansa eniten on tullut vastaan tapauksia, joissa osakas on kirjannut henkilökohtaisia kuluja yhtiön kirjanpitoon, työntekijä on varastanut yhtiön omaisuutta, tai tilikauden tulosta on muokattu halutunlaiseksi omaa etua ajatellen. Myös lähipiiriyhtiöille tai lähipiiriin kuuluville henkilöille annetut lainat, joilla ei ole liiketaloudellista perustetta ovat yllättävän yleisiä (T3 ja T5).

Haastateltava T2 kertoi, että juurikaan suurempia väärinkäytöstapauksia ei ole tullut vastaan, mutta mainitsi uraltaan yhden merkittävän tapauksen, jossa yhtiön toimitusjohtaja oli laittanut merkittäviä omia henkilökohtaisia kulujaan yhtiön tilinpäätökseen. Haastateltava T1 puolestaan mainitsi, että käteismyyntitapauksissa hänelle on tullut vastaan tilanteita, joissa myynti on jätetty kirjaamatta tai rahat laitettu omaan taskuun. Myös tekaistuja kululaskuja on tullut vastaan (T1 ja T5). Haastateltava T4 uskoo se, miksi väärinkäytöksiä on tullut niin vähän vastaan, johtuu siitä, että väärinkäytökset ovat vain jääneet huomaamatta.

Taloudellisten väärinkäytösten syyt, vaikutukset ja muutokset

Tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä esitellyn Cressey'n (1953) väärinkäytöskolmion mukaan väärinkäytöksen tekemisen edellytykset ovat motiivi, mahdollisuus ja rationalisointi. Haastateltava T4 mainitsikin väärinkäytöskolmion olevan taustalla, kun mietitään syitä väärinkäytöksen tekemiselle. Hänen mukaansa syynä väärinkäytökselle on se, että tilaisuus tekee varkaan, jonka lisäksi on olemassa mahdollisuus toteuttaa väärinkäytös sekä paine tehdä väärinkäytös samalla perustellen itselle, miksi niin voi tehdä. Haastateltavat T2 ja T3 mainitsivat tilaisuuden lähinnä syyksi sille, miksi väärinkäytöksiä tehdään.

Haastateltava T1 puolestaan painotti syyksi enemmän taloudellista motiivia ja haastateltava T5 mainitsi yleisemmällä tasolla henkilökohtaiset intressit syyksi. Myös haastateltava T3 mainitsi tilaisuuden lisäksi myös sen, että yleensä väärinkäytöksen tekijällä on ollut oma henkilökohtainen kriisi elämässä menossa, kun väärinkäytös on päädytty tekemään. Hän mainitsi myös kohtalaisen yleiseksi syyksi sen, että väärinkäytöksiä tehdään, jotta pystytään peittelemään omaa osaamattomuutta ja

ammattitaidon puutetta. Haastateltavien vastaukset heijastelivat siis pitkälti samoja väärinkäytöksen tekemisen syitä, joita selitetään väärinkäytöskolmiolla ja, jonka teoreettinen asema on merkittävä tilintarkastuksen tutkimuksissa.

Siitä, miksi väärinkäytöksiä pystytään yrityksissä tekemään, olivat kaikki haastateltavat samaa mieltä. Sisäisen valvonnan ja kontrolloympäristön puutteellisuus nousivat esille haastateltavien vastauksissa (T1, T2, T3, T4 ja T5). Pohjaten väärinkäytöskolmioon, mahdollisuus syntyikin siitä, kun riittäviä kontroleja ei ole tai olemassa olevat kontrollit sivuutetaan (Albrecht 1991). Väärinkäytösten tekemisen riskit kohoavat merkittävästi heikon sisäisen valvonnan myötä (Rae & Subramaniam 2008, 119).

Kontrollit voivat ovat olla puutteellisia esimerkiksi johtuen resursseista (T1). Erityisesti haastateltavien T2, T3 ja T4 mukaan tilintarkastuksessa puhutaan vaarallisista työyhdistelmistä, joita heidän tulee tarkastusta tehdessään ottaa huomioon. Täten vaaralliset työyhdistelmät ja sitä kautta taloudelliset väärinkäytökset liittyvät vahvasti yrityksen valvontaympäristöön. Jos kontrollit ja prosessit puuttuvat, se mahdollistaa yhdellekin ihmiselle mahdollisuuden toteuttaa väärinkäytös.

”Jos yrityksessä ei ole mitään toimivia kontroleja eli toimivaa valvontaa niin sillonhan on niinkun erittäin huonolla tolalla nämä kaikki prosessit ja kontrollit, joka tarkoittaa, että yksi yksittäinen ihminenkin, kuten esimerkiksi ostoreskontranhoitaja, pystyy tekemään maksatuksia omalle tilille pikkuhiljaa.”
(T2)

Haastateltava T5 toi myös toisen näkökulman kontrollien puutteen lisäksi siihen, mikä mahdollistaa väärinkäytösten tekemisen. Hänen mielestään on olemassa riskiä väärinkäytösten tekemiselle, mikäli yhtiön tilintarkastajana on pitkään toiminut sama henkilö.

”Tässä tilintarkastuksen maailmassa niin ehkä se, että jos on ollut sama tilkkari tosi pitkään ja siten on tosi saman tyyppiset toimenpiteet ollut aina, niin ehkä sitten, että ei tilintarkasteta silleen kun vain tietyllä tavalla tai tarkastetaan tosi samat asiat aina, niin sekin on myös sellainen mikä osaltaan kyllä mahdollistaa sen [väärinkäytöksen] toteuttamisen.” (T5)

Taloudellisilla väärinkäytöksillä on kirjallisuudessa tunnistettu olevan merkittäviä taloudellisia vaikutuksia, mutta myös esimerkiksi riskiä mainehaitan syntymiselle (esim.

Free 2015, 175; Ratsula 2021, 279). Haastateltavat tunnistivatkin suurimmaksi vaikutukseksi merkittävät taloudelliset menetykset, mutta myös mainehaitat, joita voi välillisesti syntyä (T1, T2, T3, T4 ja T5). Haastateltavan T1 mukaan mainehaitta voi esimerkiksi syntyä, kun yrityksen johto systemaattisesti pidemmän aikaa pyrkii vääristelemään tilinpäätöstä. Haastateltavat T2 ja T3 mainitsivat myös isommassa kuvassa yrityksen toiminnan jatkuvuuden vaarantumisen. Haastateltavan T3 mukaan olennainen vaikutus näkyy myös yhteiskunnan näkökulmasta verotuloissa, kun verottaja kärsii taloudellisista menetyksistä väärinkäytösten seurauksena.

Haastateltavien näkemyksissä havaittiin eroja liittyen siihen, miten taloudellisten väärinkäytösten määrän tai luonteen mahdolliset muutokset koetaan. Haastateltavat T1, T2, T3 ja T5 kokivat, että eivät välttämättä osaa ottaa kantaa siihen, onko taloudellisten väärinkäytösten määrä kasvanut. Haastateltavista T1 ja T3 etenkin kuitenkin yleisesti tuntui, että muutoksia määrässä ei olisi tapahtunut suuntaan eikä toiseen. Haastateltava T4 puolestaan oli vahvasti sitä mieltä, että taloudellisten väärinkäytösten määrä on kasvanut sen perusteella, kuinka ilmiötä nykyään tuodaan esille enemmän, mikä sitten omalta osaltaan indikoi sitä, että määrä on kasvanut. Myös haastateltava T5 tunnisti, että ainakin tietoisuus taloudellisista väärinkäytöksistä on kasvanut. Ainakin väärinkäytösten laajuus ja vaikutukset ovat lisääntyneet, jonka myötä niiden määränkin voi varmasti nähdä jossain määrin kasvaneen (Bierstaker ym. 2006; PwC 2018).

Taloudellisten väärinkäytösten tekijät reagoivat nopeasti yrityksen toimintaympäristössä tapahtuviin muutoksiin (Samociuk ym. 2004, 39), minkä voikin nähdä muokkaavan väärinkäytösten luonnetta. Muun muassa teknologian kehittymistä voidaan pitää tekijänä, jonka myötä taloudellisia väärinkäytöksiä voidaan tehdä nykyään monin eri tavoin ja entistä enemmän (KPMG 2016). Yleisesti haastateltavien oli vaikeahkoa kertoa taloudellisten väärinkäytösten luonteen muutoksista, mutta esimerkiksi haastateltava T1 luonnehti, että käteisen määrän käsittelyn vähentyessä siihen liittyvät väärinkäytökset, kuten esimerkiksi ohimyynti kassasta, ovat vähentyneet. Myös haastateltava T4 mainitsi käteiseen liittyvien väärinkäytösten vähentyneen, mutta totesi, että aina löytyy uusia tapoja tehdä väärinkäytöksiä. Haastateltava T2 kertoi yleisellä tasolla, että monimutkaistuvat järjestelmät ja monimutkaistuva lainsäädäntö mahdollistavat erilaisia väärinkäytöksiä kuin aiemmin. Haastateltava T3 oli sitä mieltä, että kirjanpidon sähköistyminen estää omalta osaltaan väärinkäytöksiä paremmin kuin aiemmin.

4.2 Tilintarkastus taloudellisten väärinkäytösten kontekstissa

Tilintarkastusvelvollisuus

Tilintarkastuksen tarve perustuu siihen, että yrityksen omistaja haluaa turvata oman etunsa sillä, että yrityksen johto antaa heille oikean kuvan yrityksen toiminnasta ja taloudesta. Tähän liitetään olennaisesti tilintarkastuksen agenttiteoria (Horsmanheimo & Steiner 2017, 23–24). Agenttiteorian näkökulmasta tilintarkastuksella, eli toisin sanoen yrityksen tilintarkastusvelvollisuudella, voidaan nähdä vähennettävän muun muassa omistajien ja johdon välistä tiedon epäsymmetrisyyttä, ja sen myötä olennaisesti myös väärinkäytöksiä.

Kaikki haastateltavat halusivat uskoa, että yrityksen tilintarkastusvelvollisuudella on vaikutusta väärinkäytösten tekemiseen siten, että tilintarkastuksen suorittaminen vähentää väärinkäytöksiä (T1, T2, T3, T4 ja T5). Haastateltavan T1 mukaan tilintarkastuksella on ylipäätään yrityksissä sellainen rooli, että siihen suhtaudutaan kunnioituksella. Haastateltava T3 mainitsi, että ainakin omistajien näkökulmasta tilintarkastajan pelko jossain määrin vähentää väärinkäytöksiä. Haastateltava T4 tunnisti myös pienen tilintarkastuksen pelotevaikutuksen, mutta kertoi, että asiakkaat toisinaan osaavat ennakoida tarkastustoimenpiteet, mikä indikoi sitä, että väärinkäytöksiä on varmasti mahdollista tehdä tilintarkastuksesta huolimatta.

Tilintarkastuksen sääntely koskien taloudellisia väärinkäytöksiä

Tilintarkastuksen näkökulmasta väärinkäytösten havaitsemisesta säädellään tarkasti lähinnä ISA-standardeissa. Jotta tilintarkastajat ovat omassa roolissaan turvassa väärinkäytösten suhteen, riittävä ja selkeä sääntely on olennaisessa asemassa tilintarkastajan työssä (Näsi 2017, 109; Jones 2011, 5). ISA 240 -standardin mukaisesti tilintarkastajan tavoitteena on tunnistaa väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisuuden riskit, hankkia tarpeeksi tilintarkastusevidenssiä ja reagoida väärinkäytösepäilyyn asianmukaisella tavalla (Suomen Tilintarkastajat ry 2021a, 177).

Tämän perusteella haastateltavat T2, T3, T4 ja T5 yleisesti näkivät, että ISA-standardit ohjaavat tarpeeksi kattavasti tilintarkastuksen työtä ja toimintaa, jotta väärinkäytökset tulisivat havaituksi. Haastateltavien T4 ja T5 mielestä sääntelyn riittävyttä on vaikea arvioida, mutta otettaessa erityisesti huomioon sen, että tilintarkastajan ensisijainen tehtävä ei ole väärinkäytösten havaitseminen sekä sen, mitä oikeasti tilintarkastajan on mahdollista tehdä väärinkäytösten havaitsemiseksi, ISA-standardit ovat hyvinkin riittävää sääntelyä.

Haastateltavat T2 ja T5 mielestä haasteena sääntelyssä saattaa olla, että sääntelyn on vaikea pysyä perässä, kun järjestelmäympäristö ja toimintaympäristö muutenkin monimutkaistuvat, eli siinä mielessä sääntely koskien väärinkäytöksien havaitsemisesta ei välttämättä ole riittävää, mikäli sääntely ei kehity samassa tahdissa. Haastateltava T3 toisaalta kaipaisi ISA-standardeihin lisäystä käytännön työn näkökulmasta.

”Kyllähän se aika hyvin on ohjattu, mitä tilintarkastajan pitää tehdä tiedustelu- ja tarkastustoimenpiteinä väärinkäytösten havaitsemiseksi, mutta ehkä itse kaipaisin vielä enemmän käytännön esimerkkejä, että varmasti osaisi ajatella riittävän laajasti sitä taloudellisen väärinkäytöksen määritelmää.--. Työssä, kun kaivautuu syvemmälle ja vähän laajemmin niinku huomioimaan niitä väärinkäytöksiä, että sitten olisi enemmän ihan esimerkkejä.” (T3)

Haastateltava T1 totesi, että sääntely koskien tilintarkastusta ja tilintarkastuksen roolia väärinkäytöksissä ei ole tällä hetkellä kovin yksiselitteistä. Hänen mielestään väärinkäytöksiä koskeva tilintarkastuksen sääntely ei ole riittävää siitä näkökulmasta, että sääntely painottuu liikaa viranomaisille verrattuna siihen, että pitäisi miettiä enemmän sitä, millä tavalla tilintarkastus hyödyttää asiakasyritystä. Hänen mielestään sääntely painottuu tietyllä tavalla siis väärään suuntaan, eikä siten ole riittävää.

”Jos esimerkiksi tehtäisiin enemmän sääntelyä siihen suuntaan, että hei näitä ja näitä väärinkäytöksiin liittyviä juttuja tilintarkastajan pitäisi enemmän kiinnittää huomiota, niin ehkä esimerkiksi sitten otettaisiin jotakin pois jo sieltä niinku byrokratiasta tällä hetkellä niin mun mielestä se olisi ehkä niin kun tietyllä tavalla toivottavaa. --. Tilintarkastajalla on roolia ja velvollisuuksia havaita/ehkäistä niitä [väärinkäytöksiä], mutta ei kuitenkaan tarkkaan tiedetä sitä, että millä tasolla ja millä tarkkuudella ja millä laajuudella sitä pitäisi tehdä.” (T1)

Tilintarkastuksen odotuskuilu

Odotuskuilun termi on olennainen tarkasteltaessa tilintarkastusta taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisen näkökulmasta, sillä odotuskuilu tarkoittaa muiden sidosryhmien tilintarkastukseen kohdistuvien odotusten sekä tilintarkastajien oletusten välille syntyvää eroa (esim. Porter 1993). Etenkin haastateltavien T1, T3 ja T4 mukaan odotuskuilua kyllä ilmenee liittyen väärinkäytöksiin. Se ilmenee esimerkiksi siten, että mikäli väärinkäytöksiä havaitaan niin, että tilintarkastaja ei ole niitä aiemmin havainnut, ensimmäisenä aletaan syyttämään tilintarkastajaa (T1, T3, T4 ja T5). Odotuskuilu voi johtua vuoropuhelun vähydestä tilintarkastajan ja johdon välillä, jolloin ei ole selvää, mitkä ovat johdon velvollisuuksia ja mitkä tilintarkastajan velvollisuuksia (T1). Haastateltava T2 ei osannut ottaa kantaa sinänsä odotuskuilun olemassaoloon väärinkäytöksiin liittyen, mutta myönsi, että yleisesti sidosryhmille on vaikea ymmärtää se, että tilintarkastajat eivät tarkasta kaikkea aineistoa todella tarkasti ja sitä, että tilintarkastuksessa noudatetaan olennaisuusrajoja ja kohtuullista varmuutta.

Tilintarkastusasiakkaan tulisi ymmärtää näitä rajoituksia sekä ylipäätään tilintarkastuksen sisältöä, jotta tilintarkastuksen odotuskuilu olisi mahdollisimman pieni (Horsmanheimo ja Steiner 2017, 25.) Odotuskuilun olemassaolon myötä sen pienentäminen onkin olennainen ja ajankohtainen aihe. Haastateltavat T1, T3, T4 ja T5 olivat sitä mieltä, että odotuskuilua voitaisiin yleisemmällä tasolla pienentää tietoisuuden lisäämisellä. Haastateltava T1 mainitsikin yhteiskunnallisemman vaikuttamisen eli sen, että tiedotettaisiin enemmän, mitä tilintarkastus on ja mitä ei ole. Tapauskohtaisemmin odotuskuilua voisi vähentää avoimella vuoropuhelulla yrityksen johdon kanssa, mikä olisi ennen kaikkea tilintarkastajan vastuulla, ja siihen kuuluisi myös kommunikointi siitä, että yksinkertaisesti täyttä varmuutta ei pystytä antamaan (T1). Haastateltava T3 mielestä tulisi korostaa johdon ensisijaista vastuuta väärinkäytösten havaitsemisesta. Sekä haastateltavat T3 ja T4 että T5 kertoivat, että heidän näkemyksensä mukaan se vaihtelee jonkun verran, että ymmärtääkö yrityksen johto ylipäätään tilintarkastuksen funktion vai ei.

4.3 Tilintarkastajan rooli taloudellisten väärinkäytösten havaittajana

Vastuu taloudellisista väärinkäytöksistä

Tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa ja ehkäisemisessä on mielenkiintoinen. Kaikki haastateltavat olivat sitä mieltä, että ensisijainen vastuu väärinkäytöksistä on ehdottomasti yrityksen johdolla (T1, T2, T3, T4 ja T5). Johdon vastuu väärinkäytöksistä nähdään nimenomaan sitä kautta, että johdon tulee järjestää luotettavalla tavalla kirjanpito ja muut prosessit sekä sisäinen valvonta ja kontrolliympäristö sellaiseksi, että väärinkäytöksiä olisi vaikea tehdä, vaikkei niitä voidakaan täysin estää (T1, T2 ja T4). Myös rehellisyyttä edistävä kulttuuri ja yrityksen code of conduct eli johdon laatimat eettiset toimintaperiaatteet siitä, miten yritys odottaa jokaisen työntekijän toimivan, nähtiin olevan johdon vastuulla ja sitä kautta niiden noudattaminen myös kaikkien työntekijöiden vastuulla (T2 ja T4). Haastateltava T1 toi ilmi, että mikäli tilintarkastaja havaitsee väärinkäytöksiä, hän ilmoittaa niistä oikeastaan vain johdolle, ja on johdon vastuulla viedä asia eteenpäin.

Haastateltavat T1, T2 ja T5 pohtivat sitä, että vaikka johto on ensisijaisessa vastuussa väärinkäytöksistä, silti myös tilintarkastaja omassa roolissaan on tietyllä tavalla vastuussa. Haastateltava T2 painotti sitä, että varsinkin silloin, jos tilintarkastaja ei ole suorittanut työtään lakien ja standardien edellyttämällä tavalla, on tilintarkastajalla tietysti vastuu mahdollisista väärinkäytöksistä, jos ne ovat sellaisia, että lakisääteisellä tilintarkastuksella ne olisi pitänyt havaita. Haastateltava T1 totesi, että sananmukaisesti väärinkäytösten *havaitseminen* voi olla kenelle tahansa hyvin vaikeaa. Sekä haastateltavat T1 ja T5 näkivätkin tilintarkastajan roolin ja vastuun painottuvan enemmän siihen suuntaan, että keskeistä väärinkäytöksissä on velvollisuus arvioida johdon toimeenpanemia kontrolleja ja valvontatoimenpiteitä sekä liiketoimintaympäristöä eli väärinkäytöksiä ehkäiseviä toimenpiteitä.

” Johto on ilman muuta vastuussa sen järjestelmän ikään kuin ylläpitämisestä ja hoitamisesta, mutta sitten taas tilintarkastaja arvioi, että onko se kunnossa tai että ikään kuin voiko jotain tapahtua, jos näitä asioita ei muuteta tai vastaavaa.--. Mä luulen, että sitten kun sinne pistää tarpeeksi paukkuja niin silloin ehkä tästä jälkikäteen havaitsemisestakaan ei tarvitse niin paljoa niinku kiinnittää huomiota tai tota huolehtia.” (T1)

Onkin hyvän tilintarkastustavan mukaista, että tilintarkastaja tiedustelee johtoa ja tekee toimenpiteitä, jotta voisi tunnistaa väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisyyden riskejä (Horsmanheimo & Steiner 2017, 335). Kuten AFCE:n (2022, 34) mukaan ulkoinen tilintarkastus onkin yksi yleisimmistä kontrolleista eli ehkäisevistä toimenpiteistä väärinkäytöksiä vastaan, osan haastateltavien ilmi tuoma tilintarkastuksen ehkäisevä rooli on varmasti relevantti huomio tilintarkastajan roolin tutkimisen kannalta. Väärinkäytösten havaitsemisen sijaan tulisikin siirtää painopistettä enemmän niiden ehkäisyyn (Deloitte 2021, 17).

Tilintarkastajan mahdollisuudet ja merkitys väärinkäytösten havaitsemisessa

Yleisellä tasolla kaikki haastateltavat olivat sitä mieltä, että tilintarkastajalla tekemänsä tarkastuksen puitteissa pitäisi olla mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä (T1, T2, T3, T4 ja T5). Todellisuudessa se ei kuitenkaan ole niin yksinkertaista. Tilintarkastuksen vaatimukset ylipäättään ovat tällä hetkellä sellaiset, että mahdollisuudet havaita väärinkäytöksiä ovat entistä huonompia johtuen esimerkiksi ajanpuutteesta ja muista resursseista, sillä väärinkäytösten havaitseminen vaatisi lähestulkoon aina jotain enemmänkin kuin vain perinteisen lakisääteisen tilintarkastuksen (T1 ja T4). Haastateltava T4 mielestä havaitsemisen mahdollisuus syntyy siitä, että riskienarviointitoimenpiteet pitäisi olla sellaiset, että niillä pystyisi hahmottamaan, missä väärinkäytöksen mahdollisuus voisi olla ja sitä kautta osaisi kohdentaa tarkastusta sen mukaisesti.

Tilintarkastajan kompetenssi ei riitä havaitsemaan esimerkiksi väärinkäytöksiä, johon liittyy väärennettyjä asiakirjoja (T3 ja T4). Haastateltava T3 totesi, että selkeät väärinkäytöstapaukset tilintarkastaja pystyy tietysti havaitsemaan, mutta usein väärinkäytöksiä osataan peitellä niin hyvin, että loppujen lopuksi mahdollisuutta havaitsemiseen ei hirveästi ole. Haastateltavien T2 ja T5 mielestä ammatillisen skeptisyyden myötä pienistäkin epäloogisuuksista voi kuitenkin lähteä löytämään isompia asioita.

Tilintarkastajan tulee ottaa tarkastusta tehdessään huomioon varoitussignaaleja, sillä esimerkiksi vaaralliset työyhdistelmät voivat lisätä väärinkäytösriskiä yrityksessä

(Ratsula 2021, 327.) Yksi keskeinen vaarallinen työyhdistelmä on se, että yhdellä henkilöllä on hyvin laajat oikeudet tehdä asioita ilman, että kukaan muu siihen puuttuu (T1 ja T3). Erinäiset myöhästymiset ja viivästymiset esimerkiksi kirjanpidon dokumenttien toimittamisessa tai yleisesti tavoittamattomuus voidaan nähdä olennaisena varoitussignaalina (T2, T3 ja T5). Haastateltava T4 mainitsi muun muassa tuloksen huononemisen ja katteiden heittelyn yhtenä varoitussignaalina. Kaiken kaikkiaan varoitussignaalit voivat olla pieniäkin asioita, joihin tulisi kiinnittää huomiota monesta näkökulmasta, jotta mahdolliset väärinkäytökset pystyttäisiin havaitsemaan (T1, T3 ja T4).

Se, kuinka merkittävänä kaiken kaikkiaan tilintarkastuksen rooli nähtiin väärinkäytösten havaitsijana, vaihteli haastateltavien kesken. Haastateltava T2 piti tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaitsijana merkittävänä sen perusteella, että tilintarkastaja on henkilö, jolla on laaja näkyvyys kaikille yrityksen tasoille. Tämän ajatuksen voi nähdä tukevan tilintarkastuksen agenttiteorian mukaista käsitystä siitä, että tilintarkastus nähdään ulkopuolisena valvontamekanismina (Watts & Zimmerman 1983, 613).

”Kyllähän tilintarkastaja on se henkilö, jolla pitäisi ainakin olla semmoinen näkyvyys siihen yritykseen niinku kautta linjan sanotaan, että sieltä ruohonjuuritasolta ylätasolle asti, että kyllä noi väärinkäytökset pitäisi havaita. Varsinkin Suomessa, kun puhutaan, että on paljon tällöisiä pieniä ja keskisuuria yrityksiä, joissa ei ole välttämättä niin kun nämä prosessit ja kontrollit kovin hyvällä tolalla, ja ei ole mitään erillistä sisäisen valvonnan funktiota ja johdollakin on ehkä rajalliset mahdollisuudet, niin kun päästää sinne ruohonjuuritasolle näkemään ja saamaan tietoa, niin kyllä sellainen tilintarkastuksen merkitys korostuu.” (T2)

Haastateltava T1 piti myös tilintarkastajan roolia merkittävänä, erityisesti väärinkäytösten ehkäisemisen näkökulmasta. Haastateltava T5 korosti, että tilintarkastajan roolilla sinänsä on kyllä merkitystä, mutta suurempi merkittävyys on kuitenkin yrityksen johdolla. Sen sijaan haastateltava T3 mielestä tilintarkastajalla ei ole kovin merkittävää roolia väärinkäytösten havaitsijana sen vuoksi, että niiden havaitseminen on käytännössä hyvin vaikeaa, koska väärinkäytöksiä peitellään taitavasti. Haastateltava T4 oli myös sitä mieltä, että tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsijana ei ole kovin merkittävä, varsinkaan lakisäätteisessä tilintarkastuksessa, jonka tavoite ei ole ylipäättäen väärinkäytösten etsiminen.

”Ihan vuositilintarkastuksessa, niin en nää sitä valitettavasti kovin merkittävänä, mutta se merkitys on varmasti isompi kuin tehdään jotakin erityistarkastuksia. --. Kyllä mä sen näen valitettavasti osittain sellaisena niinku sattuman kauppana, että sellainen keissi tipahtaisi syliin, ja tossa kun on aiheeseen liittyen ollut koulutuksissa niin sielläkin on esitelty jotain tutkimuksia, jossa ne tilintarkastajien paljastamat tai tilintarkastuksen paljastamat väärinkäytöstapaukset, niin se on jotakin, jos mä nyt muistan oikein, niin 4 % luokkaa, että se on siis kyllä tosi pieni.”
(T4)

AFCE:n (2022) tutkimuksessa todetaankin, että tilintarkastuksen osuus on 4 % siitä, miten väärinkäytökset tulevat ilmi, ja jopa sattuman myötä väärinkäytökset paljastuvat useammin kuin tehdyn tilintarkastuksen myötä. Myös KPMG:n (2016) tutkimuksen mukaan väärinkäytökset havaitaan huomattavasti useammin vahingossa kuin tilintarkastuksen myötä. Tässä valossa tilintarkastajien tekemällä tilintarkastuksella vaikuttaisi olevan melko pieni painoarvo väärinkäytösten havaitsemisessa. Tilintarkastuksen merkittävyyttä väärinkäytösten havaitsijana voi nähdä omalta osaltaan rajoittavan myös ilmoitusvelvollisuuden puute (Paukku 2021, 50–51).

Tilintarkastajan tulevaisuuden rooli väärinkäytösten havaitsijana

Nykyään useat eri sidosryhmät ovat riippuvaisia siitä, että yrityksen taloudellinen tieto on luotettavaa, ja yksittäisenkin tilintarkastajan rooli voi nähdä muuttuneen vastuullisemmaksi. Kaikki haastateltavat näkivät, että tilintarkastajan rooli ja vastuu väärinkäytösten havaitsijana voi entisestään kasvaa tulevaisuudessa, eikä se ainakaan tule vähentymään (T1, T2, T3, T4 ja T5). Haastateltava T1 edelleen korosti tilintarkastajan roolin ehkäisevää vaikutusta tulevaisuudessakin sekä sitä, että jo tälläkin hetkellä tilintarkastajan tulee olla hyvin perillä siitä, minkälaista asiakasyrityksen liiketoiminta on ja miten maailma ylipäätään muuttuu kaiken aikaa. Haastateltavat T2, T3 ja T4 olivat kaikki sitä mieltä, että lainsäädännön myötä uusia vaatimuksia ja sitä kautta isompaa roolia tilintarkastajalle on varmasti tulossa tulevaisuudessa. Haastateltava T5 uskoi, että tilintarkastajan rooli pysyisi suhteellisen samana kuin tähänkin asti, vaikka tiedostikin, että vastuut lisääntyvän sääntelyn myötä saattavat kasvaa. Nyt jo tilintarkastajiin on kohdistunut yhä enemmän huomattavaa painetta ottaa oikeudellinen vastuu väärinkäytösten havaitsemisesta (Krambia-Kapardis 2010), joten on haastavaa nähdä, kuinka paljon vastuu voisi vielä kasvaa.

Mikäli velvollisuuksia väärinkäytösten suhteen kasvatettaisiin, lisäksi se väistämättä yksittäiseen tilintarkastukseen käytettyä aikaa, työmäärää ja sitä kautta myös kustannuksia (T1, T2, T3 ja T4). Haastateltava T1 mielestä siinä mielessä roolin kasvattaminen voisi sanoa olevan hyvä asia, mikäli tilintarkastajilla olisi oikeasti mahdollisuudet vastata kasvaviin vaatimuksiin. Haastateltava T2 puolestaan näki, että kasvavat velvollisuudet väärinkäytösten suhteen voisivat olla jostain muusta tilintarkastukseen kuuluvasta tärkeästä osasta pois.

”Jos yritykset eivät ole valmiita maksamaan niistä tilintarkastuksen kasvavista kustannuksista, niin kyllähän se silloin on jostakin muusta pois, ja voisin olettaa näin, että silloin jos paljon ruvetaan menemään tähän, että hirveän tarkkaan vaan etsitään näitä väärinkäytöksiä, niin silloin jää siitä tämmöinen tavallaan asiakaspalvelu aspekti pois, elikkä se niinku liiketoiminnan tukeminen ja tällainen, niin jos se vähenee, niin eihän se niin kun hyvä kehitys ole sekään.” (T2)

Haastateltava T3 toi ilmi kasvavien vastuiden negatiiviset vaikutukset tilintarkastajan ammattiin ylipäätään.

”Viimeisen 10 vuoden aikana muutenkin on noussut nää vaatimukset tilintarkastajia kohtaa niin paljon, että sitten herää myös se kysymys, että kuka haluaa enää sitten toimia tilintarkastajana, jos on niinku vielä näistäkin asioista vastuussa, koska näitä on tosiaan aika vaikea näitä väärinkäytöksiä havaita.” (T3)

Haastateltava T5 oli vahvasti sitä mieltä, että mikäli vastuut kasvavat, niin tilintarkastusstandardeja tulisi kehittää entisestään, ja tämän myötä koko tilintarkastustyön luonne luultavasti muuttuisi muutenkin. Sekä haastateltava T4 että T5 kuitenkin mainitsivat, että nykyään data-analytiikalla pystytään havaitsemaan tehokkaasti poikkeamia, jotka voivat kieliä mahdollisista väärinkäytöksistä, joten tulevaisuudessa analytiikkatyökalujen kehittyessä niistä voi olla entisestä suurempi apu tilintarkastajalle myös väärinkäytösten havaitsemisessa.

Tilintarkastuksen vaatimusten lisääntymiseen voidaan nähdä liittyvän myös yhteistyön lisääminen muiden sidosryhmien kanssa. Haastateltavat T4 ja T5 toivat ilmi, että periaatteessa viranomaisyhteistyötä voisi lisätä, mutta eivät osaa tarkemmin hahmottaa, millainen tilanne se olisi, ja ylipäätään jos yhteistyötä sidosryhmien kanssa lisättäisiin entisestään, menisi tilintarkastajan työ melko mahdottomaksi. Haastateltava T3 mielestä tilintarkastajan ja verottajan yhteistyötä voisi lisätä, jotta tilintarkastajalla olisi matalampi

kynnys ilmoittaa havainnoistaan väärinkäytösten suhteen. Haastateltava T1 lisäksi mahdollisesti yhteistyötä pankkien kanssa siitä näkökulmasta, että rahaliikenteen tarkistaminen olisi sujuvampaa.

Yhteenvedona tilintarkastajan roolista haastateltava T1 totesi, että taloudellisten väärinkäytösten havaitseminen tilintarkastajan näkökulmasta on vaikeaa lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa, mutta mahdollisuuksia väärinkäytöstapauksiin löytyy siitä, miten tilintarkastaja voi omalla toiminnallaan ehkäistä niitä yhdessä yrityksen johdon kanssa. Haastateltavan T3 mielestä yhteenvedona puhuttaessa tilintarkastajan roolista väärinkäytösten havaitsijana, odotukset yleensä ovat suuremmat kuin se, mitä todellisuudessa tilintarkastaja pystyy väärinkäytösten havaitsijan roolissa tekemään. Haastateltava T5 kiteytti, että tilintarkastajalla on oma vastuunsa ja roolinsa väärinkäytöksissä sen puitteissa, kun tilintarkastus suoritetaan tilintarkastusstandardeja ja ammattieettisiä periaatteita noudattaen. Kuten näistä vastauksistakin voi huomata, tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsijana ei ole yksiselitteinen.

4.4 Yhteenvedo keskeisistä tuloksista

Taloudellinen väärinkäytös -termi koettiin laajaksi käsitteeksi haastateltavien keskuudessa. Kaikki haastateltavat osasivat kuitenkin tunnistaa samanlaisia ominaisuuksia, jotka kuvastavat taloudellisia väärinkäytöksiä. Tahallisuus, oman edun tavoittelu ja lainvastaisuus olivat yleisimpiä ominaisuuksia, joilla taloudellisia väärinkäytöksiä kuvattiin. Yleisimmiksi organisaation sisällä tapahtuviksi väärinkäytöksiksi mainittiin varojen väärinkäyttö sekä taloudellisen tiedon vääristely. ACFE:n (2022) mukaan varojen väärinkäyttö, taloudellisen tiedon vääristely ja korruptio ovat sisäisistä väärinkäytöksistä yleisimpiä, joten pitkälti haasteltavien vastaukset vastasivat tätä määritelmää. Varojen väärinkäyttö ilmenee useimmiten siten, että yhtiöllä maksetetaan omia henkilökohtaisia kuluja tai varastetaan yhtiön omaisuutta. Myös erilaiset lähipiiritoimet ilman liiketoiminnallista perustetta voidaan nähdä varojen väärinkäyttönä. Taloudellisen tiedon vääristely puolestaan ilmenee pääasiassa useimmiten tilinpäätöksen vääristelynä, mikä tarkoittaa, että taloudellisten raporttien antama tieto on täten virheellistä.

Yleisesti ottaen haastateltavat ovat kohdanneet tilintarkastajan työssään melko vähän väärinkäytöksiä. Mahdollisia väärinkäytöstapauksia voi olla enemmänkin, mutta niiden tosiasiallinen havaitseminen on vaikeaa. Voi nimittäin olla vaikeaa erottaa, onko toiminta ollut tahallista vai tahatonta ja virheellistä. Haastateltavat osasivat tunnistaa useita syitä, miksi väärinkäytöksiä tehdään. Useimmiten syy väärinkäytöksen tekemiseen on se, että tekijällä on sekä tilaisuus että oma henkilökohtainen, yleensä taloudellinen intressi toteuttaa väärinkäytös. Väärinkäytöksellä voidaan peitellä myös omaa ammattitaidon puutetta. Sisäisen valvonnan ja toimivien kontrollien puute tunnistettiin selkeäksi syyksi sille, miksi väärinkäytöksiä on ylipäätään mahdollista toteuttaa. Myös se, jos yhtiössä on toiminut pitkään sama tilintarkastaja, voi vaikuttaa siihen, että väärinkäytöksiä pystytään toteuttamaan, koska silloin pystytään ennakoimaan tilintarkastajan tarkastustoimet.

Taloudellisten väärinkäytösten vaikutukset tunnistettiin lähinnä niin yrityksen taloudellisiksi kuin maineeseen liittyviksi vaikutuksiksi. Laajemmassa kuvassa myös ylipäätään liiketoiminnan jatkuvuuden vaarantuminen sekä yhteiskunnalliset taloudelliset vaikutukset tuotiin esille. Suurin osa haastateltavista oli sitä mieltä, että yleisesti on vaikea ottaa kantaa, onko väärinkäytösten määrässä tai luonteessa tapahtunut isoja muutoksia. Toisaalta väärinkäytösten määrän kasvua nähtiin indikoivan ainakin se, että väärinkäytösten teemaa tuodaan nykyään enemmän tilintarkastajien ammattiryhmän keskuudessa. Tutkimusten mukaan (esim. Deloitte 2021; PwC 2018) taloudellisten väärinkäytösten laajuus ja vaikutukset ovat kasvaneet yritysten liiketoiminnassa ja lähes puolet organisaatioista globaalisti ovat kohdanneet taloudellisia väärinkäytöksiä. Väärinkäytösten luonteen suhteen tapahtuneita pieniä muutoksia tunnistettiin haastateltavien toimesta ja yleisellä tasolla tuotiin esille, että maailman monimutkaistuessa väärinkäytösten tekotavat varmasti muuttuvat.

Laskentatoimen tutkimuksessa tilintarkastuksen tarvetta selitetään pitkälti agenttiteorialla, sillä tilintarkastuksen tarpeen katsotaan perustuvan päämies-agenttisuhteelle sekä pyrkimykselle vähentää siitä aiheutuvia kustannuksia. Tilintarkastuksella ja ylipäätään tilintarkastusvelvollisuudella voidaan siten nähdä olevan merkitystä taloudellisten väärinkäytösten tekemisessä. Haastateltavat olivatkin sitä mieltä, että tilintarkastusvelvollisuus vähentää yrityksissä tapahtuvia väärinkäytöksiä. Tilintarkastuksella voi nähdä olevan jonkinlainen pelotevaikutus, jolloin siihen suhtaudutaan myös tietyllä kunnioituksella. Tilintarkastuksessa väärinkäytösten

havaitsemista säädellään tarkimmin ISA-standardeissa. Toisaalta haastateltavat kokivat tämän sääntelyn riittäväksi, etenkin ottaen huomioon sen, että tilintarkastajan ensisijainen tehtävä ei ole väärinkäytösten havaitseminen. Toisaalta sääntely kuitenkin koettiin siten, että se ei välttämättä ole yksiselitteistä ja toivottiin, että ISA-standardeissa tarkemmin määriteltäisiin esimerkiksi käytännön esimerkkien kautta millä tasolla ja laajuudella väärinkäytöksiä pitäisi havaita. Haastateltavat pohtivat myös, miten väärinkäytösten havaitsemista koskeva sääntely pysyy perässä liiketoiminta- ja järjestelmäympäristöjen muuttuessa.

Kaiken kaikkiaan haastateltavat uskoivat, että odotuskuilua liittyen taloudellisten väärinkäytösten havaitsemiseen on olemassa. Odotuskuilu syntyy, kun sidosryhmien erityiset odotukset lakisääteisen tilintarkastuksen ja tilintarkastajien palvelun laajuudesta eivät kohtaa tilintarkastajan suorituskyvyn kanssa. Mikäli odotuskuilua on tilintarkastajan ja johdon välillä, mahdollisessa väärinkäytöstapauksessa yleensä ensimmäisenä katse kohdistuu tilintarkastajaan. Odotuskuilu voi johtua siitä, että tilintarkastajan ja johdon välinen vuoropuhelu ei ole riittävä, eikä esimerkiksi ymmärretä tilintarkastajan noudattavan olennaisuusrajoja ja kohtuullista varmuutta tarkastusta tehdessään. Yleisesti myös vaihtelee melko paljon se, kuinka hyvin yrityksissä ymmärretään ylipäättään tilintarkastuksen tarkoitus ja sisältö. Väärinkäytöksiin liittyvää odotuskuilua voitaisiin vähentää tietoisuuden lisäämisellä niin tilintarkastuksen sisällöstä ja mahdollisuuksista kuin johdon vastuista väärinkäytöstapauksissa.

ISA 240 -standardi määrittelee, että suurimman vastuun väärinkäytösten havaitsemisessa ja ehkäisemisessä ottaa yrityksen johto. Myös kaikkien haastateltavien mielestä ensisijainen vastuu väärinkäytöksistä oli yrityksen johdolla. Tämä ilmenee muun muassa siten, että johdon tulee järjestää kaikki yrityksen prosessit luotettavalla tavalla sekä luoda niin kontrolli- ja toimintaympäristö kuin eettiset toimintaperiaatteet sellaisiksi, että väärinkäytöksiä olisi haastavaa toteuttaa – johdon vastuu painottuu siis selkeästi väärinkäytösten ehkäisemiseen. Tilintarkastaja kuitenkin on olennaisessa roolissa tunnistamassa väärinkäytöksiä organisaatiossa.

Osa haastateltavista painotti sitä, että myös tilintarkastajan rooli pitäisi painottua enemmän väärinkäytöksien ennaltaehkäisyyn suuntaan, yhdessä yhtiön johdon kanssa. Kaikkien haastateltavien mielestä tilintarkastajalla pitäisi tekemänsä tilintarkastuksen

puitteissa olla kuitenkin myös mahdollisuudet tosiasiallisesti havaita väärinkäytöksiä. Todellisuudessa väärinkäytösten havaitsemisen lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa on kuitenkin haastavaa johtuen esimerkiksi resursseista. Lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa tarkastustoimenpiteet koskien mahdollisia väärinkäytöksiä ovatkin todellisuudessa hyvin rajalliset. Väärinkäytösten havaitsemiseen vaikuttaa myös se, että väärinkäytöksiä osataan peitellä taitavasti. On olemassa varoitussignaaleja, joita tilintarkastajan tulee ottaa huomioon arvioidessaan mahdollista väärinkäytösriskiä. Ylipäätään varoitussignaalit voivat olla pieniäkin asioita, joihin tulee suhtautua ammatillisella skeptisyydellä ja tarkastella niitä eri näkökulmista. Osa haastateltavista piti siten tilintarkastajan roolia merkittävänä väärinkäytösten havaitsemisessa, kun taas osa oli sitä mieltä, että käytännön rajoitusten vuoksi tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaitsijana ei voi pitää merkittävänä. Tilintarkastajan merkittävän roolin rajoitteena voi pitää myös ilmoitusvelvollisuuden puutetta.

Tilintarkastus on muuttunut vaativammaksi monimutkaistuvan sääntelyn myötä vuosikymmenten saatossa. Tilintarkastajan yhteiskunnallisen valvojan roolin korostamisesta on keskusteltu paljon viimeisen vuosikymmenen aikana. Esimerkiksi huomauttamisvelvollisuudessa ja täten hallinnon tarkastuksessa tulisi tulevaisuudessa selventää tarkemmin tilintarkastajan roolia ja vastuuta suhteessa johdon vastuuseen (Horsmanheimo & Steiner 2017, 578).

Haastateltavat pitivät yleisesti todennäköisenä, että on hyvin mahdollista, että tilintarkastajan rooli ja vastuut koskien taloudellisia väärinkäytöksiä kasvavat tulevaisuudessa. Väärinkäytöksien havaitsemisessa tilintarkastajan roolin kasvu ja sääntelyn kehittyminen ja lisääntyminen nähtiin kulkevan käsi kädessä. Se, olisiko tällaiset muutokset hyviä vai huonoja, jakoi mielipiteitä haastateltavien keskuudessa, eikä haastateltavien vastauksista pysty muodostamaan yhtenäistä käsitystä siitä, olisiko vastuiden kasvaminen hyvä vai huono asia. Lähtökohtaisesti haastateltavat kyseenalaistivat sitä, millaiseksi tilintarkastuksen työ muuttuisi, jos rooli ja vastuu entisestään kasvaisi. Jos sääntelyä lisätään tulevaisuudessa, keskeisen olennaisuuden periaatteen soveltaminen voikin muuttua vaikeammaksi (Horsmanheimo & Steiner 2017, 499).

Haastateltavien vastausten perusteella, ottaen huomioon tilintarkastuksen luonteen ja tarkoituksen, nykyiseen lakisääteiseen tilintarkastukseen ei olisi käytännössä mahdollista lisätä taloudellisten väärinkäytösten havaitsemista koskevia vaatimuksia. Siten ylipäätään vaatimusten ja sääntelyn lisääntyessä olisi välttämätöntä, että tilintarkastuksen luonne ja sisältö muuttuisivat nykyisestä. Haastateltavien mielestä tähän liittyen periaatteessa yleisellä tasolla tilintarkastajan yhteistyötä muiden sidosryhmien kanssa voisi lisätä, mutta sen käytännön toteutusta on vaikea arvioida.

5 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielman viimeisessä pääluvussa syvennytään tarkastelemaan johtopäätöksiä peilaten tutkimuskysymyksiä tutkielman tuloksiin. Lisäksi tässä luvussa arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta ja esitellään mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

5.1 Johtopäätökset

Tutkielman tavoitteena oli lisätä ymmärrystä siitä, millainen on tilintarkastuksen rooli taloudellisten väärinkäytösten havaittajana tilintarkastajan näkökulmasta ja onko tätä roolia mahdollista kasvattaa. Tutkimuksen tavoitetta lähestyttiin seuraavien tutkimuskysymysten pohjalta:

1. Millainen rooli tilintarkastuksella on taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa tilintarkastajan näkökulmasta?
2. Onko tilintarkastuksen roolia taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa mahdollista kasvattaa tilintarkastajan näkökulmasta?

Ensimmäisen tutkimuskysymyksen avulla lähdettiin syventymään tilintarkastuksen rooliin ja merkitykseen väärinkäytösten havaitsemisessa. Tämän tutkimuskysymyksen tarkoitus oli täsmentää, millaisina ja miten taloudelliset väärinkäytökset nähdään, ja mikä on tilintarkastuksen tehtävä väärinkäytösten havaitsemisessa. Näitä asioita tarkasteltiin painottaen tilintarkastuksen näkökulmaa. Toinen tutkimuskysymys nähtiin ensimmäisen tutkimuskysymyksen alakysymyksenä. Sen avulla oli tarkoitus tarkastella, millaisia mahdollisuuksia tilintarkastuksen roolilla väärinkäytösten havaitsemisessa on kasvaa tilintarkastajan näkökulmasta. Tämä tutkimuskysymys oli perusteltua ottaa mukaan tutkielmaan, sillä väärinkäytökset ovat tutkitusti kasvussa organisaatioissa, jolloin niiden havaitsemisenkin voi olettaa olevan yhä merkittävämmässä roolissa.

Haastattelujen perusteella taloudelliset väärinkäytökset nähtiin laajana käsitteenä, mutta tilintarkastuksen näkökulmasta tässä tutkielmassa taloudellisten väärinkäytösten ominaisuuksien määrittelyä voitiin pitää kuitenkin yhtenäisenä. Tutkimustulosten mukaan tilintarkastuksen kannalta olennaisimmat organisaation sisäiset väärinkäytökset

ovat varojen väärinkäyttö ja taloudellisen tiedon vääristely. Haastateltavat osasivat kuvailla näitä väärinkäytöksiä ja kertoa käytännön esimerkkejä siitä, minkälaisia väärinkäytöksiä todellisuudessa tehdään. Vaikka oikeastaan vain yksi haastateltava totesi, että on omassa työssään kohdannut useinkin mahdollisia väärinkäytöstapauksia, myös muut haastateltavat osasivat kertoa paljon esimerkkejä yrityksissä tapahtuvista väärinkäytöksistä. Näistä tuloksista voi päätellä, että tilintarkastajilla yleisesti on hyvä näkemys siitä, että taloudellisia väärinkäytöksiä ylipäätään tapahtuu yllättävän paljon, ja niillä suurimmalla osalla on yhteys myös tilintarkastajan tekemään tarkastustyöhön. Taloudellisilla väärinkäytöksillä tässä tutkielmassa tarkoitettiin kaikkea epäeettistä toimintaa organisaation sisällä, kattaen esimerkiksi talousrikollisuuden käsitteen.

Teoreettisessa viitekehyksessä esitettiin laajalti väärinkäytöstutkimuksissa käytetty alunperin Cresseyn (1953) kehittämä väärinkäytöskolmio, jolla selitetään syitä väärinkäytöksen toteuttamiselle. Haastatteluissa kaikki väärinkäytöskolmion elementit tunnistettiin, vaikkakin vain yksi haastateltavista mainitsi kaikki kolme elementtiä. Haastateltavien vastauksissa painottui selkeästi mahdollisuus ja motiivi, joita pidettiin tärkeimpinä syinä väärinkäytöksen toteuttamiselle. Kuten väärinkäytöskolmiokin painottaa vain yksilön näkökulmaa, myöskään haastateltavat eivät tuoneet ilmi muita näkökulmia. Väärinkäytöskolmiota teoreettisena mallina on kritisoitu tästä kapeasta näkökulmasta tarkastella väärinkäytösten tekemisen syitä vain yksilön näkökulmasta, vaikka todellisuudessa syitä pitäisi tarkastella esimerkiksi myös sosiaalisista ja organisatorisista näkökulmista (esim. Huber 2017; Trompeter ym. 2013). Tämän tutkimuksen tulosten mukaan väärinkäytöskolmiota voikin pitää hyvänä pohjana ymmärrykselle väärinkäytösten tekemisen syistä, mutta yksilön korostamisen näkökulman kritiikki on perusteltua nykypäivänä, jolloin teoreettisen mallin laaja-alainen soveltaminen käytännössä taloudellisten väärinkäytösten havaitsemisessa ja ehkäisyssä nähdään tarpeellisenä.

Tutkimustulosten mukaan taloudelliset väärinkäytökset aiheuttavat muun muassa merkittäviä taloudellisia menetyksiä ja maineeseen liittyviä haittoja niin tutkielman teoreettiseen viitekehykseen perustuen (esim. Free 2015, 175; ACFE 2022; Ratsula 2021, 279) kuin haastateltavienkin näkemysten perusteella. Taloudellisten väärinkäytösten aiheuttamat laajat vaikutukset niin yksilöille, organisaatioille kuin yhteiskunnalle ovatkin yksi tärkeä syy, miksi väärinkäytösten havaitsemisen ja ehkäisyn teema on tärkeä

tutkimusaihe. Laajemmassa kuvassa väärinkäytösten ilmeneminen voi vaikuttaa lainsäätelyyn (esim. Jones 2011), jolla voi nähdä tämän tutkielman näkökulman mukaisesti olevan vaikutuksia tilintarkastajankin ammattiin. Sekä teoreettisen viitekehyksen että haastateltavien vastausten perusteella voi nostaa esiin sen, että taloudelliset väärinkäytökset ovat laaja ilmiö. Digitalisaation ja teknologian kehittymisen myötä väärinkäytösten tekemisen tavat, ovat muuttuneet vuosikymmenten aikana, ja tutkielman tulosten mukaan samaa kehityssuuntaa voi mahdollisesti odottaa tulevaisuudessakin. Vastaten osittain ensimmäiseen tutkimuskysymykseen voi todeta, että yritysten sisäiset taloudelliset väärinkäytökset ovat väistämättä osa ulkopuolisen tilintarkastajan työtä, ja jo pelkästään sen myötä tilintarkastajalle voi nähdä syntyvän roolia väärinkäytösten havaitsijana.

Tilintarkastuksen perinteinen tarkoitus on ollut turvata yrityksen omistajien etu sillä, että yrityksen johto antaa oikean ja riittävän kuvan yrityksen toiminnasta ja taloudesta. Tilintarkastuksen agenttiteorian mukaisesti näin ei kuitenkaan läheskään aina tapahdu, ja tästä syystä myös taloudellisia väärinkäytöksiä tapahtuu yrityksissä. Teorian mukaan tilintarkastus ulkopuolelta tulevana valvontamekanismina vastaa tähän ongelmaan (Jensen & Mecklin 1976; Watts & Zimmerman 1983), ja myös haastateltavat uskoivat, että pelkkä tilintarkastuksen olemassaolo vähentää väärinkäytöksiä eli tilintarkastusvelvollisuus vaikuttaisi väärinkäytösten tekemiseen. Tutkimustuloksena tilintarkastajan näkökulmasta väärinkäytösten havaitsemista säännellään kattavasti ISA 240 -standardissa, jonka omalta osaltaan voi myös nähdä indikoivan tilintarkastajan merkittävää roolia väärinkäytösten havaitsijana, mutta siinä määrin kuin se on tarkoituksellista lakisäätöisen tilintarkastuksen puitteissa. Agenttiteorian näkökulmasta asiaa tarkasteltaessa voidaan todeta, että tilintarkastajan oman roolinsa ja tekemänsä lakisäätöisen tilintarkastuksen puitteissa tulisi varmistaa, että muun muassa tiedon epäsymmetrisyydestä aiheutuvia taloudellisia väärinkäytöksiä havaitaan sekä pystytään estämään. Tilintarkastajan toimii siis otollisessa roolissa havaitakseen väärinkäytöksiä, mutta lakisäätöisessä tilintarkastuksessa ensisijainen rooli se ei hänelle kuitenkaan ole. (mm. Ruohonen 2021, 49–51; Pauku 2021 49–52; Kailiala 2015, 93.)

Lähtökohtaisesti tilintarkastukseen liittyikin vahvasti käytännön rajoituksia, jonka vuoksi tilintarkastus ei pysty antamaan täydellistä varmuutta siitä, että taloudelliset tiedot ovat oikeellisia. Täten myöskään tilintarkastajan roolia väärinkäytösten havaitsijana ei

voi pitää ehdottomana, ja pelkästään ulkoisen tilintarkastajan avulla ei varmasti voida havaita kaikkia yrityksissä tapahtuvia väärinkäytöksiä. Sekä teoreettisen viitekehyksen perusteella (esim. Cooper 2013; Paukku 2021) että haastateltavien tilintarkastajien mukaan tilintarkastajalla on mahdollisuudet roolissaan havaita väärinkäytöksiä, mutta todellisuudessa käytännön tilintarkastustyössä pelkän lakisääteisen tilintarkastuksen puitteissa ne ovat loppujen lopuksi melko pienet. Tilintarkastajan roolin merkittävyyttä voi nähdä rajoittavan myös ilmoitusvelvollisuuden puute eli se, että mikäli tilintarkastaja havaitsee väärinkäytöksiä, hän ilmoittaa lähtökohtaisesti niistä vain johdolle, ja jos johto ei reagoi, tilintarkastaja ilmoittaa asiasta vain tilintarkastuskertomuksessa (Paukku 2021, 51–52). Näiden rajoitusten valossa asiaa tarkasteltuna tilintarkastajan roolin merkitystä väärinkäytösten havaittajana voikin luonnehtia melko pieneksi.

Se, miten agenttiteoreettisesti asiaa lähestyen tilintarkastaja nähdään puolueettomana ulkopuolisena toimijana ja väärinkäytösten havaittajana verrattuna siihen, mitä todellisuudessa tilintarkastaja voi lakisääteisessä tilintarkastuksessa tehdä väärinkäytösten havaitsemisen eteen, on eri osapuolten välillä ristiriitaista, kuten tässäkin tutkielmassa tuloksena todettu tilintarkastuksen odotuskuilu omalta osaltaan osoittaa. Odotuskuilun pienentäminen on nähty vaikeana (mm. Olojede ym. 2020), minkä voi nähdä olevan suoraan yhteydessä myös siihen, miksi tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaittajana ei ole missään nimessä yksiselitteinen. Odotuskuilun olemassaolon myötä tilintarkastajan roolin tarkastelun näkökulma määrittää sitä, millaisena väärinkäytösten havaittajana tilintarkastaja nähdään. Huomionarvoista on se, että pelkästään tutkielman haastateltavienkin kesken vaihteli se, kuinka merkittävänä tilintarkastuksen rooli nähtiin väärinkäytösten havaittajana, mikä omalta osaltaan myös tukee näkemystä siitä, että tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaittajana on moniulotteinen ja riippuu subjektiivisesti tarkasteltavasta näkökulmasta.

Teoreettisessa viitekehyksessä (mm. Horsmanheimo & Steiner 2017, 261–366; Ruohonen 2020, 52–53; Chong 2013) todetaan ja haastatteluissakin tuli ilmi, että vaatimuksia tilintarkastajan ammatille on paljon. Tutkimuksen tuloksena todettiin, että viimeisen kymmenenkin vuoden aikana tilintarkastajille on tullut paljon lisää vaatimuksia ja tilintarkastajan yhteiskunnallinen rooli on korostunut. Tätä on mielenkiintoista tarkastella siitä näkökulmasta, voiko tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaittajana vielä kasvaa. Yleisesti haastattelujen pohjalta voi luonnehtia, että nykyisen lakisääteisen

tilintarkastuksen ja sääntelyn puitteissa mahdolliset kehityssuunnat ovat melko vähäiset. Mikäli sääntelyä lisätään, voi sen nähdä muuttavan myös tilintarkastuksen luonnetta ja sisältöä. Se, onko tällaista mahdollista tapahtua lähitulevaisuudessa, on vielä ainakin kyseenalaista. Haastateltavat kuitenkin uskoivat, että sääntely tulee lisääntymään tulevaisuudessa, millä tietysti on vaikutusta myös heidän rooliinsa. Tilintarkastajan roolin kasvun voi nähdä hyvänä asiana, mikäli tilintarkastajalla on mahdollisuudet suoriutua siitä.

ISA-standardien näkökulmasta yksi tilintarkastajalle asetettu vaatimus on, että tilintarkastajan tulee olla jatkuvassa yhteydessä yrityksen johdon kanssa (Suomen Tilintarkastajat ry 2021a, 175). Se, mihin suuntaan tilintarkastajan roolin voisi nähdä väärinkäytösten havaitsijana kehittyvän, olisi johdon ja tilintarkastajan välisen yhteistyön lisääminen väärinkäytösten ehkäisemiseksi, kuten osa haastateltavistakin ja aiemmista tutkimusta toi ilmi. Tällaisen tilintarkastajan väärinkäytöksiä ennaltaehkäisevän roolin korostamisen voi nähdä siis mahdollisena kasvavana kehityssuuntana. Sisäisen valvonnan ja kontrolliympäristön puutteellisuus nousivat nimittäin esille haastateltavien vastauksissa syyksi siihen, miksi väärinkäytöksiä pystytään tekemään, joten ehdottoman tärkeää olisi saada myös entisestään tilintarkastajien ammattitaitoa painotettua sinne suuntaan. Muun muassa data-analytiikan ja tekoälyn kehittymisen myötä voisikin nähdä mahdollisuuden sille, että tilintarkastajan ennaltaehkäiseville toimenpiteille yhdessä johdon kanssa löytyisi enemmän aikaa ja resursseja myös osana perinteistä lakisääteistä tilintarkastusta. Toiseen tutkimuskysymykseen vastaten kehityssuuntia tilintarkastajan rooliin väärinkäytösten havaitsijana on siis nähtävillä, mutta ainakin nykyisissä tilintarkastuksen olosuhteissa sitä voi pitää miltei mahdottomana siten, että vaatimukset tilintarkastukselle ovat nyt jo korkeita.

Luultavasti tilintarkastusta koskeva sääntely tulee lisääntymään, sillä tyypillistä tilintarkastuksen sääntelylle on, että sillä reagoidaan taloudessa tapahtuviin kriiseihin ja skandaaleihin (Horsmanheimo & Steiner 2017, 22). Kuten 2000-luvun alun taloutta koskevat skandaalit ja finanssikriisi heijastuivat tilintarkastuksen sääntelyyn, onkin väistämättä pohdittavan arvoista se, miten tilintarkastusalan voi nähdä olevan taas muutoksen edessä, kun muun muassa Covid-19 pandemian ja Ukrainan sodan vaikutukset niin yritysten kuin yhteiskunnan talouteen alkavat näkyä. Nähtäväksi siis jää, mitä esimerkiksi seuraavan kymmenen vuoden aikana tulee tapahtumaan tilintarkastajan

roolille ylipäättään, ja etenkin liittyen väärinkäytöstopauksiin, joita epävakaaat taloudelliset ajat niin organisaatiotasolla kuin koko yhteiskunnassa voivat lisätä.

5.2 Tutkimuksen luotettavuuden arviointi

Oleellinen osa tutkimusprosessia on arvioida tutkimuksen luotettavuutta, jotta tutkielman tuloksia voidaan pitää uskottavina. Tutkimuksen luotettavuutta onkin tärkeä arvioida osana tutkimusprosessia sen vuoksi, että yleisesti tutkimusten välisessä luotettavuudessa on eroavaisuuksia (Hirsjärvi ym. 2009, 231). Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuuden arvioinnin kohteena on itse tutkija ja hänen toimensa koko tutkimusprosessin ajalta (Kihn & Ihantola 2008, 88). Perinteisesti luotettavuutta on arvioitu käsitteillä reliabiliteetti ja validiteetti. Yleisellä tasolla Creswellin (2014, 201) mukaan laadullisen tutkimuksen näkökulmasta validiteetti kuvastaa tulosten paikkaansa pitävyyttä ja reliabiliteetti tarkoittaa, että tutkija on onnistuneesti lähestynyt tutkimuksen aihetta aiempien tutkimusten näkökulmasta. Jotta reliabiliteetti täyttyy, tutkimuksen tulokset eivät voi siis olla sattumanvaraisia (Hirsjärvi ym. 2009, 231).

Brymanin ja Bellin (2015, 400) mukaan laadullisessa tutkimuksessa reliabiliteettia tarkastellaan sekä ulkoisesta että sisäisestä näkökulmasta. Ulkoinen reliabiliteetti liitetään tutkimuksen toistettavuuteen ja sisäinen reliabiliteetti siihen, että esimerkiksi kaksi tutkijaa voisivat päätyä samaan tulokseen (Bryman & Bell 2015, 400). Tässä tutkielmassa ulkoisen reliabiliteetin voi nähdä kasvavan esimerkiksi sillä, että haastattelurunko löytyy tutkielman liitteistä ja tutkimuksen empiiristä osuutta on kuvailtu tarkasti. Sisäinen reliabiliteetin kriteerin voi nähdä tässä tutkielmassa olevan vaikea saavuttaa siten, että tutkimuksen tulokset perustuvat ainoastaan tutkielman tekijän näkemyksiin ja tulkintoihin sekä empiirisen osion vastaukset haasteltavien subjektiivisiin näkemyksiin. Toisaalta Kihnin ja Ihantolan (2008, 91) mukaan hyvin keskeistä reliabiliteetin arvioinnissa on se, että tutkimuksen dokumentointi ja raportointi on perusteellisesti toteutettu niin, että lukija voi arvioida, miten havainnot ovat syntyneet ja muokkautuneet tulkinnoiksi. Tutkielmassa on pyritty kuvaamaan tätä mahdollisimman tarkasti, minkä myötä toisaalta sisäisen reliabiliteetin voi nähdä myös täyttyvän.

Myös validiteettia voidaan tarkastella ulkoisesta ja sisäisestä näkökulmasta. Laadullisessa tutkimuksessa ulkoisella validiteetilla viitataan lähinnä siihen, voidaanko tutkimuksen tuloksia yleistää jossakin toisessa kontekstissa. Sisäinen validiteetti puolestaan tarkoittaa sitä, kohtaavatko tehdyt tulokset teorian kanssa ristiriidattomasti ja loogisesti. (Koskinen ym. 2005, 254; Bryman & Bell 2015, 400.) Tässä tutkielmassa ulkoista validiteettia lisää sinänsä se, että haastateltavat edustavat samaa ammattiryhmää eli tilintarkastajia, ja vastauksista voitiin löytää yhteneväisyyksiä. Kuitenkin viiden tilintarkastajan näkemykset ovat hyvin pieni otos koko ammattiryhmästä, joten tuloksia ei voi yleistää, minkä vuoksi ulkoisen validiuden ei voida nähdä täysin toteutuvan. Sisäisen validiuden näkökulmasta puolestaan kriteerin voi nähdä täyttyvän siten, että tutkimuskysymykset on aseteltu mahdollisimman hyvin ja teemahaastattelun runko laadittiin niin, että tutkittavaan ilmiöön saataisiin monipuolisia vastauksia. Aineistosta huomattiin myös, että tutkittavien vastaukset olivat yhteneviä tutkielman teorian kanssa, joten sisäisen validiteetin tarkastelun näkökulmasta voidaan katsoa, että aineiston tulkinta on ollut loogista. Lisäksi tutkielman viimeisen pääluvun johtopäätösten teorian ja empirian vuoropuhelulla on pyritty varmistamaan teoreettisen viitekehyksen ja empiirisen osion yhdenmukaisuus.

Reliabiliteetti ja validiteetti käsitteinä ovat perinteisiä luotettavuuden arvioinnissa, mutta niiden sopivuutta kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiin on myös kyseenalaistettu (esim. Bryman & Bell 2015, 399–400). Kihnin ja Ihantolan (2015) tutkimusartikkelin mukaan on olemassa useita näkökulmia kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuuteen. Empiiristä kannustusta luotettavuuden arvioimiseen saa lähestymistapoina perinteisten arviointikriteerien omaksuminen, vaihtoehtoisten arviointikriteerien käyttäminen sekä yhteisistä arviointiperusteista luopuminen. Lisäksi luotettavuuden arvioinnin lähestymistapana voidaan käyttää myös perinteisten ja vaihtoehtoisten arviointikriteerien yhdistämistä. (Eriksson & Kovalainen 2008; Kihn & Ihantola 2015, 242.)

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa vaihtoehtoisina arviointikriteereinä voidaankin pitää yhtenäisyyttä, uskottavuutta, siirrettävyyttä ja vakuuttavuutta (Eriksson & Kovalainen 2008). Näistä yhtenäisyys eli tulkintojen yhdistäminen dataan sekä uskottavuus eli tutkimuksen johdettavuus, loogisuus ja tarkka dokumentointi voidaan yhdistää sisäiseen validiteettiin tarkentavina kriteereinä. Siirrettävyyden voidaan puolestaan nähdä olevan

yhteydessä ulkoiseen validiteetin niin, että se kuvastaa tutkimusten tulosten suhteuttamista aiempiin tutkimuksiin. Vakuuttavuus nähdään väitteiden paikkansapitävyytenä, loogisina perusteluina tehtyjen havaintojen sekä teorian välillä ja tutkimuksen toistettavuutena. Näin ollen vakuuttavuus kuvastaa laadullisessa tutkimuksessa reliabiliteetin kriteeriä. (Eriksson & Kovalainen 2008; Kihn & Ihantola 2008, 89–90.)

Jos tätä tutkielmaa arvioidaan näiden neljän luotettavuuden arviointikriteerin näkökulmasta, voidaan todeta, että tutkielmassa uskottavuutta on lisätty muun muassa noudattamalla hyvää tieteellistä käytäntöä kaikissa tutkielman teon vaiheissa. Kaikista tutkielman vaiheista on myös dokumentoitu tarkasti. Yhtenäisyyttä voidaan arvioida siten, että tutkielmassa tehdyt tulkinnat osoitetaan selkeästi niin teoriasta kuin aineistosta. Luotettavuutta siirrettävyyden näkökulmasta sen sijaan arvioidaan siten, että voidaan todeta, että aiemmat tutkimustulokset ovat yhteydessä myös tässä tutkielmassa saatuihin tuloksiin. Vakuuttavuutta tässä tutkimuksessa lisää esimerkiksi se, että haastattelun käytänteitä ja olosuhteita, muun muassa haastatteluihin käytetty aika, on kuvattu tarkasti sekä tutkimuksen tuloksia on vahvistettu esittämällä suoria haastatteluotteita, jolla voidaan todeta väitteiden paikkansapitävyys. Tutkimuksen luotettavuutta voidaan perustella siten, että tutkielman tulokset ovat linjassa siihen, mitä teoreettisessa viitekehysessä on aikaisempien tutkimustulosten suhteen todettu.

5.3 Jatkotutkimusmahdollisuudet

Tutkimusprosessin myötä nousi esiin mahdollisia jatkotutkimusaiheita. Tässä tutkielmassa tarkoituksena oli keskittyä siihen, miten tilintarkastajat itse näkevät oman roolinsa väärinkäytösten havaitsijana, jolloin luonnollisesti tähän tutkielmaan haastateltaviksi oli valittu tilintarkastajia. Tutkielman tuloksista kuitenkin nousi ilmi yleisesti odotuskuilun olemassaolo liittyen tilintarkastuksen sisältöön ja velvollisuuksiin, jolloin samaa aihetta, eli tilintarkastuksen roolia väärinkäytösten havaitsemisessa, voitaisiin periaatteessa tutkia syvemmin myös eri näkökulmasta. Esimerkiksi tilintarkastuksen asiakkaan (tässä tutkielmassa useimmiten *organisaatio tai yritys*)

näkökulmasta voisi saada toisenlaisia näkökulmia siitä, millaisessa roolissa tilintarkastus nähdään väärinkäytösten kontekstissa.

Tilintarkastuksella on sekä tämän tutkielman haastateltavien mielestä että muiden tutkimustenkin valossa hyvin pieni osuus siinä, miten väärinkäytöksiä saadaan nimenomaisesti havaittua, joten olisi perusteltua tutkia väärinkäytöksen havaitsijan roolia myös sellaisen roolin näkökulmasta, jolla taloudellisia väärinkäytöksiä pystytään havaitsemaan paremmin. Tällaisia näkökulmia olisi esimerkiksi sisäinen tarkastus tai sisäisen ilmoituskanavan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa.

Yksi jatkotutkimusaihe liittyen tilintarkastukseen ja taloudellisiin väärinkäytöksiin olisi tilintarkastajan korvausvastuut taloudellisten väärinkäytösten tapauksissa, sillä tapaukset tilintarkastajien korvausvastuista liittyen väärinkäytösten havaitsemiseen olisi tutkimuksen arvoinen mielenkiintoinen ilmiö, jonka käsittely jäi tämän tutkielman ulkopuolelle, vaikka tilintarkastajalle syntyvän korvausvastuun voi nähdä myös liittyvän olennaisesti tilintarkastajan rooliin ja vastuisiin.

Lisäksi yksi potentiaalinen jatkotutkimusaihe liittyy käsiteltäviin väärinkäytöksiin. Tässä tutkielmassa taloudelliset väärinkäytökset oli rajattu koskemaan sisäisiä väärinkäytöksiä, mutta yhtä lailla taloudellisia väärinkäytöksiä tekevät myös organisaation ulkopuoliset tahot. Kyberrikollisuus on PwC:n (2018) tutkimuksen mukaan yleisin, ainakin Pohjoismaissa, esiintyvä väärinkäytösmuoto, joten siten sen väärinkäytöstyyppin tutkiminen olisi myös perusteltua. Lopuksi voi todeta, että tämän tutkielman empiirinen osuus rajautuu vain yksittäisten tilintarkastajien kokemuksiin, joten yleisesti voi ajatella, että myös uusintatutkimus tälle tutkimukselle olisi perusteltua.

LÄHDELUETTELO

- Association of Certified Fraud Examiners, ACFE. (2022). *Occupational Fraud 2022: A Report to the Nations*.
- Albrecht, S. (1991). Fraud in government entities: The perpetrators and the types of fraud. *Government Finance Review*, 7(6), 27.
- Bierstaker, J.L., Brody, R.G., & Pacini, C. (2006). Accountants' perceptions regarding fraud detection and prevention methods. *Managerial Auditing Journal*, 21(5), 520–535.
- Bryman, A. & Bell, E. (2015). *Business research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Choi, J.-H. & Wong, T. J. (2007). Auditors' Governance Functions and Legal Environments: An International Investigation. *Contemporary accounting research*, 24 (1), 13–46.
- Chong, G. (2013). Detecting Fraud: What Are Auditors' Responsibilities? *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 24(2), 47–53.
- Cooper, D.J., Dacin, T., & Palmer, D. (2013). Fraud in accounting, organizations and society: Extending the boundaries of research. *Accounting, Organizations and Society*, 38(6–7), 440–457.
- Cressey, D. (1953). *Other People's Money, A Study in the Social Psychology of Embezzlement*. Patterson Smith.
- Creswell, J. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 4. painos. Sage.
- Deloitte. (2021). *The nature of fraud is changing*. Viitattu 22.11.2022. <https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/financial-advisory/articles/the-nature-of-fraud-is-changing.html>
- Eisenhardt, K. (1989). Agency Theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review*. 14 (1), 57–74.
- Eriksson, P., & Kovalainen, A. (2008). *Qualitative methods in business research*. Los Angeles: SAGE.
- Eskola, J. (2018). Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat: laadullisen aineiston analyysin vaihe vaiheelta. Teoksessa Valli, R., & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. 2, näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 5.painos. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Eur-lex-tietokanta 18.12.2012. Haettu 18.5.2022 osoitteesta: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=CELEX:52012AR1269>.
- Free, C. (2015). Looking through the fraud triangle: A review and call for new directions. *Meditari Accountancy Research*, 23(2), 175–196.
- Hartlin, H. (2009). *Talousrikokset ja tilintarkastajan rooli*. Aalto Yliopisto. Pro gradu -tutkielma.

- Helsingin Sanomat. (2022). Svenska Yle: Taidehallin entinen johtaja käytti säätiön rahaa verkko-kaupoissa, ravintoloissa ja huoltoasemilla. *Helsingin Sanomat* 11.5.2022. Viitattu 17.5.2022. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000008808476.html>.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2011). *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. (2009). *Tutki ja kirjoita* (15-16th ed.). Tammi.
- Horsmanheimo, P. & Steiner, M.-L. (2017). *Tilintarkastus: asiakkaan opas*. Alma Talent.
- Hsu C-S., Kung, F-H. & James K. (2013). An Investigation of auditors' responsibility for fraud detection in Taiwan. *Asian Journal of Finance & Accounting*, 5(1).
- Huber, D. (2017). Forensic Accounting, Fraud Theory, and the End of the Fraud Triangle. *The Journal of Theoretical Accounting Research*, 12(2), 28–49
- Hyvärinen, M., Nikander, P., Ruusuvoori, J., & Aho, A. L. (2017). *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino.
- Jensen, M. & Meckling, W. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
- Jones, M. (2011). *Creative Accounting, Fraud and International Accounting Scandals*. 1st edition. Somerset: Wiley.
- Juutinen, S. (2016). *Strategisen yritysvastuun käsikirja*. Talentum Pro.
- Jylhä, P. (2022). *Tilintarkastajien ja sisäisten tarkastajien kokema vastuu havaita väärinkäytöksiä*. Vaasan Yliopisto. Pro gradu -tutkielma.
- Kailiala, E. (2015). Tilintarkastuksen menestystekijät ja haasteet Suomen tilintarkastusmarkkinoilla. Teoksessa Kihn, L-A., Leponiemi, U., Oulasvirta, L., Vahtera, V. & Wacker, J. (toim.) *Tilintarkastuksen ja arvioinnin symposium: Näkökulmia tilintarkastuksen uudistumiseen ja standardeihin*. Tampere: Tampere University Press, 81–98.
- Karpoff, J. M. (2021). The future of financial fraud. *Journal of Corporate Finance*, 66, 1–12.
- Kasanen, E., Lukka, K. and Siitonen, A. (1993). The constructive approach in management accounting research. *Journal of Management Accounting Research*. Vol. 5, pp. 243-264
- Kihn, L-A. & Ihantola, E. (2008). Tutkimuksen laadun arvioinnista. Teoksessa Hyvönen, T., Laine, M. & Mäkelä, H. (toim.) *Laskenta-ajattelun tutkija ja kehittäjä: Professori Salme Näsi 60 vuotta*. Tampere: Tampereen yliopisto, taloustieteiden laitos, 81–96.
- Kihn, L-A. & Ihantola, E. (2015). Approaches to validation and evaluation in qualitative studies of management accounting. *Qualitative Research in Accounting and Management*, 12(3), 230–255.
- Kihn, L.-A. & Näsi, S. (2011). Tilintarkastusta käsittelevien väitöskirjojen tutkimusstrategiset valinnat – Aihepiiri ja tutkimusote. In: *Contributions to Accounting, Auditing and Internal Control*. Essays in Honour of Professor Teija

Laitinen. Acta Wasaensia No. 234, 61–87. Eds Annukka Jokipii & Johanna Miettinen.

Kihn, L., Leponiemi U., Oulasvirta, L., Ruohonen, J. & Wacker. J. (2017). Näkökulmia tilintarkastukseen ja arviointiin – aiheen valinta ja merkitys. Teoksessa Kihn L-A., Leponiemi U., Oulasvirta L., Ruohonen J. & Wacker J. (toim.) *Näkökulmia tilintarkastukseen ja arviointiin*. Tampere: Tampere University Press, 81–100

Kihn, L., Oulasvirta, L., Ruohonen, J., Rönkkö, J., Urpilainen, M. & Wacker, J. (2021). Tarkastus, arviointi ja valvonta murrosajan tutkimuskohteina. Teoksessa Kihn, L., Oulasvirta, L., Ruohonen, J., Rönkkö, J., Urpilainen, M. & Wacker, J. (toim.), *Tarkastus, arviointi ja valvonta murroksessa*. Tampere: Tampere University Press, 9-20.

Kirjanpitolaki 30.12.1997/1336.

Klimczak, K. M., Sison, A. J. G., Prats, M., & Torres, M. B. (2021). How to Deter Financial Misconduct if Crime Pays? *Journal of Business Ethics*.

Koh, H. & Woo, E. (1998). The expectation gap in auditing. *Managerial auditing journal*. Vol. 13 (3), 147–154.

Koivu, E., Ranta-aho, M. & Vuoti, H. (2010). *Väärinkäytösriskit hallintaan*. Tietosanoma.

Korkeamäki, A-M. (2017). *Tilintarkastuksen perusteet*. Sanoma Pro Oy.

Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen, T. (2005). *Laadulliset menetelmät kauppatieteissä*. Tampere: Vastapaino.

Kosonen, L. (2005). *Vaarin pidosta virtuaaliaikaan – Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta*. Väitöskirja. Lappeenrannan teknillinen yliopisto.

KPMG. (2016). *Global Profiles of the Fraudster*. Viitattu 1.3.2022. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/profiles-of-the-fraudster.pdf>

Krambia-Kapardis, M. (2010). Neural networks: The panacea in fraud detection? *Managerial Auditing Journal*. Vol. 25, No. 7, pp. 659–678.

Kuula, A. (2011). *Tutkimusetiikka: Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys* (2nd ed.). Tampere: Vastapaino.

Laine, T. (2018). Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Valli, R., & Aaltola, J. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. 2, näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin* (5th ed.). Jyväskylä: PS-kustannus.

Laurio, J-M. (2020). *Talousrikosten ennaltaehkäisy ja havaitseminen*. Kauppakamari.

Liggio, Carl (1974) The expectation gap: the accountant's legal Waterloo. *Journal of contemporary business*, Vol. 3 (Summer), 27-44.

Lumijärvi, O.-P. (1987). *Agenttiteoria ja sen eräitä sovellutuksia*. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.

Metsämuuronen, J. (2006). *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. Helsinki: International Methelp Ky.

- Miles, M. B. & Huberman A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. California: Sage.
- Mähönen, J. (2008). Tilintarkastaja väärinkäytösten paljastajana. *Defensor Legis* 4/2008, 584–605.
- Nieschwietz, R., Schultz, J. & Zimbelman, M. (2000). Empirical research on external auditors' detection of financial statement fraud. *Journal of Accounting Literature.*, 19, 190–246.
- Niiniluoto, I. (1980). *Johdatus tieteenfilosofiaan: käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.
- Näsi, S. (2017). Luova laskentatoimi – tarkoituksellista harhaanjohtamista ja myös tilintarkastajien ongelma. Teoksessa Kihn L-A., Leponiemi U., Oulasvirta L., Ruohonen J. & Wacker J. (toim.) *Näkökulmia tilintarkastukseen ja arviointiin*. Tampere: Tampere University Press, 101–112.
- Olojede, P., Erin, O., Asiriwa, O., & Usman, M. (2020). Audit expectation gap: an empirical analysis. *Future Business Journal*, 6(1), 1–12.
- Paukku, E. (2021). Tilintarkastaja ja taloudellinen rikollisuus tarkastuskohteessa. *Liikejuridiikka 3/2021*. Referee-artikkeli. Edilex.
- Pohjola, M. (2019). *Taloustieteen oppikirja*. 14., uudistettu painos. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Porter, B. (1993). An empirical study of the audit expectation-performance gap. *Accounting and Business Research*, Vol. 24, No. 93, Winter 1993, 49–68.
- PwC. (2018). *Tunnista ja hallitse väärinkäytösriskit yrityksessäsi*. Global Economic Crime and Fraud Survey 2018. Viitattu 1.3.2022. <https://www.pwc.fi/fi/julkaisut/tiedostot/global-economic-crime-and-fraud-survey-suomi-2018.pdf>.
- Rae, K. & Subramaniam, N. (2008). Quality of internal control procedures: Antecedents and moderating effect on organisational justice and employee fraud. *Managerial Auditing Journal*, 23(2), 104–124.
- Ratsula, N. (2021). *Sisäinen valvonta: käsikirja tulokselliseen organisaation ohjaukseen*. Edita.
- Roussey, R. S. (2000). A Case for Global Corporate Governance Rules: An Auditor's Perspective. *International journal of auditing*, 203–21.
- Ruhnke, K. & Schmidt, M. (2014). The audit expectation gap: existence, causes, and the impact of changes. *Accounting and Business Research*, 44 (5), 572–601.
- Ruohonen, J. (2020). *Tilintarkastaja osakeyhtiön hallinnon tarkastajana*. Alma Talent Oy.
- Ruohonen, J. (2017). Osakeyhtiön tilintarkastajan kannalta keskeiset osakeyhtiö- ja tilintarkastuslainsäädäntöön kaavailut muutokset. Teoksessa Kihn L-A., Leponiemi U., Oulasvirta L., Ruohonen J. & Wacker J. (toim.) *Näkökulmia tilintarkastukseen ja arviointiin*. Tampere: Tampere University Press, 81–100.
- Salminen, A. (2011). *Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin*. Vaasan yliopisto, Vaasa.

- Samociuk, M., Iyer, N. & Lehtosuo, K. (2004). *Väärinkäytösten torjunta – Käytännön opas*. Jyväskylä. Yrityskirja.
- Sihvonen, J. & Uusi-Hautamaa, L. (2019). *Väärinkäytökset yrityksissä: estä, havaitse, korjaa*. Alma Talent.
- Smith, M., Omar, N. H., Sayd Idris, S. Z. & Baharuddin, I. (2005). Auditors' perception of fraud risk indicators. *Managerial Auditing Journal*. Vol. 20, No. 1, pp. 73–85.
- Subramaniam, N. (2006). Agency Theory and Accounting Research: An Overview of Some Conceptual and Empirical Issues. Teoksessa Hoque, Z. (toim.) *Methodological Issues in Accounting Research: Theories and Methods*, Spirasmus, 55–81.
- Suomen Tilintarkastajat ry. (2021a). *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluontoista tarkastusta, muita varmennuspalveluja ja liitännäispalveluja koskevat standardit ja muut ohjeet*. ST-Akatemia.
- Suomen Tilintarkastajat ry. (2021b). *Tilintarkastajan raportointi*. Helsinki: ST-Akatemia Oy.
- Tamminen, L. (2018). *Tilintarkastajan rooli talousrikosten havaitsemisessa ja paljastamisessa*. Turun yliopisto. Pro gradu -tutkielma.
- Tickner, P., & Button, M. (2021). Deconstructing the origins of Cressey's Fraud Triangle. *Journal of Financial Crime*, 28(3), 722–731.
- Tilintarkastuslaki 18.9.2015/1141*.
- Tomperi, S. (2018). *Tilintarkastus: normeista käytäntöön*. Edita.
- Trompeter, G., Carpenter, T., Desai, N., Jones, K., & Riley Jr, R. (2013). A synthesis of fraud-related research. *Auditing: a Journal of Practice and Theory*, 32(1), 287–321.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*, 5. uudistettu painos. Helsinki: Tammi.
- Vanasco, R. (1998). Fraud auditing. *Managerial Auditing Journal*, 13(1), 4–71.
- van Driel, H. (2019). Financial fraud, scandals, and regulation: A conceptual framework and literature review. *Business History*, 61(8), 1259–1299.
- Watts, R. & Zimmerman, J. (1983). Agency problems, auditing, and the theory of the firm: some evidence. *The Journal of Law & Economics*. Vol 26, No 3 Oct 1983, 613-633.
- Wells, J. T. (2017). *Corporate fraud handbook: Prevention and detection*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Yle Uutiset. (2020). Kahvilatyöntekijä kavalsi 300 000 euroa Pyynikin Munkkikahvilalta – tuomittiin vankeuteen. *Yle Uutiset* 2.3.2020, Kotimaa. Viitattu 17.5.2022. <https://yle.fi/uutiset/3-11236972>.
- Yu, S.-J., & Rha, J.-S. (2021). Research Trends in Accounting Fraud Using Network Analysis. *Sustainability*, 13(10).

LIITTEET

LIITE 1: Haastattelurunko

Taustakysymykset:

1. Koulutustaustasi?
2. Kuinka kauan olet työskennellyt tilintarkastajana?
3. Muu aiheeseen liittyvä relevantti työkokemus?
4. Onko sinulla tilintarkastuksen auktorisointi, miltä vuodelta?
5. Minkä kokoluokan yrityksiä olet pääasiassa ollut tarkastamassa?
6. Arvio, kuinka monessa tilintarkastuksessa olet mukana vuosittain.

Taloudelliset väärinkäytökset:

7. Miten käsität termin taloudellinen väärinkäytös?
8. Sisäiset taloudelliset väärinkäytökset tarkoittavat väärinkäytöksiä, joissa tekijänä on joku organisaation sisäinen taho. Onko sinulla käsitystä, mitkä ovat yleisimpiä organisaation sisällä tehtyjä väärinkäytöksiä?
9. Kerro näkemyksesi, miksi väärinkäytöksiä tehdään ja mikä niiden tekemisen mahdollistaa?
10. Minkälaisia vaikutuksia väärinkäytöksillä mielestäsi on?
11. Millaisia väärinkäytöstapauksia tilintarkastustyössäsi on tullut ilmi?
12. Koetko, että väärinkäytösten määrässä tai luonteessa on tapahtunut muutoksia?

Tilintarkastus ja tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa:

13. Kuka on mielestäsi vastuussa väärinkäytösten havaitsemisesta (johto, sisäinen tarkastus, tilintarkastaja vai muu)?
14. Onko tilintarkastajalla mielestäsi mahdollisuus havaita väärinkäytöksiä? Millä tasolla?
15. Miten tilintarkastaja käytännön työssä mahdollisesti havaitsee väärinkäytöksiä? Esim. millaisia varoitussignaaleja ottaa huomioon?
16. Kuinka merkittävänä näet tilintarkastajien roolin väärinkäytösten havaittajana (=millainen rooli tilintarkastajalla on väärinkäytösten havaittajana)?
17. Oletko sitä mieltä, että tilintarkastusvelvollisuudella on vaikutusta väärinkäytösten tekemiseen ts. vähentääkö tilintarkastusvelvollisuus väärinkäytöksiä?
18. Mitä mieltä olet väärinkäytöksiä koskevasta tilintarkastuksen sääntelystä? Onko se riittävää?

19. Tilintarkastuksen odotuskuilu tarkoittaa, että muiden odotukset tilintarkastukselle ovat suuremmat kuin mihin todellisuudessa tilintarkastajan oikeudet, velvollisuudet sekä työn sisältö ulottuvat. Koetko, että tilintarkastajan ja muiden sidosryhmien välillä on tällainen odotuskuilu väärinkäytöksiin liittyen? Jos on, miten sitä voisi pienentää?
20. Mihin suuntaan näet, että tilintarkastajan rooli väärinkäytösten havaitsemisessa olisi kehittymässä tulevaisuudessa (kasvaako, väheneekö vai pysyy samana vastuu?)
21. Mitä mieltä olet siitä, jos tilintarkastajien vastuuta ja roolia väärinkäytösten havaitsemisessa kasvatettaisiin? Miten se mahdollisesti tapahtuisi ja mitä siitä seuraisi?
22. Pitäisikö tilintarkastajan tehdä enemmän yhteistyötä muiden tahojen kanssa, jotta väärinkäytöksiä onnistuttaisiin havaitsemaan enemmän? Jos, niin kenen? Miten se käytännössä onnistuisi?
23. Tuleeko vielä mieleen jotain muuta, josta haluaisit mainita/keskustella liittyen tutkielman aiheeseen tilintarkastajan roolista väärinkäytösten havaitsemisessa?